

ა. ბიზიაძე

მსახურთა
შინა
კარგობანი

De Ludis.
Georgiani qui dicitur T

ავთანდილ ციგაქე

„მხედრობათა შინა კადნიერნი“

(ქართული სკოლების ქრონიკები)

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი — 1980

7A(c41) (09)

75 (2Γ)Γ

796 (47.922) (09) (0:8)

U 581

შხატვრულ დოკუმენტურ ნარკვევებში „მხედრობათა შინა
კადნიერნი“ პოპულარულ ფორმებში გადმოცემულია საქარ-
თველოში სპორტის განვითარების ისტორია უძველესი დროი-
დან დღემდე.

75.723
K 65.2

60900—113

II ————— 264—80

M 601 (08)—80

© გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“

საქართველოს ეროვნული
საპროდუქციო ბიბლიოთეკა

წიგნათმეცნიერება

ვახუშტი ბატონიშვილი ბრძანებს ქართველთა შესახებ: „ანაგებით არიან კაცნი და ქალნი შუენიერნი, ჰაეროვანნი; შავ თვალ-წარბ-თმოსანნი, თეთრყიარმიზნი, იშვით შავგრუმან და მოყვითან, იშვით თუალჭრელ და გრემანი, და მწითურ ანუ თეთრ... წერწეტნი, უმეტეს ქალნი, იშვით სქელნი, მხენი მუშაკნი, ჳირთა მომთმენნი, ცხენსა ზედა და მხედრობათა შინა კადნიერნი, მკვირცხლნი, მსწრაფლნი... სალაშკროთა შინა ახოვანნი, საჭურველთ მოყუარენი; ამაყნი, ლაღნი, სახელის მეძიებელნი ესრეთ, რამეთუ თვისთა სახელთათვის არა რიდებენ ქუეყანასა და მეფესა თვისსა, სტუმართა და უცხოთ მოყუარენი; მხიარულნი, უკეთუ ორნი ანუ სამნი არიან, არარა შეიჭირვიან, უხუნი, არცა თვისსა და არც სხვისას კრძალვენ; საუნჯეთა არა მმესველნი, გონიერნი, მსწრაფლ-მიმხდომნი, მჩემებელნი, სწავლის მოყუარენი... გარნა თუ სძლიან ვინმე მძლავრთაგანნი, არა დაემორჩილონ; არამედ კვალად იპყრონ თვისნივე წესნი და არა დაუტევიან ღმერთნი და მეფე და ჩვეულებანი თვისნი“.

არა მგონია სულიერი და ფიზიკური თვისებების ჰარმონიული შეხამების უკეთესი სურათი დახატოს ვინმემ. ქართველობით არ მოსდის ეს ვახუშტის. აქ არაფერია გადაჭარბებული. თუ არა ასეთი ადამიანები, საქართველოს მართო მაღალი მთები, გაუვალი ხევ-ხუვები და უსიერი ტყეები ვერ იხსნიდა ისტორიის საბედისწერო ქარტეხილებისაგან.

ერთ-ერთი მთავარი და აუცილებელი პირობა, რა-

მაც ხელი შეუწყო ასეთი ადამიანების აღზრდას, ფიზიკური აღზრდის ერთიანი, რეგლამენტირებული სისტემა, რაც დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა ჩვენს ქვეყანაში. ეს სისტემა განამტკიცებდა მდიდარ სპორტულ ტრადიციებს, რომელიც დღესაც აღამაზებს ჩვენი ქვეყნის სპორტულ ცხოვრებას და ხელს უწყობს ფორმით ეროვნული და შინაარსით სოციალისტური საბჭოთა ფიზიკური კულტურისა და სპორტის განვითარებას.

ქართული სპორტული კულტურის შესახებ ბევრი დაწერილა, ამდენად შესაძლოა ეს წიგნი არ დაწერილიყო, ამას წინათ საოცრად მიმზიდველი ორი წიგნი რომ არ წამეკითხა. ვახტანგ ჭელიძის „ქართლის ცხოვრების ქრონიკებზე“ და ლევან სანიკიძის „უქარქაშო ხმლებზე“ მოგახსენებთ. რომელ ქართველს არ წაუკითხავს საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოები, ვინ არ აღელვებულა ჩვენი ქვეყნის ბედით, მაგრამ, ამის მიუხედავად, ავტორებმა მაინც გაბედეს დაეწერათ ქართლის ცხოვრების ისტორია ისეთი ფორმითა და ხერხებით, რომ ჩვენი ისტორიის კარგი მცოდნე მკითხველიც სულმოუთქმელად ეწაფება ამ შესანიშნავ ნაწარმოებებს. აღარაფერს ვამბობ მკითხველთა ფართო წრეზე, ვისთვისაც ისინი სამაგიდო წიგნებად იქცნენ. მე ამით იმის თქმა მინდოდა, რომ თურმე ურთულეს მეცნიერულ ნაშრომსაც კი შეიძლება მოეძებნოს თხრობის ისეთი ფორმა, რაც მას ერთნაირად მისაწვდომსა და საინტერესოს გახდის ყველასათვის.

რაღა თქმა უნდა, ეს დებულება ალბათ ყველაზე მეტად ვრცელდება სპორტის ისტორიაზე, რომელიც თავისთავად ისტორიული მეცნიერების ერთ-ერთ ლამაზ და პოპულარულ დარგს წარმოადგენს.

თ ა ვ ი

პირბუღას დევნაში

(პირველყოფილი-თემური საზოგადოება)

ჩვენი ლამაზი დედამიწის იმ პატარა კუთხეში, რომელსაც დღეს მთელი მსოფლიო საქართველოს უწოდებს, დიდი ხნის წინათ ისევე მოქუხდნენ პირზე ქაფმოდებული მდინარეები, ციმციმებდნენ ცისფერი ტბები, ზღვაური ძალუმად ელამუნებოდა ტყეებით მკერდდახატულ მთებს, როგორც დღეს. არ იყო მხოლოდ მშვენიერი ქალაქები და სოფლები, ასევე მშვენიერი არსებებით, რომლებმაც დროთა განმავლობაში ადამიანის სახელი დაიმსახურეს. არ იყო ის სილაღე და სიცოცხლის სიხარული, რაც ესოდენ ალამაზებს დღეს ადამიანთა ცხოვრებას; ყოველივე ამის მისაღწევად ადამიანთა მოღვაწე მილიონი წელი დასჭირდა. მილიონი წლის წინათ კი...

...ამ კუთხის ყველაზე დიდი მდინარის მარჯვენა ნაპირის გასწვრივ ერთი ხეობა მოეწონა ადამიანთა პატარა ჯგუფს; ეს ხეობა ნაყოფის მომცემი ხეებით იყო დაფარული, ბუნებრივი გამოქვაბულებიც შედარებით დაცული ჩანდა საშიში მხეცებისაგან, რომელთა ყურისწამლები ბლავილი შიშის ზარს სცემდა უმწეო ადამიანებს, ხეობაში მორაკრაკებდა ცივი და ანკარა ნაკადული, ერთი

სიტყვით, უკეთეს საცხოვრებელ ადგილს ვერც იმე-
რებდა მაშინდელი გონიერი არსება.

ხეობის ჩრდილოეთ ფლატეზე ყველაზე საიმედო გა-
მოქცევაბული მონახეს, სალამოჟამს ათიოდე ქალი და მამა-
კაცი იქ გადასახლდა, მკლავლონიერმა მამაკაცებმა მძიმე
ბრტყელი ლოდით გამოქცევაბულის შესასვლელი ამოქო-
ლეს და გულდამშვიდებული იმით, რომ გამძვინვარე-
ბული ნადირისაგან თავი საიმედოდ დაიცვა, ჩვენი წი-
ნაპრების პატარა ჯგუფი მშვიდ ძილს მიეცა.

დილით, აღმოსავლეთი მტრედისფრად შეიღება თუ
არა, მძიმე ლოდი გრუხუნით დაეცა გამოქცევაბულის ყელ-
თან. ჯგუფის ყველაზე ღონიერი და მარდი მამაკაცები
ფრთხილად გამოფოფხდნენ სადგომიდან, შეათვალიერეს
გარემო, ჩასაფრებული მხეცის საკბილო არ გავხდეთო
და, როდესაც საჭიფათო ვერაფერი შენიშნეს, მდინარეზე
ჩაირბინეს, ცივ ნაკადულში ჩაყვეს თავი და ხარბად სვეს
თოვლის ნაჟური, მერე, როცა მზემაც ამოანათა, სინათ-
ლით გულმოცემულებმა ტყის გაღმა მინდორს მიაშურეს.
გუშინ აქ ირმების ჯოგი დალანდეს და საზრდოც ამ ად-
გილებში უნდა ეძებნათ. ერთი მონადირე იქვე მდინა-
რესთან, ტყის პირას ჩასაფრდა, მეორე ტყის შუაგული-
საკენ გაეშურა, ხოლო მესამემ ტყის განაპირას ზედ ხე-
ვის პირას მოიკალათა.

დიდი უცდა არ დასჭირვებიათ; ირმებმა ფრუტუნ-
ფრუტუნით მიაშურეს მდინარეს, კარგახანს იგრილებდ-
ნენ გულყელს ცივი წყლით, შემდეგ ფრთხილად დაყნო-
სეს ჰაერი სხვადასხვა მხარეს და კუნტრუშით მიაშურეს
მდინარის მეორე ნაპირზე ატეხილ ქალას. ერთი ქორბუ-
და არ იძროდა მხოლოდ, კარგახანს ჩასცქეროდა ნაკა-

დულის სარკეს, თითქოს საკუთარი ლამაზი რქების ცქერით ტკბებაო, მერე ამაყად შეარხია თავი, იქვე ამოყლორტილი ბალახი უხალისოდ წაკივნა, თავი ზეცისაკენ აღაპყრო და გაბმული ყვირილი სიყვარულის ჰიმნივით შეაფრქვია ცარგვალს.

სხვა დროს, როცა შიმშილი არ აწუხებდა იქვე ჩასაფრებულ ადამიანს, ხშირად მოუსმენია ირმების ეს გაბმული ღაღადი, იცოდა, გულისსწორს მოუხმობდა მარტოშთენილი, და რაღაცნაირად თითონაც აჩქროლებია გული, მაგრამ ახლა რომანტიკის დრო არ ჰყოფილა, შიმშილმა ჯერ კიდევ შუალამით შეაწუხა, არც მისი ჯგუფის წარმომადგენლები იყვნენ მთლად დალხენილნი; რიყის ქვით დაჩეჩქვილი ირმის ხორცი წარმოიდგინა და პირი ნერწყვით გაეცხო, გაიხსენა თავისი პატარა ჯგუფის ყველაზე უსუსური არსებები, რომლებიც ახლა, ალბათ, დედის ძუძუს არიან ჩაფრენილნი, იმ დედებს კი ჭამა უნდათ.

უეცრად მოწყდა ადგილს და მთელი სისწრაფით გაეჟანა ირმის მიმართულებით; ქობუდა თითქოს ამ ხიფათს ელოდაო, უმაღ შეიკუმშა, კამარა შეკრა და ტყეს მისცა თავი. მდევარი მის კვალს მიჰყვა. საქმე სწორედ ისე მიდიოდა, როგორც სამივე მონადირემ დაგეგმა. ირემი მეორე ამხანაგის საფარისაკენ მიქროდა. კარგა ხანს სდია, ზოგჯერ თითქოს კვალი ეკარგებოდა, მაგრამ ხის ხმელი ტოტები, რომლებსაც ირმის რქები ეხეთქებოდა, ლაწანით ცვიოდა დაბლა და მდევარიც ამ ხმაურის დახმარებით უმაღ ასწორებდა გამრუდებულ გეზს. ერთი პირობა ფორთხვით იარა ბუჩქებ ქვეშ, რადგან მაყვლისა და კურკანტელის ბუჩქებზე ზემოდან გადასვლა არც

თუ ისე ადვილი და უმტკივნეულო იყო: ეს არაერთხელ განუცდია ადრე. შემდეგ ვიწრო ხევის პირას შეჩერება მოუხდა, თვალთ გაზომა მანძილი, მოუმზადებლად მასზე გადახტომა შეუძლებლად მიიჩნია, უკან დაიხია, გამოქანდა, დაჰკრა ფეხი ხევის პირს და მეორე მხარეს ამოსულ ქაცვის ტოტებს ჩააფრინდა. ირემი უკვე შორს იყო წასული, მაგრამ ეს არ აფიქრებდა მდევარს, ძუნძულით მიჰყვა ნაკვალევს, იცოდა ჩქარა მეორე ამხანაგი წამოუხტებოდა დაღლილ ნადირს და დასვენების საშუალებას არ მისცემდა.

მართლაც, ჯერ ამხანაგის გაბმული კივილი შემოესმა, შემდეგ მისი შიშველი ტანი დალანდა. მეორე მდევარს უფრო გაშლილ ველზე მოუხდა რბენა, ამას ირმისათვის თითქოს უპირატესობა უნდა მიეცა, მაგრამ დაღლამ უკვე თავი აგრძნობინა ქორბუდას, თანდათან მცირდებოდა მანძილი მათს შორის; მდევარმა უცებ წინ მხედარული, გარდიგარდმო წაქცეული მუხა შენიშნა, რომელიც ადამიანის სიმაღლის წინალობას ქმნიდა. ირემმა ინსტინქტურად მას მიაშურა, უკანასკნელი ძალა მოიკრიბა, მოუმატა სისწრაფეს და ძლიერი ბიძგით გადაევლო მუხას. თუ მეც ასევე სწრაფად ვერ გადავევლე მუხას, ყველაფერი წყალში გადაგვეყრება, მესამე მდევარამდე ვეღარ მივდენი ირემს, — გაუელვა უმაღლ მეორე მდევარს, მუხლებში უკანასკნელი ძალა ჩაიღვარა. მუხის ტანს მიახლოებულმა მძლავრად აიქნია ხელები და ზედ ისე გადაევლო, ხელ-ფეხი არ დაუჟარებია. ორიოდ წუთს კიდევ სდია არაქათგამოცლილ საკბილოს, ბოლოს, როცა მესამე მდევარი წამოუხტა ირემს, რბენა შეანელა და ძუნძულზე გადავიდა.

მესამე მდევარს უფრო სერიოზული დავალება უნდა შეესრულებინა — საბოლოოდ დასწეოდა ირემს და დემორჩილებინა. პირველი ამოცანა სწრაფად გადაწყვეტა, რალაც ორიოდ წუთის შემდეგ წამოეწია ირემს. აქ კი დევნილი და, ერთის შეხედვით უმწეო ოთხფეხი შემტევ და გააფთრებულ არსებად იქცა. როცა შეატყო, რომ გაქცევით თავს ვეღარ უშველიდა, უცებ შედგა, შემოტრიალდა, თავი მიწასთან მიიტანა და მდევრის რქებზე წამოსაგებად გაემზადა. მდევარი, რომელსაც უკვე არაერთგზის ჰქონდა გამოცდილი რქოსან მხეცებთან ამ ფინალური ორთაბრძოლის სირთულე, გვერდზე გახტა და ვიდრე ირემი ხელახლა დაემუქრებოდა რქებით, ზურგს უკან მოექცა. ერთი ნახტომიც და კისერში ჩააფრინდა მსხვერპლს. თვალის დახამხამებაში ცელივით მოიქნია მარჯვენა ფეხი და ირემს წინა ფეხებში ისე მძლავრად გამოჰკრა სარმა, რომ ცხოველი მკერდითა და მუცლით დაეხეთქა მიწას. ირემი არ ნებდებოდა, მაგრამ ამასობაში მეორე მდევარი მოვარდა და განწირულ ცხოველს ზემოდან ჩააფრინდა; ცოტა ხნის შემდეგ პირველი მდევარიც გამოჩნდა ხელში ქვისაგან დამზადებული ნახაზით.

იმ დღეს გამოქვაბულთან დიდხანს ისმოდა ირმის ხორცით პირჩაგემპრიელებული და ბედით კმაყოფილი ადამიანების მხიარული გნიასი...

გავა ასიათასობით წელი და იმ ნაკადულს, რომლის ნაპირებზეც ზემოთ აღწერილი ნადირობის სცენა გათამაშდა, ქართველი ხალხი კავთურას შეარქმევს, ხეობაც იმავე სახელწოდებას მიიღებს; აქ გაჩნდება სოფლები საკურთხისი, პარატისი, წინარეხი, კავთისხევი;

აშენდება საქვეყნოდ ცნობილი ქვათახევის ეკლესია, მაღალაანთ კოშკი, დავით აღმაშენებელი 1121 წელს გამარჯვებით დააგვირგვინებს გენერალურ ბრძოლას კავთურას თავზე გადმომდგარ დიდგორის მთასთან, ერთი სიტყვით, ეს ხეობა ისტორიას შემორჩება, მოიგონებენ აქ გადახდილი ბრძოლების გმირებს, ტაძოებისა და ციხესიმაგრეების აღმმართველებს, ლავრის მონასტრის ჰომხატავებს. მაგრამ ის პირველი მონადირენი, რომლებმაც ფაქტიურად ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე ჩაუყარეს საფუძველი გვაროვნულ საზოგადოებას, ისტორიის მიღმა რჩებიან. ჩვენმა უპრეტენზიო წინაპრებმა ხომ იმდენი მატერიალური კულტურის ნიმუშები დაგვიტოვეს, რომ მისი შემსწავლელი მეცნიერების წარმომადგენლებს დღეს ამოუწურავი სამუშაო გაუჩნდათ. ამ სამუშაოს ერთი ნაწილი ფიზიკური კულტურისა და სპორტის ისტორიკოსების წილადაც მოდის. თავად განსაჯეთ, ჩვენი შორეული წინაპრების მთელი შრომითი პროცესი ხომ ფიზიკური ვარჯიშობების მსგავსი მოძრაობების ერთიან კომპლექსს წარმოადგენდა?!

მოდით, ისევ აღვიდგინოთ კავთურას ხეობაში ირემზე ნადირობის სურათი და გავიხსენოთ — რა მოძრაობები შეასრულეს ჩვენმა წინაპრებმა. ესენია: ირმის დევნის დასაწყისში სწრაფი რბენა, დღეს რომ სპრინტერულს ვუწოდებთ, შემდეგ კი, როცა მომდევნო მდევარი აგრძელებდა სპრინტერულ რბენას, წინა მდევარი გადადიოდა რბენაზე, რომელსაც დღეს სტაიერულს ვუწოდებთ, შესრულდა სიგრძეზე და სიმაღლეზე ხტომა, ქიდაობის მაგვარი ორთაბრძოლა, რაც ერთმა მონადირემ სარმითაც დააგვირგვინა.

ჩვენი ქვეყნის განსხვავებული ლანდშაფტი და მისი
რობები, ფლორისა და ფაუნის წარმომადგენელთა თავი-
სებურება სხვადასხვა ადგილზე ერთმანეთისაგან განსხ-
ვავებული მოძრაობების შესრულებას ითხოვდა. არაერთად
შემთხვევაში ჩვენი ფანტაზია არ იქნება მოწყვეტილი
რეალურ საფუძველს, თუ ასეთ სურათს წარმოვიდგენთ:
კავკასიონის ერთ-ერთ პატარა ხეობაში, რომელსაც შემ-
დეგ ხალხი ილტოს ხეობად მონათლავს, ადამიანებმა
გარეული ღორების ხელში ჩაგდებას ახალ ხერხს მიაგ-
ნეს. დაამტკრიეს ხის სქელი ტოტები, ბოლოები წაუწყე-
ტეს და ღრმა ორმო ამოთხარეს, შემდეგ, ღორების მი-
სატყუებლად, შიგ მუხიდან ჩამოკრეფილი რკო ჩა-
ყარეს და ზემოდან ხის ტოტები წააფარეს. შუალამისას
მაღალ მუხაზე ჩასაფრებულ მონადირეებს გარეული
ღორის (თუმცა მაშინ შინაური არც იყო) ავი ხრიალი შე-
მოესმათ. მიზნის ერთი ნაწილი მიღწეული იყო, ღორი
თავისი გოჭებით ორმოში მოექცა. დაელოდნენ გათე-
ნებას, ფრთხილად ჩამოვიდნენ მუხიდან, გადასწიეს ტო-
ტები და სიამოვნებით გადახედეს ერთმანეთს. ორმოს
კედლებს დედალ-მამალი ღორი და მათი ათამდე გოჭი
აწყდებოდა. მაგრამ ეს მხოლოდ საქმის ნახევარი იყო:
მონადირეებმა კარგად იცოდნენ, რას ნიშნავდა ტახის
კააფთრება. ვინ იცის, რამდენი მათი თანამოძმე გაუ-
ფატრავს ბასრი ეშვებით. არ შეიძლებოდა დაშვებული
შეცდომის გამეორება. ორმა მათგანმა მოიტანა მოზრ-
დილი ქვეები და შორიდან დაუშინეს ტახს. დანარჩენებმა
ქვის ნაჯახებით გამოჩორკნილი სარები ტყორცნეს ზურგ-
ჯაგარას და სიცოცხლეს გამოასალმეს.

ალბათ ხვდებით, რომ იმ მომენტში ჩვენმა წინაპრებმა

დაახლოებით ის მოძრაობები შეასრულეს, რასაც დღეს
ბირთვის მკვრელი და შუბის მტყორცნელი ასრულებს.

სწორედ იმ დროს, როცა კავთურასა და ილტოს ხე-
ობაში მონადირენი ირმებსა და ტახებს უმართავდნენ
ორთაბრძოლას, ქვეყნის შიგნით, დღევანდელი ზემოიმი-
რეთის ტერიტორიაზე, ყვირილას ხეობაში, უზარმაზარი
პანტის ხეს ორი ახალგაზრდა მისდგომოდა. პანტის ნა-
ყოფი ყვითლად ღვიოდა. ქვით დაჩეჩქვილი ხორცის შემ-
დეგ ყელის ჩაკოკლოზინება განუზრახავთ ამ ადგილის
მკვიდრთ. ერთი მათგანი ცოცვით აჰყვა პანტის ტანს,
მეორე კი უფრო სულწასული გამოდგა, პანტის ტოტს
მისწვდა, ხელებზე აიწია, შემდეგ ფეხებით დაებჯინა
ზედ და ტოტზე შემოჯდა. აქედან მეორე ტოტზე შეხტა,
ისევ აიწია ხელებზე და იმავე ხერხის რამდენიმეჯერ გან-
მეორებით უზარმაზარ ხეს კენწეროზე მოექცა.

ამ შემთხვევაში კი საქმე გვაქვს ისეთ მოძრაობებთან,
რომლებსაც დღეს ხშირად ასრულებენ ჩვენი ტანმოვარ-
ჯიშეები ლატანზე და ტანვარჯიშულ ღერძზე; დიახ, ცო-
ცვისა და ასწრაფის ტიპის ვარჯიშების დახმარებით შე-
ძლეს ახალგაზრდებმა მწიფე პანტით პირის ჩაგემრიე-
ლება.

უფრო ქვემოთ, იმ ველ-მინდვრებზე, რომლებიც
შემდეგში კოლხეთის სახელწოდებით გაიცნო მსოფლიომ,
თევზის ჭერაში დახელოვნდნენ ადამიანები; ანკესი და ბა-
დე ჯერ კიდევ არ ავსებდა თემური წყობილების ადა-
მიანის იარაღის არსენალს, და კოლხთა წინაპრები მხო-
ლოდ სწრაფ ცურვასა და ყვინთვაზე ამყარებდნენ
იმედს (ამ შემთხვევაში ნუ დაგვაფიქრებს საეჭვო კი-
თხვა: განა ასე მასობრივად იცოდნენ ჩვენმა კოლხმა

წინაპრებმა ცურვა? სპორტის ამ რთული სახის დაუფლება ხომ გარკვეულ დროსა და სწავლების მეთოდების — დაე თუნდაც პრიმიტიულის — არსებობას მოითხოვს? ჩვენი დაეჭვება უმალ გაქრება, თუ გავიხსენებთ ერთ ჭეშმარიტებას: იშვიათია ჩვენს პლანეტაზე ისეთი ცხოველი, რომელიც დაბადებიდანვე, ან დაბადებიდან ცოტა ხნის შემდეგ არ ცურავდეს. დიახ, ცურვის ჩვევა მათ თითქოს დედის მუცლიდან დაჰყვებათ ხოლმე. იგივე ჩვევა ღღეს გააჩნიათ ადამიანებსაც, მაგრამ გასაყვირი ნუ იქნება თუ ვიტყვით, რომ მათ სწორედ ადამიანის დონემდე ამაღლება უშლით ხელს იმაში, რომ დაიწყონ ცურვა წყალში პირველი მოხვედრისთანავე, ყოველგვარი სწავლების გარეშე. აქედან თავისთავად მომდინარეობს დასკვნა, რომ ადამიანი რაც უფრო ახლოს იდგა ცხოველურ მდგომარეობასთან, მით უფრო თავისუფლად გრძნობდა თავს წყლის სტიქიაში).

ცხადია, კავთურას, ილტოს, ყვირილას ხეობებისა და კოლხეთის მკვიდრთა მაგალითი არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ ვილაპარაკოთ ამ ადგილებში რბენის, ხტომის, ტყორცნების, ცოცვის, ტანვარჯიშის, ცურვის, როგორც სპორტის სახეობების გავრცელებაზე. რბენა და ხტომები კავთურას ხეობაში, ტყორცნები ილტოს ნაპირებზე, ტანვარჯიშული მოძრაობა ყვირილას ხეობაში, ცურვა კოლხეთში სულაც არ შესრულებულა წმინდა სპორტული ინტერესით. ამ მოძრაობათა არცერთ შემსრულებელს მაშინ არც უფიქრია იმ სიკეთეზე, რასაც ფიზიკური ვარჯიშობა იძლევა, არცერთ მათგანს არ უოცნებია ფართო მხარ-ბეჭზე, დაკუნთულ მკერდზე, ორგანიზმის ფუნქციონალური ძვრების მდგრადობაზე, არც-

ერთ მათგანს არ უნატრია ყოფილიყო სხვაზე უფრო
გი მორბენალი, მოხტუნავე მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს
საქვეყნო სახელსა და დიდებას მოუხვეჭდა.

ფიზიკური ვარჯიშობა მხოლოდ დღევანდელი გაგებით
წარმოადგენს წინასწარ გააზრებულ და დაგეგმილ მოქმე-
დებას, რომელსაც უსახავენ მრავალგვარ მიზანს — ჯან-
მრთელობის განმტკიცების, სასარგებლო ფიზიკური
თვისებების განვითარებისა და სპორტული ოსტატობის
ამაღლების თვალსაზრისით.

ყოველგვარი მოძრაობა — რბენა იქნებოდა იგი,
ტყორცნა თუ ცურვა, პირველ რიგში და უპირველეს
ყოვლისა იყო ფიზიკური შრომა, დედამიწის პირველყო-
ფილი მკვიდრის შრომითი პროცესის განუყოფელი და
მთავარი კომპონენტი. მაგრამ ჩვენი წინაპრების (ისევე
როგორც ყველა სხვა ქვეყნის უძველესი მცხოვრებლე-
ბის) მიერ შესრულებული მოძრაობები მიახლოებით
მაინც იძლეოდნენ იმ თვისებებს — ძალას, სიმარჯვეს,
მოქნილობას, სისწრაფეს, — რასაც სპორტული მოქმედე-
ბა აძლევს დღევანდელ მოვარჯიშეს; ესე იგი, თუ პირ-
ველყოფილი ადამიანის მოძრაობებს მაინც ფიზიკურ
ვარჯიშად ვნათლავთ, ეს ტერმინი რამდენადმე პირო-
ბითია.

მაგრამ გავა არც ისე დიდი დრო, და თემური საზო-
გადოების მკვიდრთა „ფიზიკულტურულ მოძრაობაში“
მოხდება ისეთი ძვრები, რაც საშუალებას მოგვცემს უფ-
რო თამამად დავასახელოთ ყველა ეს მოძრაობა, როგორც
ფიზიკური ვარჯიშობა. საკითხის ნათელსაყოფად ისევ
ძველ კოლხეთს ვეწვიოთ. თუ ადრე რიონისა და ზღვის
ნაპირებზე მცხოვრებნი წყალში გადაეშვებოდნენ უმთა-

ვრესად მაშინ, როცა თევზს შეამჩნევდნენ, ე. ი. ნადირობას შეუდგებოდნენ ხოლმე ყოველგვარი წინასწარი მონზადების გარეშე, ახლა მათი მოქმედება უფრო გამიზნული გახდა. ისინი მიხვდნენ (პირველ რიგში, ცხოვრებისეული გამოცდილების ნიადაგზე), რომ თევზზე ნადირობა უფრო შედეგიანია იმ შემთხვევაში, თუ უფრო ხშირად მოუხდებათ წყალში ჩასვლა და ცურვა, მიხვდნენ, რომ უნდა იცურაონ არა მარტო მაშინ, როცა უშუალოდ დაედევნებიან საკბილოს, არამედ მაშინაც, როცა თევზი არსად ჩანს; დარწმუნდნენ, რომ რაც უფრო მეტჯერ ჩავლენ წყალში, იცურავენ და გაიწაფებიან, მით უფრო გაუადვილდებათ თევზის მოპოვება მომდევნო დღეებში და უფრო კმაყოფილი დარჩება ოჯახი, გვარი, სოფელი. იმავე დასკვნამდე მივიდნენ ის მონადირენი, რომლებიც ცხოველთა დასამორჩილებლად უმეტესად იყენებდნენ რბენას, ტყორცნებს, უშუალოდ თაბრძოლებს.

დროთა განმავლობაში ადამიანები ნადირობის წარმატებით დაგვირგვინებისათვის კიდევ ერთ საშუალებას პოულობენ. მასობრივ და ჯგუფურ ნადირობას, ასევე მასობრივი და ჯგუფური ვარჯიშობა ესაჭიროებოდა. ვარჯიშობა-წვრთნის აუცილებლობა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თვით ცხოვრებამ დაანახვა ადამიანებს, მაგრამ მათ ისიც შეამჩნიეს, რომ ეს ვარჯიშობა იყო უსისტემო და ამდენად, ნაკლები შედეგის მომტანი. და აქაც ცხოვრებამ ასწავლა ადამიანებს — ჩაეტარებინათ ჯგუფური ვარჯიშობა დღის გარკვეულ დროს, გარკვეული ხანგრძლივობით, ხოლო ამ ახალი საქმიანობით უფრო მეტად რომ დაეინტერესებინათ მცხოვრებნი, განსაკუთრებით

კი ახალგაზრდობა, წესად შემოიღეს შეჯიბრებები, რომლებიც გამოავლენდნენ სოფელში თუ გვარში უკეთეს მორბენალს, მტყორცნელს, მოხტუნავეს, მოცურავეს, ე. ი. უკეთეს მონადირეს. ეს ყველაფერი (ვარჯიშობა და შეჯიბრებები, რაც უპირველეს ყოვლისა, ცხოვრებისეული პირობების გაუმჯობესებას ითვალისწინებდა) უკვე თანამედროვე ფიზიკური კულტურისა და სპორტის საწყისებს წარმოადგენდა.

გადის კიდევ დრო და დედამიწის სხვადასხვა კუთხეში, და მასთან, ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზეც, ადამიანები ქმნიან საბრძოლო იარაღს, რომელმაც თავისებური რევოლუცია მოახდინა საწარმოო ძალთა განვითარებაში, და ამ რევოლუციის გამოძახილმა ფიზკულტურულ მოძრაობასაც უწია. ეს იყო მშვილდი და ისარი, რომელიც გვაროვნულ საზოგადოებაში შეიქმნა და თავისი მრავალისმეტყველი ეფექტურობის წყალობით მხოლოდ ახლახან, სულ რაღაც ორიოდ საუკუნის წინათ დაკარგა წამყვანი როლი საბრძოლო მოქმედებაში, ზოგიერთ ხალხებში კი დღესაც მთავარ მრისხანე იარაღად რჩება.

ძნელია მოიძებნოს მსოფლიოს ხალხებს შორის ისეთი, რომელსაც მშვილდისრის რაღაც თავისებური ვარიანტი არ გააჩნდეს. ყველა ხალხის ამ მოდერნიზებულ იარაღს ჰქონდა რაღაც თავისებური, რაც ამ ხალხის ცხოვრებისეული პირობებით, შესაძლებლობებითა და ტექნიკური აზროვნების დონით იყო განპირობებული. ის კი არა, ზოგ ქვეყანაში ცალკეულ კუთხეებსაც კი მშვილდისრის მისთვის დამახასიათებელი ვარიანტი გააჩნდა.

მრავალსახოვანი ყოფილა ქართველი ხალხის წინაპრების მიერ შექმნილი მშვილდი და ისარი. მათზე ღირს ორიოდ სიტყვის თქმა თუნდაც იმიტომ, რომ მშვილდ-ისართან მჭიდროდაა დაკავშირებული ქართული ხალხური სპორტის ისეთი სახეობანი, როგორიცაა ნადირობა, ყაბახი და თავად ისრის მიზანში ტყორცნა. ყველაფერს თავი რომ გავანებოთ, მშვილდისარი წარმოადგენდა ქართველთა შეიარაღების ერთ-ერთ ძირითად კომპონენტს.

მოვუსმინოთ საბას. „ისარი, — განმარტავს იგი თავის ლექსიკონში, — ზოგადი სახელი არს ყოველთა ისართაჲ. ხოლო განიყოფებიან სხუა და სხუად სახეობითა... ზომიერი ისარი, ფრთე მობრტყე და პირმობრტყე არს ს ა რ ჩ ა. მისგან უგრძესი, პირ დიდი და ფრთე მაღალი არს ქ ე ი ბ უ რ ი. ისარი სარჩის მსგავსი და პირგანპებული, მომცრო არს ქ ი ბ ო რ ჯ ი. ისარი ქეიბურის მსგავსი, პირ დიდი და განპებული არს ბ ო ძ ა ლ ი. ისარი სარჩის ტოლი, სამ ფრთოსანი, უპირო, წვერმრგვალი, არს ჯ ო დ ა ლ ი. ყოდლისა უგრძესი წვერმწვეტი, ჯვარედინად ჩხირ დასმული არს ღ რ ჯ ა. ფრთე მაღალი, გრძელი, გრჯალ შემობმული არს ს ე ფ ქ ა. უფრთო, უპირო ისარი არს გ ე ზ ი. ს ა მ ა ლ ი არს ღარი რკინისა სატყორცებელი და ისარი მტკაველზედ მეტი მის ღარით სასროლი, სხუანიც რამ ისარნი არიან, რომელსამე ბ ო რ ძ ლ ა დ უწოდებენ და სხუასა და სხუასა. ხოლო ყრმათა ისარ ცუდასა — წინ წ კ ი ტ ე ლ ა“. საბა ყივჩაღებისა და თურქების ისარსაც ახსენებს და მას ს ა ყ ა ლ ნ ო ს უწოდებს. ჩნდება აგრეთვე კონკრეტული მოქმედების გამომხატველი სახელები — მშვილდვა („მშვილდის ხმარე-

2. ა. ციბაძე

K 65.723
2

ბა“), მშვილდი („ისრის სატყორცებელი“), მშვილდისა
ნი („მშვილდ მქონებული და მცოდნე მოისარი“).

ჰხედავთ, რამდენნაირი ისარი ესაჭიროებოდა ქართ-
ველ კაცს? ბუნებრივია, ყველა ზემოჩამოთვლილ ისარს
თავისი დანიშნულება გააჩნდა. ზოგი დიდ მხეცზე სანა-
ღიროდ მზადდებოდა, ზოგი უფრო ფრინველზე სატყორ-
ცნელად იყო მოსახერხებელი; ავთანდილს ალბათ სწო-
რედ ასეთი ისარი გამოადგა. ხომ გახსოვთ ერთი ად-
გილი „ვეფხისტყაოსნიდან“:

„მათ ლაშქართა ყოლბსა შუა ორბი სითმე გარდმოფრინდა;
ყმამან ცხენით შეუტევა, გაამაყდა, არ შეშინდა,
შესტყორცა და ჩამოავდო, დაეცა და სისხლი სდინდა.
გარდახდა და ფრთენი დასჭრა, წყნარად შეჯდა, არ აქშინდა“.

ალბათ ხვდებით რატომ დააჭრა ორბს ფრთები ავ-
თანდილმა. ისინი ისევ ისრების დასამზადებლად დასჭირ-
დებოდა. ისრის დამზადება ყველა მებრძოლეს უნდა სცო-
დნოდა. მათთვის ალბათ სავალდებულო იყო კარგად
გარკვევა ისრის სხვადასხვა ვარიანტებში და მათი მა-
რავის შექმნა. მომმარაგებელი კი, პირველ ყოვლისა
თვით უნდა ყოფილიყო; საძრახისი იყო სიზარმაცე, მო-
უზერხებლობა და უგერგილობა ამ საქმეში. „ისარი სხვი-
ლი და გრძელი, ხელთ არ დადება უბისა, ვისცა არა აქვს
უზრახვენ, სხვამან სხვას მიუუბნისა“, — ამბობს არჩი-
ლი ერთ დამრიგებლურ ნაწარმოებში და ხაზს უსვამს
გარემოებას, რომ ასეთი კაცის საქციელი სალაპარაკოდ
გახდება, „სხვამან სხვას მიუუბნოსაო“. ხოლო თუ ასეთ
უსიამოვნება თავიდან სურს აიცილოს, მან კარგად უნდა
იცოდეს

„ისრის თლა, სწორად გამართვა, გაქლიბვა, სეფქის გაწყობა, მშვილდის ჩაგდება, ყულუჯი, ქარქაშის კარგად ჩაწყობა, არც შორი შორ და არც სულა ახლო ერთმანერთს მიწყობა“.

ამ მოთხოვნათა სიმკაცრე, პირველ ყოვლისა, ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის ინტერესებით იყო ნაკარნახევი. თუ ფრინველებზე სანადიროდ დამზადებული ისარი შემოაკლდებოდა მონადირეს, ამით ქვეყანა არ დაიქცეოდა, მაგრამ ბრძოლაში ისრის შემოკლება საბედისწერო შედეგს მოიტანდა. მართალია, ზოგი ისტორიული ცნობის თანახმად ისარსა და სხვა საჭურველს სპეციალური საზიდრებით აწვდიდნენ მებრძოლეებს (მაგალითად, 914 წელს არაბი დამპყრობლების სარდალმა აბულ-კასიმმა ცნობილი ყველის ციხის ალყის დროს 28 დღის განმავლობაში 100 აქლემი შუბი და ისარი დახარჯა), მაგრამ ამ შემთხვევაში უმთავრესად ყველა მებრძოლი თავის თავს პატრონობდა. ისინი წინასწარ ამზადებდნენ მომავალ ბრძოლებში გამოსაყენებელ მშვილდსა და ისრებს.

როგორი იყო წინათ ქართველური ტომების მშვილდისარი? ქსენოფონტე გვამცნობს: ქართველები (კონკრეტულად — კარდუხების ტომი, ა. ც.) „საუცხოო მშვილდოსნები იყვნენ; მათი მშვილდები სიგრძით თოქმის სამ არშინს აღწევდა, ხოლო ისრები ორ არშინზე მეტი იყო. როდესაც ისინი ტყორცნიდნენ, საბელის მოქიმვისას მარცხენა ფეხს მშვილდის ქვედა ბოლოს აღგამდნენ. მათი ისრები ფარსა და ჯავშანს ხვრეტდა“. კითხულობ ამ ცნობას და რაღაცნაირად ყურს ესმის უკიდურესად დაქიმული მშვილდიდან გატყორცნილი ისრის ზუილი და ჟღერიალი ფარ-შიმშერისა, რომელიც კარდუ-

ხის ისარმა შელეწა. თვალს სწყურია იხილოს ვინმეს თქვე-
ნელესი ჩანახატი ან ქვაზე ამოკვეთილი ბარელიეფი.
სადაც აღბეჭდილი იქნებოდა კაცის ტანზე უმაღლესი
მშვილდი, მარცხენა ფეხით მიწაში ჩამაგრებული, რათა
მიზანში უკეთ ამოეღოთ მომხდური. არ შემოგვინახა ის-
ტორიამ ასეთი უნიკალური დოკუმენტი, თუმცა მოისარ-
ნი და სხვადასხვა ვარიანტის მშვილდები მრავლად
ვვხვდება ძველ ჩანახატებში. ყველაზე უძველესი მათს
შორის მაინც უნდა იყოს ჯავახეთის კლდეებზე პირველ-
ყოფილი ადამიანის მინახატი (პეტროგრიფი), რომ-
ლებიც მშვილდისრით ნადირობის სცენასაც ასახა-
ვენ, თრიალეთის ტერიტორიაზე ნაპოვნი ქამრის ბრინ-
ჯაოს ბალთა, რომელზეც საკმაოდ ოსტატურადაა გამო-
კვეთილი მშვილდისრით შეიარაღებული მონადირე და
რამოდენიმე დამფრთხალი ირემი. ამ უნიკალური ნაპოვ-
ნის ასაკი ორიათასი წელია. მაგრამ მიუხედავად ამ ძვირ-
ფასი მონაპოვრებისა, კაცს მაინც წყურია თავად შეეხოს
ქართულ მშვილდს, რომელიც ჩვენს წინაპარს ეპყრა
ხელთ. სამწუხარო ფაქტია, რომ იმ პერიოდის არცერთი
მშვილდი და ისრის ღერო არ შემოგვრჩენია. მოვუსმი-
ნოთ აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილს: „მაშინდელ იარაღ-
თა შორის, რასაკვირველია, მთავარი ადგილი უნდა
მშვილდ-ისარს სჭეროდა. საფლავებში არსად ეს იარა-
ღი აღმოჩენილი არ არის, რადგან ხე დროთა განმავლო-
ბაში ადვილად ფუტუროვდება და მტკრად იქცევა ხოლ-
მე, მაგრამ მშვილდისარი და მშვილდოსანი გამოხატუ-
ლია მაშინდელ ბრინჯაოს სარტყელზე და ამით მისი არ-
სებობა აუცილებლად მტკიცდება. ისრებს ტალის ანა-
ხეთქი და ლითონის წვერები ჰქონდა, რომლებიც

სამარეებში ბლომად მოიპოვება. მშვილდი იმდენად დიდი ყოფილა, რომ ადამიანის სიმაღლეს სჭარბობდა და სამად მოხრილი და კიდურებ გადახრილი მსხვილი მშვილდისაგან და შედარებით წვრილი საბელისაგან შესდგებოდა“.

და ასე, მოყოლებული გვაროვნული საზოგადოებიდან ქართველ კაცს ხელიდან არ გაუშვია მშვილდისარი, ვარჯიშობდა დიდი თუ პატარა, კაცი თუ ქალი (მოისარ და, საერთოდ, ფიზიკურ აღზრდაში კარგად გაწვრთნილ ქალებზე ჩვენი ისტორია იმდენად დუმს, რომ თანამედროვე სპორტის ისტორიკოსთა ერთი ნაწილი გამოთქვამს მოსაზრებას საქართველოში ქალთა ფიზიკური აღზრდის ერთიანი სისტემის არარსებობის შესახებ; ამორძალები, ეს საიდუმლოებით მოსილი არსებები, მათზე შეთხზული ლამაზი ლეგენდები შიგვანიშნებენ მხოლოდ თავგამოდებით, რომ მამაკაცთა მოძულე ქალთა ამ საზოგადოებაში მშვილდისარი საწინააღმდეგო სქესზე გაბატონების უპირველესი იარაღთაგანი იყო. უფრო მეტი. ლეგენდის მიხედვით, ამორძალები მშვილდოსნობაში დაოსტატებით იმდენად იყვნენ დაინტერესებულნი, რომ ცალ ძუძუსაც კი სწირავდნენ ამ საქმეს, ძირში იჭრიდნენ მას, რათა საბელის მძლავრად დაჭიმვისას ძუძუს ხელი არ შეეშალა, და უკეთ ამოეღოთ მიზანში საძულველი მამაკაცები. საქართველოს ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენო ამორძალები, — და ეს ლეგენდაც იმიტომ გავიხსენე), სრულ სიბერემდე. აკი კითხულობს კიდევ მეფე-პოეტი არჩილი: „დაბერდი და თვალთ დაგაკლდა, მშვილდისარსა რად არ დასდებ?“ და თვითვე პასუხობს: „სიბრძნე არის სამუდამო, სიკვდილამდინ ვერ გააგდებ“. დახელოვ-

ნება მშვილდოსნობაში შემდგომში ყოველთვის ითვლება. კარგ ზნედ, ქართველი მებრძოლის სამხედრო-ფიზიკური მომზადების საუკეთესო საშუალებად.

რადგან ქართულ მშვილდისარზება საუბარი, მოდით, ცოტათი გადავცდეთ გვაროვნული წყობილების საზღვრებს და გავისხენოთ ერთი ეპიზოდი საქართველოს ისტორიიდან, რომელიც კარგად მეტყველებს იმაზე, თუ გვაროვნული საზოგადოების წიაღში შექმნილი ეს იარაღი როგორ შემართეს ჩვენმა წინაპრებმა ისეთი მრისხანე მტრის წინააღმდეგ, როგორიც რომაელები იყვნენ.

...მისი სახელი დღეს უცნობია, მაშინ კი ყველა იცნობდა არაგვის ხეობაში. ჯერ წვერ-ულვაშს არ დაემშვენებინა, თხუთმეტი წელი ის-ის იყო შეუსრულდა, მაგრამ ყველას აოცებდა სამამაცო ზნეთა საუკეთესო ცოდნით, იყო უბადლო ცხენოსანი, არაერთხელ გაუმარჯვნია დოლში, ფარიკაობაშიც არაგვის უდებდა ტოლს, მაგრამ მშვილდოსნობა მისი სამხედრო-ფიზიკური მომზადების გვირგვინს წარმოადგენდა. მისი ნატყორცი ისარი წამში სიცოცხლეს ასალმებდა მკერდგაპობილ ნადირს. სწორედ ნადირობის დროს შეატყობინეს — რომის თავხედი მბრძანებელი პომპეუსი შიდა ქართლს არ სჯერდება, არაგვზე გადასვლას აპირებსო, და სასწრაფოდ უხმეს ზადენციხეში გამაგრებულ არტაგ მეფესთან. მოისაჯრა რაზმის წინამძღოლობა და არაგვგაღმა დარჩენილი ქართველი ჯარის ერთი ნაწილის დახმარება დაავალეს.

ლამით გადავიდნენ არაგვის მარჯვენა ნაპირზე, გადასვლისთანავე შეუდგნენ დავალების შესრულებას: მდინარის პირზე ატეხილ ტყეში უზარმაზარი მუხის ხეები შეარჩიეს და ზედ მოკალათდნენ ისე, რომ მიდამოს კარ-

გად ჰვრეტა შეძლებოდათ. უთენია შემოესმათ უცხო ჯარაჯი. იოლ გამარჯვებებს მიჩვეული რომაელები თამამად მოედგნენ ტყეს და ყოველ ბუჩქს დაუწყეს ჩხრეკა, როგორც ჩანს, არმიის ძირითადი დამცველი ძალისათვის მდინარის გადასალახავ უხიფათო პლაცდარმს ეძებდნენ. სწორედ ამ დროს გაისმა ქართველი ჯაბუყის ნიშანი — ჭოტის კივილი, და დილის ჰაერი ასამდე ისრის ზრიალმა შეაქრეოლა; ერთდროულად ამდენივე რომაელი მოცელილივით ჩაიკეცა. მეორე ტყორცნამაც წარმატება მოუტანა ქართველთა რაზმს. ახლა კი იკადრეს დამპყრობლებმა ტყის დატოვება. იქვე, ღართისკარის ხეობაში ჩასაფრებული ლეგიონი იხმეს და ტყეს ალყა შემოარტყეს.

სხვა გამოსავალი არ იყო, ტყეში სწრაფად უნდა შევარდნილიყვნენ და შუბებით გასწორებოდნენ ხის ტოტებზე მოკალათებულ ქართველ მებრძოლებს. ამაო აღმოჩნდა მათი ცდა. ხშირ ტყეში არც ისე ადვილი გამოდგა გრძელი რომაული შუბის გამოყენება, მისი ტყორცნა ხის კენწეროებისაკენ. ამასთან, ქართველთა ისრები ხან აქ ჩააჩოქებდა რომაელ მებრძოლებს, ხან იქ. ამაყმა რომაელებმა მაინც არ იკადრეს ტყის დატოვება, უფრო სწორად, გაიანგარიშეს, რომ ხის კენწეროებზე არც ისე ბევრი მებრძოლის მოკალათება შეიძლებოდა. ამით გაგულისებულებმა ნაჯახები მორმარჯვეს და, სხვათრივ რომ ვერაფერი მოუხერხეს ქვეყნის თავგანწირულ დამცველებს, ხეების მოჭრა და წამოქცევა გადაწყვიტეს. ადვილი წარმოსადგენია სურათი, რაც ამ დროს დატრიალდებოდა არაგვის პირზე ტყეში. რომაელები გამალებული მუშაობენ ნაჯახებით, თან ხის უზარმაზარ ტანს იყე-

ნებენ საფარად, ქართველები კი ტოტიდან ტოტზე
გადადიან, რათა უკეთ ამოიღონ ნიშანში ნაჯახმომსახ-
რეობის მტრები.

რიცხოვრებმა სიჭარბემ თავისი გაიტანა; ხეები ეხე-
თქებოდნენ მიწას, ქართველი მებრძოლეები ან ხის ქვეშ
ყვებოდნენ, ანდა ზემოდან დაცემულებს, დასახიჩრებულ-
დაოსებულებს რომაელები უღებდნენ ბოლოს ნაჯახე-
ბითა და შუბებით.

და როდესაც მხოლოდ ერთი ხე-ღა დარჩათ ზედ
მდგარი ქართველი მოისარით, რომაელთა რაზმის წი-
ნამძღოლმა ბრძანება გასცა შეჩერებულიყვნენ. მან აშკა-
რად შეამჩნია ხეზე შერჩენილი ქართველის პირისახე,
ჯერ უთლვაშო და უწვერული, თხუთმეტიოდნე წლის თუ
იქნებოდა ჭაბუკი. რომაელმა ქართველთა რაზმის ხელ-
მძღვანელის ცოცხლად ხელში ჩაგდება და პომპეუსთან
მიგვრა ბრძანა. უმაღლესი გაჩნდა ხის გარშემო შეჯავშნულ
ლეგიონერთა წრე. მუხის მაღალ ტოტზე კი იდგა ქართვე-
ლი ჭაბუკი, მშვილდითა და ერთადერთი ისრით ხელში.
სროლას აზრი აღარ ჰქონდა, რომელ ერთს გასწვდებო-
და მისი ერთი ქეიბური — საგანგებოდ დამზადებული
ქართული ისარი?!

რომაელმა ქვემოდან შესძახა, ჩამოდი, სიცოცხლეს
გაჩუქებთო. ქართველ მოისართა წინამძღოლმა მხოლოდ
ოდნავი გაღიმებით უპასუხა ამ ბრძანებას. შედარებით
გულადმა მებრძოლეებმა ხეზე ასვლა გადაწყვიტეს, მაგ-
რამ წინამძღოლმა უარყო მათი განზრახვა, ეგ ისეთი ვინ-
მე ჩანს, ცოცხლად ტყვედ ჩავარდნას სიკვდილს ამჯო-
ბინებს და ხის კენწეროდან დაბლა გადმოეშვებაო. მცო-
რე თათბირის შემდეგ გადაწყვიტეს მოეჭრათ ხე,

ოლონდ იმ მხარეს, საითაც ხის წაქცევა იყო მოსალოდნელი, სქლად მოაფინეს მინდვრიდან მოზიდული თივა. ამასთან, თითოეულმა მებრძოლმა მიიღო სასტიკი გაფრთხილება, რომ იმ შემთხვევაში თუ ქართველი ჭაბუკი ხიდან გადმოხტებოდა, მზად ყოფილიყვნენ და სიკვდილის უკანასკნელი შანსიც მოესპოთ მისთვის.

ისევ ამუშავდა ნაჯახები, ჩქარა მუხა ნელ-ნელა გადაიზნიქა ერთ მხარეს და თივის სქელ ფენაზე დაეცა. ჭაბუკი მშვიდობიანად დაეშვა, ეს იყო მხოლოდ, ძირს დაშვებისა, დროს ისარი გაუსხლტა ხელიდან და მისგან ხუთიოდ ნაბიჯზე დაეცა. რომაელთა თავკაცმა ხელის აწევით ანიშნა დანარჩენებს, არ დაიძრათ, მისი დამორჩილება და გათოკვა მე უნდა დავაგვირგვინო. აქ თავი იჩინა სამხედრო ცხოვრების ფსიქოლოგიის ერთმა დეტალმა, რაც არაერთხელ გამომქლავნებულა უმთავრესად დამპყრობლური არმიების ქედმაღალ სარდალთა მოქმედებაში. რომაელმა გადაწყვიტა თავისი მებრძოლების თვალწინ ტანზე გაეხადა ამ პირტიტველა ბიჭუნასათვის და გაელახა ისე, როგორც მამა სცემს ხოლმე ჯოხით ცელქ და გაუგონარ შვილს. შორს იყო გამიზნული რომაელის მიერ დაგეგმილი ეს სცენა. ხედავთ, რა ხდება, — ეტყოდა იგი ამით რომაელ მებრძოლებს, — ძალაგამოლეულ ქართველებს ბავშვები-ღა გამოყავთ ბრძოლის ველზე, და გარდა ამისა, ჩვენ, რომაელები, რომლებიც მსოფლიოზე საბატონოდ ვართ მოწოდებულნი, აღმზრდელების როლშიც უნდა მოვევლინოთ კაცობრიობას. ამ პატარას წკეპლით ავუჭრელებ უკანალს და თავის მეფესთან გავგზავნი, დაე, უამბოს თავგადასავალი.

დინჯი ნაბიჯით გაეშურა ჭაბუკისაკენ, მაგრამ მიუ-

ახლოვდა თუ არა, ელდანაცემივით გვერდზე გახტა. ქართველის ხელში მზის სხივზე მოლაპლაპე ხანჯალი შენიშნა. ხანჯალზე უფრო ქართველის გამოხედვამ დააფრთხო რომაელი. ახლა კი იკადრა დამპყრობელმა შუბის მომარჯვება. მან ჯერ ხელი უკან გაიტანა უარამდე, შემდეგ წინ გაიქნია და შუბის ტყორცნის იმიტაცია შექმნა. ჭაბუკი არც განძრეულა, მიხვდა — ახლა მისი ცოცხლად დამორჩილება ჰქონდა გადაწყვეტილი რომაელს და ასე ადვილად აღარ გაიმეტებდა. თვალი ისრისაკენ გააპარა; ინანა, ძალზე შორს ეგდო. ამასობაში რომაელმა ისევ შეამცირა მანძილი ქართველ ჭაბუკამდე, შუბი კი ორივე ხელში ჰქონდა მომარჯვებული, რათა ხანჯლით შემოტევის შემთხვევაში ახლოს არ მოეშვა ტყვე.

სასოწარკვეთის დროს ფიქრი ელვასავით სწრაფი ხდება. წამში გაიხსენა ჭაბუკმა — მისი მასწავლებელი როგორ ასწავლიდა ორთაბრძოლების დროს შეტევისა და დაცვის ხერხებს. გაიხსენა როგორ ავარჯიშებდა მას ხელიდან გავარდნილ ხმლამდე ნახტომის გაკეთებასა და ისევ საბრძოლო პოზის მიღებაში. მაგრამ არასოდეს შეუსრულებია იგივე მოძრაობა ისრის ხელში ჩასაგდებად. ჭაბუკმა ისიც გაიაზრა, რომ ამ შემთხვევაში მოძრაობათა მთელი კომპლექსი იყო ზედწაბმულად შესასრულებელი; პირველი — უნდა განეხორციელებინა ნახტომი ისრამდე, მეორე — აედო იგი და მოერგო მშვილდზე, მესამე — დაეჭიმა მშვილდი და ეტყორცნა ისარი გათავხედებული და დაცივნის ხასიათზე მოსული რომაელის მიმართულებით. მოასწრებდა კი მთელ ამ მოძრაობას, ვიდრე რომაელი შუბს გამოსტყორცნიდა?

ჭაბუკის გამჭრიახმა თვალმა შენიშნა, რომ რომაელი
ვერ ამჩნევდა ბალახებში გალურსულ ისარს. სწორედ
ამან მოადუნა მისი სიფხიზლე, ქართველ ჭაბუკს კი
გულში იმედის სხივი ჩაუსახა. გარეგნულად არაფერი
შეიმჩნია, სხეულის შიგნით კი ყველა კუნთი და ნერვი
უკიდურესად დაძაბა, ისკუბა მარჯვნივ, მარჯვენა ხელით-
ვე დასწვდა ისარს, და ვიდრე თავგანწირული ჭაბუკის
ქცევით გაოცებული რომაელი შუბის აღმართვას მოასწ-
რებდა, ქართული ქეიბური ისარი ზედ გულის ფიცარზე
მოერგო. რომაელი ერთ წამს ისევ ფეხზე დარჩა, ინს-
ტინქტურად იტაცა ხელი ისრის ბოლოზე, რომლის წვე-
რიც ზურგში გასულიყო, მერე თვალები შეანათა ამაყად
მდგარ მშვილდმომარჯვებულ ქართველ ჭაბუკს და პირ-
ქვე დაემხო.

წამიერი გარინდება ჩქარა გაუქრათ რომაელებს, ეც-
ნენ ჭაბუკს, გათოკეს და ბაგინეთის ციხეში მდგარ პომ-
პეუსს მიჰგვარეს.

არავინ იცის რა ბედი ეწია მას. იქნებ არ აპატია გა-
აგებულმა პომპეუსმა და ბრძანა ბაგინეთის კედლე-
ბიდან მისი გადმოგდება, იქნებ მოეწონა მისი თავგან-
წირვა, განსაკუთრებით კი — შესანიშნავი ტანდევობა, და
მისი გადაბირება და რომის არმიისათვის მომზადება გა-
დაწყვიტა. ეს უკანასკნელი ვარაუდი საფუძველს არაა
მოკლებული, თუ გავიხსენებთ იმ ფაქტს, რომ ბევრი
ქართველი მეგრძოლი ამშვენებდა რომისა და ბიზან-
ტიის არმიებს და თავიანთი ვაჟკაცობისა და სამხედრო
ნიჭის წყალობით ჯარის სარდლობამდეც კი ამაღლებუ-
ლან. არავინ იცის საქართველოს რომელი კუთხიდან იყო
ვინმე თეოდორე, რომელსაც აგათია სქოლასტიკოსის

ცნობით, „რომელ სამხედრო მეთაურთა შორის პირველი ადგილი ეკავა“. ასევე არავინ იცის რა ძნელი გზა განვლო კოლხმა სუბარმახმა, მეფის ჩამომავალმა, რომელმაც რომის შუბოსანთა არმიის სარდლობას მიაღწია, და საყოველთაოდ ცნობილი იყო სროლაში უმაღლესი დახელოვნებით.

მეფის ჩამომავალი იყო რომის კარზე დაწინაურებული „შუბოსანი და მხედარი“ ამაზასპი; რომის არმიის ერთ-ერთი სარდლის პოსტზე იღვწოდა ბაკურ იბერიელი, „კაცი ყოვლად ღირსეული როგორც რწმენითა და სათნოებით, ისე სულიერი და ხორციელი სიკეთით. ვინც კი მის ახლოს მოხვდებოდა, ზოგს შუბით დაანარცხებდა, ზოგს ისრით განგმირავდა. მან გაარღვია მის წინ მჭიდროდ შეკრულ-შეერთებული მტრის წყებანი, მისგანვე შემდრკალ და უკუქცეულ მოპირდაპირის შუაგულში შეიჭრა, დახერგილ გვამებს ზედ გადაევლო და თვითონ უზურპატორს გულდაგულ მიეჭრა“.

სპარსელებს შიშის ზარს სცემდა ფარსმან კოლხი, რომლის „სახელის ხსენებაც აშინებდათ მათ, მისი საქმენი ანადგურებდა მათ და ასუსტებდა მათ რიცხვს, მის წინაშე ისინი ლაჩრულად გამოსჩანდნენ და მარცხდებოდნენ“. ბიზანტიის კარზე დაწინაურდა აგრეთვე გურგენ მეფის უფროსი ვაჟი ფირანი, რომელიც ველისარის შტაბში პირველ სარდლად ითვლებოდა.

* * *

მაგრამ დავუბრუნდეთ გვაროვნულ საზოგადოებას. მშვილდოსნობასთან ერთად სწორედ ამ საზოგადოებაში

ეყრება საფუძველი სპორტის დღევანდელი სახეობების ერთ ნაწილს. ქართული ჭიდაობა, დღეს რომ ასე გავრავალფეროვნებული და გამდიდრებულია მომხიბლავი ფანდებით, თავის საწყისებს იმ შორეულ პერიოდში იღებს; მართალია, მაშინ სამონადირეო თუ სხვა ცხოვრებისეულ პრაქტიკაში ჯერ უმთავრესად ჭიდაობის ცალკეული ფანდები გამოიყენებოდა, მაგრამ შემდეგ ადამიანებმა ისწავლეს ამ ფანდებისა და ხერხების ზედწაბმულად გამოყენება, შემდეგ დაიწყეს ვარჯიშობა მათი დახვეწისათვის, და ასე თანდათან, საუკუნეთა მანძილზე, მდიდრდებოდა და ქართველთა ყოფაში თავის ადგილს იკავებდა სპორტის ეს ულამაზესი სახეობა.

ეჭვს არ იწვევს ქართული ჭიდაობის დიდი ასაკი. გაიხსენეთ ქართული ზღაპრები და თქმულებები, რომლებსაც თავიანთი ფესვები საუკუნეთა იქით აქვთ გადგმული, და თუ აქამდე არ მიგიქცევიათ ყურადღება, ახლა დააკვირდით — რა დიდი ადგილი ეთმობა მათში ჭიდაობას. ხშირად ჭიდაობით წყდებოდა მოქმედ გმირთა ბედი, ზოგი თქმულება კი მსმენელებზე ემოციის მოსახდენად სწორედ ჭიდაობით იწყებს ამბავს. ჩვენი სიმბოლური წინაპარი, უტეხი ხასიათის გმირი ამირანი კარგ მოჭიდავედ გამოიყვანა ქართველმა ხალხმა. ხომ გახსოვთ:

„ამირან დ, დევი შეიბნენ,
მიწას გაჰქონდა გრიალი,
ამირანმა დევი დასცა,
ადგილი დახვდა ქვიანი,
დასცა და ბეჭი მოსტეხა,
დააწყებინა ღრიალი“.

თუ ლეგენდებიდან და თქმულებებიდან რეალურად
ხელშესახები ფაქტების ძებნაზე გადავალთ, უპირველეს
ყოვლისა ალბათ ერთ ბრინჯაოს ქანდაკებას გავიხსენებო
რომელიც 4. 600 წლის ასაკით იქცევს ჩვენს ყურადღე
ბას. იგი აღმოჩენილ იქნა მესოპოტამიაში, შუმერების
ძველ ადგილსამყოფელში. უყურებ ქანდაკებას, უფრო
სწორად, სასმისს (ორ მოჭიდავეს ერთმანეთისათვის
ქამრებში ჩაუვლიათ ხელები, თავზე კი მაღალი სურბი
ადგათ) და გგონია საცაა მოჭიდავეები გაცოცხლდებიან
და თავდავიწყებით შეებმებიან ერთმანეთს. მიკერძოვ
ბად თუ არავინ ჩამითვლის, მკითხველს გავახსენებ, რომ
იმ ტიპის ჭიდაობა, როგორზეც ეს ქანდაკება მივგვით
თებს, არაა დამოწმებული დღევანდელ ადმოსავლეთში
და მათს შორის — მესოპოტამიაში. ეს ქანდაკება ყვე
ლაზე უფრო მეტად ქართული ჭიდაობის დაწყების მო
მენტს გვაგონებს, ხოლო თუ გავითვალისწინებთ იმასაც
რომ უკანასკნელ ხანს სულ უფრო აშკარა ხდება ქართვე
ლებისა და შუმერების ისტორიული ნათესაობა, თავის
თავად იმარჯვებს აზრი ამ ქანდაკების შინაარსის ქართუ
ლი საწყისების შესახებ.

ალბათ, ქართული ჭიდაობის თანატოლია ცხენოსნო
ბაც, რომლის ნიადაგზეც შემდეგში წარმოიშვა ესოდენ
ლამაზი ქართული ცხენოსნური სპორტი თავისი მრავ
ლი სახეობით. მისი განვითარებისათვის კი ნამდვილად
დიდი საფუძველი არსებობდა თემური წყობილები
რღვევისა და ტომობრივი გაერთიანებების გაჩენის პ
ერიოდში. აღსანიშნავია, რომ ცხენი, როგორც შრომის
და ბრძოლის ცოცხალი იარაღი, დიდი პატივით სარგებ
ლობდა მაშინ. ამაზე პირველყოვლისა მიუთითებს თვის

ცხენთა სიმრავლე. იმ პერიოდის ერთ-ერთი სამხრეთელი მტარვალი ტრაბახობდა ქართველური ტომების დარბევის თაობაზე, ამდენი და ამდენი ტყვე და პირუტყვი წამოვასნი, მათს შორის 4426 ცხენიო. ყოველწლიურად ქართველებს მისთვის 1000 ჯიშიანი ცხენი უნდა ეძლიათ. ჩვენს შორეულ წინაპრებსა და მათ მონათესავე ტომებს ჯირითის სახელმძღვანელოც კი გააჩნდათ თურმე, ზოგ ლურსმულ წარწერებში მარულაში გამარჯვებული ცხენების სახელებიცაა მოხსენიებული. ჩვენში ცხენის კულტი საკმაოდ ძლიერი იყო. ამ ორმოციოდე წლის წინ, როცა ჩვენმა მეცნიერებმა გახსნეს მცხეთის ერთ-ერთი აკლდამა, არ გაჰყვრებიათ, შიგ ადამიანის ძვლებთან ერთად ცხენის ჩონჩხიც რომ ნახეს. ცხენის თავის ქალა ქართველ გლეხკაცთა ეზოების ღობეებზე ეკიდა როგორც მფარველი ავგაროში, რომელიც სიკვდილის შემდეგაც თითქოს არ შორდებოდა ერთგულ პატრონს.

ასე, პირველყოფილ თემურ საზოგადოებაში შეიძლება ვეძებოთ სპორტის ზოგიერთი სხვა სახეობის საწყისიც. სწორედ ამ სახეობათა თანდათან დახვეწას, მასობრიობას, მათ მიმართ მოსახლეობის სიყვარულის ზრდას და, რაც მთავარია, ქვეყნის პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული ძლიერების საქმეში მათი როლის შეგნებულ გაგებას მოჰყვა დიდი შეჭიბვრებებისა და სხვა სპორტული ღონისძიებების გაჩენა... თუმცა ეს ყველაფერი უფრო გამოკვეთილად მოჩანს საქართველოში ტომობრივი გაერთიანებების, ცალკეული სამეფოებისა და, საერთოდ, მონათმფლობელური საზოგადოების დამკვიდრების შემდეგ.

თ ა ვ ი II

„ეს იყო უმაღაცესი ხალხი!“

(მონათმფლობელური საზოგადოება)

ამ 2500-3000 წლის წინათ, როგორც ჩვენი ისტორიკოსები გვიდასტურებენ, საქართველოს ტერიტორიაზე უკვე მონათმფლობელური საზოგადოება არსებობდა. ფიზიკური კულტურაც ამ საზოგადოებას ჩაუყენეს სამსახურში.

დღეს ბევრს ლაპარაკობენ და დაობენ იმაზე, თუ იმ პერიოდში რა სოციალური ფუნქცია ეკისრებოდა ჩვენს კულტურას, კერძოდ კი, ფიზიკურ კულტურას, არკვევენ, თუ რა ხერხებითა და საშუალებებით იყენებდა მას გაბატონებული კლასი დამონებულ ადამიანებზე ბატონობის განსამტკიცებლად. ეს ყველაფერი ასეა, მაგრამ ანგარიშგასაწევია მეორე გარემოებაც: საქართველო თავიდანვე ისე გამოკვეთილად მოექცა სამხრეთ-აღმოსავლეთი ევროპისა და წინა აზიის პოლიტიკური ორბიტრიალის ცენტრში, რომ მისი ყოფნა-არყოფნა არაერთხელ დგებოდა ბედის სასწორზე. სწორედ ამან განაპირობა ის, რომ ფიზიკური კულტურა ჩვენში თავიდანვე ეროვნულ ინტერესებს უფრო დაუქვემდებარეს, ვიდრე სოციალურს, თუმცა ეს მეორე გარემოება არასოდეს ამოვარდნილა დღის წესრიგიდან.

ჩვენ შემდეგ მოგვეცემა საშუალება ვიმსჯელოთ საქართველოში ორი კულტურის და, მასთან, ორი ფიზიკური კულტურის არსებობის შესახებ, ამჯერად კი დავუბრუნდეთ მონათმფლობელურ საზოგადოებას და დავიწყოთ მისი ფიზკულტურული მოძრაობის ისეთი შესანიშნავი გამოვლინებით, როგორიც ე. წ. „მესხური თამაშები“ იყო.

ამ თამაშობის შესახებ პირველად ჰმა მოგვაწვდინა ცნობილმა მესხმა ეთნოგრაფმა ივანე გვარამაძემ, რომელმაც „ვინმე მესხის“ ფსევდონიმით გამოაქვეყნა მეტად საინტერესო და ბევრისმთქმელი წერილი გაზეთ „დროებაში“ 1882 წლის 17 ოქტომბერს (№ 217). ვინმე მესხი დაჟინებით გვისაბუთებს, რომ მესხეთში ამ სამიათასი წლის წინათ, და მის შემდეგ იმართებოდა სრულიად მესხური თამაშები, რომელიც ნასაზრდოებია იმავე ძირიდან, რაც ბერძნულ ოლიმპიურ თამაშებს ასაზრდოებდა. თუ ამ ცნობას დავუჯერებთ (და როგორც ქვემოთ დავინახავთ, უფლება არა გვაქვს არ დავუჯეროთ), მესხური თამაშების ორგანიზაცია, გამარჯვებულთა დაჯილდოების წესი და, რაც მთავარია, — თამაშების პროგრამა, თითქმის არაფრით განსხვავდებოდა ძველბერძნული ოლიმპიური თამაშების იმავე კომპონენტებისაგან.

თავიდანვე ვიტყვი. ამ წერილში მოტანილი ცნობების უტყუარობის დასამტკიცებლად უკვე საკმაო საბუთები რომ არ მოგვეპოვებოდეს, მასზე საუბარს ნაჩქარევ და მკრეხელურ საქმედ ჩავთვლიდით, მაგრამ უკვე დადგა დრო ამ თამაშებს თავისი კუთვნილი ადგილი მივუჩინოთ ქართული სპორტის ისტორიაში.

გადავავლოთ თვალი მესხური თამაშების პროგრამას მისი ჩატარების წესებს. სამწუხაროდ, იმ ხანად არ აღმოჩენილა მემატიაზე, რომელიც აგვიწერდა რომელიმე თამაშის საინტერესო პერიპეტეიებს, ან იქნებ აღმოჩნდა კიდეც, მაგრამ მისი ჩანაწერი დაიკარგა ისევე, როგორც დაიკარგა სხვა მრავალი ძვირფასი დოკუმენტი. მაგრამ ფანტაზიის მოშველიების უფლება ხომ ყველა ჩვენგანს აქვს? ჩვენც გამოვიყენოთ ეს უფლება და „აღმოვაჩინოთ“ რომელიმე მემატიალის ანგარიში ერთ-ერთი მესხური თამაშების ჩატარების შესახებ, ამასთან, დავიტოვოთ იმის უფლებაც, რომ შეგადაშიგ ამ ანგარიშში ჩავრთოთ ავტორისეული კომენტარები; ერთდროულად, მკითხველს მივცეთ მტკიცე პირობა, რომ წამითაც არ გადავუხვევთ სინამდვილეს და ჩვენი ფანტაზია მხოლოდ რეალურად არსებული ფაქტებით იქნება ნასაზრდოები.

მაშ ასე, ანგარიში 2.600 წლით თარიღდება. გადავშალოთ ეს უძველესი ქართული დოკუმენტი, ისევ მოვიშველიოთ ფანტაზია და წავიკითხოთ იგი დღევანდელი ენით:

მემატიანი: „დღეს საღამოს დამთავრდა სამესხო საქართველოს თამაშები. პროგრამის უკანასკნელი სახეობა იყო ჯირითის ტყორცნა. გამარჯვებულს დაადგეს ძეწნის გვირგვინი, შეასვეს მისთვის განკუთვნილი შაბათი და გუნდმა შეასრულა გამარჯვებულისადმი მიძღვნილი ჰიმნი...“

...მაგრამ ვიდრე მსაჯები გამარჯვებულს აჯილდოებენ, გავიხსენოთ ამ თამაშების ისტორია: ამ ექვსასწლის წინ ჩვენი ქვეყნის დასავლეთით ზღვის სანაპიროს არგონავოსანნი მოადგნენ. კოლხიდაში იაზონის გმირე-

ბის სტუმრობის პერიოდში არაერთხელ გამართულა შეჯიბრება არგონავოსანთა მიერ მოტანილი პროგრამით. წავიდნენ ისინი, მაგრამ მათი ვარჯიშები, რომლებიც ჩვენში „არგიული“ ვარჯიშების სახელწოდებით გახდა ცნობილი, ძალზე მოეწონათ ჩვენს წინაპრებს; შემდეგ მათ ადგილობრივი ვარჯიშებიც დაუმატეს და შექმნეს თამაშები, რომლებიც ყველაზე საინტერესო ფორმით ჩვენმა მუსკთა ქვეყანამ შემოინახა. ჩვენმა მეზობელმა ბერძნებმა იგივე ვარჯიშები გამოიყენეს და მეფე იბიტოს (ავტორი: აქ მემატთანე მეფე იფიტს გულისხმობს) დროს სოფელ ოლიმპიაში დააწესეს თამაშები, რომლებიც ჩატარების ადგილმდებარეობის გამო ოლიმპიური თამაშების სახელწოდებას იღებენ. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ ოლიმპიური და მესხური თამაშების პროგრამა, ვარჯიშები, დაჯილდოების წესები და მთელი რიგი სხვა მონაცემები წყლის ორი წვეთივით გვანან ერთმანეთს. წელს ამ თამაშებში ქვეყნის თითქმის ყველა კუთხეში მიიღო მონაწილეობა. წინა თამაშებიდან გავიდა თუ არა ოთხი წელი, ამ კუთხეებში კვლავ დაიწყო ადგილობრივი თამაშების ჩატარება, რათა გამოვლინებულიყო ის თავგმირები, რომლებიც თავიანთი კუთხის სახელს დაიცავენ სამესხო თამაშებში (ავტორი: მიაქციეთ ყურადღება, რომ ბერძნული ოლიმპიური თამაშებიც ყოველ 4 წელიწადში ერთხელ ტარდებოდა; ამასთან, თამაშებში მონაწილეთა დასაშვებად გამოყენებული იყო არა წინაშესარჩევი თამაშები, როგორც ეს ჩვენში ხდებოდა, არამედ სრულიად სხვა წესი: ოლიმპიურ თამაშებში მონაწილეობის მსურველს მსაჯთა კოლეგიისათვის უნდა წარედგინა დამადასტურებელი საბუთი იმი-

სა, რომ 10 თვის განმავლობაში იგი სისტემატურად ვარჯიშობდა და ემზადებოდა თამაშებისათვის, თამაშების დაწყებამდე ერთი თვით ადრე კი უნდა ჩამოსულიყო ოლიმპიაში და მსაჯების თვალწინ თავისი სპორტული დახელოვნების ჩვენებით მოეპოვებინა თამაშებში მონაწილეობის უფლება).

ამ ერთი კვირის წინ ცხრაწყაროს ველობმა მიიღო ცალკეულ კუთხეებში გამარჯვებული გმირები. ლამაზი სანახავი იყო ამ დღეებში ცხრაწყაროს ვრცელი მიწიერი. ასობით ფერად-ფერად კარვებში მოთავსდნენ თავგმირები, მათი წარმომადგენლები, საპატიო სტუმრები.

პირველი დღე რკენაობით დაიწყო (ავტორი: დღევანდელი ჭიდაობის გამოსახატავად ადრე გაგვაჩნდა შესანიშნავი ტერმინი რკენა. საბა გვასწავლის: „ჭიდაობა არს მხეცი და კაცი რა შეიჭიდნენ, გინა მხეცი ანუ პირუტყვი და პირუტყვი; ხოლო კაცი კაცსა რა ეჭიდებოდეს, რკენა ეწოდების“. აქედან — მოჭიდავეც მორკინალად იწოდებოდა). მორკინალნი ქვეყნის 30-მა კუთხემ გამოიყვანა. გამწკრივდნენ მსაჯულთა წინარე დარჩეული ვაჟკაცები; როგორც წესი მოითხოვდა, ყველას ტანზევით ქონი წაესვა, კარგად დაეზილათ სხეული და წმინდად გაცრილი ქვიშა შეეფრქვიათ (ავტორი: ბერძნულ ოლიმპიურ თამაშებზეც მოჭიდავენი ტანზე ქონს ისვამდნენ და იყრიდნენ ნილოსის ნაპირებიდან ჩამოტანილ, გაცრილ ქვიშას, ოღონდ თუ ჩვენი მოჭიდავენი მხოლოდ წელს ზემოთ შიშვლდებოდნენ, ბერძნები არც წელს ქვემოთ იტოვებდნენ რაიმე ჩასაცმელს. შემდგომში, როგორც ჩანს, ქართველი კაცის ბუნებამ ვერ შეიგუა ტანზე ქონის წასმა და ზედ ქვიშის შეფრქვევა, და დროთა

განმავლობაში პრაქტიკაში დაინერგა სპეციალური ჩოხით
ჭიდაობა).

შორს წაგვიყვანდა ყველა ორთაბრძოლის აღწერა;
თითქმის ყველა მორკინალმა გამოავლინა საუცხოო ნიჭი
და ტაქტიკური აზროვნების უნარი; მაგრამ უკანასკნელი
შეხვედრა მაინც დარჩება მესხური თამაშების ისტორია-
ში როგორც ადამიანური ძალისა და შემოქმედებითი აზ-
როვნების ზეიმი. თორის წარმომადგენელი ზაქარია ამი-
რანის აგებულებით ვერ დაიტრაბახებდა, მაგრამ მისი
ფეთქებადი ძალისა და რკენაობის ფანდების კასკადის
წინაშე უძლური აღმოჩნდა ისეთი ცნობილი მორკინალიც
კი, როგორიცაა უძლეველი ღამარ აფსარუდან. პირველ
დღესვე შედგა გამარჯვებულის დაჯილდოება. ბორცვზე
განლაგებულმა ქორომ წამოიწყო გალობა გამარჯვებუ-
ლის პატივსაცემად, თორელ გმირს კი თავი დაუმშვენეს
ძეწნისაგან დაწნული გვირგვინით.

დანანებით უნდა შევნიშნოთ, რომ ბერძნული ჩვე-
ულება — ტანზე ქონის წასმა და ქვიშის შეყრა ისევ
და ისევ აფუჭებს ჭიდაობის სანახაობითს მხარეს. ამ
წესის შეცვლა კარგახანია მოითხოვა ხალხმა. დროა ტა-
ნის გაქონვას თავი დავანებოთ და შემოვიღოთ ჩოხები,
რაც უფრო მოსახერხებელია და ტანის ქონში ამოგან-
გვლის პროცედურასაც თავიდან აგვაცილებს. საჭიდაო
ჩოხები და სპეციალური ქამრები უკვე დაინერგა ჰერე-
თის მრავალ სოფელში და დიდი მოწონებითაც სარგებ-
ლობს.

შეჯიბრების მეორე დღე მჯილვით ბრძოლას დაეთმო
(ავტორი: „მჯილი — ხელთ თითნი მომუჭულნი“. საბა).
ცხრაწუაროს არენაზე სულ 16 მჯილვით მებრძოლი გამო-

გზავნა სხვადასხვა კუთხეში. ერთმანეთზე უკეთესები ჩანდნენ მკლავმაგარი ვაეკაციები, მაგრამ მჯობნის მჯობნს რა დაღევს, განსაკუთრებით გამოთიშვითი სისტემით შეჯიბრების ჩატარების დროს. 14-მა ჭაბუკმა გაიზიარა დამარცხებულის ბედი და ბოლოს ორი მოკრივის შერყინებას უთვალთვალეზდა სულგანაბული მაყურებელი.

მსაჯულებმა არენაზე ორი წყვილი ხელთათმანი დააწყვეს (ავტორი: ეთნოგრაფი ივანე გვარამაძე, ჩამოთვლის რა მესხური თამაშების პროგრამას, შემდეგ წერს: „მჯილვით ბრძოლა. მაგარ ტყავის თათმანებს ჩაიცვამდნენ თითბრით მოჭედილს და ისე ურტყამდნენ ერთმანეთს თავ-პირში“. ერთის შეხედვით ეს ცნობა დაუჯერებელი ჩანდა, რადგან ქართველი მოკრივეები, რომელთა შესახებ უმთავრესად გასული საუკუნის პრესა გვაწოდებს მასალებს, არენაზე შიშველი ხელებით გამოდიოდნენ და არავითარი ხელთათმანი, ისიც თითბრით მოჭედილი, მათთვის ცნობილი არ იყო. მაგრამ, აი, ამ რამდენიმე წლის წინათ პროფესორმა ოთარ ლორთქიფანიძემ განაახლა დაბა ვანში ე. წ. ახვლედიანების გორაზე ძველი კოლხური ქალაქის გათხრა და სპორტის ისტორიკოსთა გულის გასახარად აღმოაჩინა თაბაშირისაგან დამზადებული ქართული კრივის ხელთათმნის მოდელი, რომელსაც შემოყოლებული ჰქონდა თითბრის ფირფიტა: ე. ი. აღმოჩნდა ზუსტად ი. გვარამაძის მიერ აღწერილი ხელთათმანის მოდელი. საინტერესოა იმის გახსენება, რომ ბერძნები კრივის დროს მუშტებზე ტყავის თასმებს იხვევდნენ და ზოგჯერ თასმებში რკინის ბურთულებსაც ატანდნენ). კენჭისყრის შემდეგ გაანაწილეს თითბერმოჭედილი ხელთათმანები და დაიწყა დაუნდობელი ორთა-

ბრძოლა; დიდხანს იბრძოდნენ, მაგრამ გამარჯვებულის
გამოვლინებას საშველი არ დაადგა. როგორც ცნობილია,
ბრძოლა გრძელდება ერთ-ერთი მოკრივის დაქანცვამდე,
გონის დაკარგვამდე ან დანებებამდე. ორივე მოკრივეს
არაერთხელ ჰქონდა გადამწყვეტი დარტყმის მიყენების
საშუალება, მაგრამ შიშობდნენ — ვაი თუ ძალა ვერ
მოეზომოთ და მეტოქე შემოგვაკედესო (ავტორი: ეს ჩვე-
ულება — სპორტული ორთაბრძოლის დროს გარდაცვლი-
ლი სპორტსმენის ოჯახის სასარგებლოდ დიდი ჯარიმის
გადახდა — საბერძნეთის გარდა, როგორც ჩანს, ჩვენშიც
წესად ყოფილა. ამ ჩვეულების გარდმონაშთები ყველაზე
გამოკვეთილად შემოგვინახა ხევსურულმა ფარიკაობამ,
რომელშიც გამარჯვებულად ითვლებოდა. ის, ვინც მეტ
მსუბუქე ჭრილობას მიაყენებდა მოწინააღმდეგეს: „ერე-
ვიან ერთმანეთში ხმლებითა და ხანჯლებით, მაგრამ სა-
კვირველი და ყოჩაღობა ის არის, რომ ძვირად მოკვდე-
ბა ხოლმე მათში კაცი, თუმცა მრავალი კი დაიჭრება, მა-
გრამ მსუბუქად. ისე დაჰკრავს ხმაღს კაცი, რომ რამდე-
ნიც უნდა, იმდენა დააჭრევისო! ოღონდ სისხლი კი გა-
მოადინოს, ან როგორც თვითონ იტყვიან, დაკეჭნონ“.
„დროება“. მაგრამ თუ ჭრილობა ღრმა აღმოჩნდებოდა,
მსაჯულები იმდენი ცხვრის გადახდას დაუწესებდნენ და-
მჭრელს, რამდენი ქერის მარცვალაც ჩაეტეოდა მის მიერ
ზიყენებულ ჭრილობაში).

ორივეს ახსოვდა ოთხი წლის წინანდელი ამბავი, რო-
მელიც შეემთხვა კოლხ მოკრივეს ფინალური ბრძოლის
დროს. მან ხელთათმანი თითბრის მხრიდან ისე მძლავ-
რად ამოსცხო ყბაში საცოდავ ლაზ მეტოქეს, რომ იგი
მკვდარი გაიტანეს არენიდან. უნებურ მკვლელს კი

ოცდაათი ძროხის, ამდენივე ხარისა და 200 ცხვრის გა-
დახდა დააკისრეს ლაზის დაობლებული ოჯახის სასარ-
გებლოდ.

ბოლოს გამოცდილებამ თავისი გაიტანა და გამარჯვე-
ბა 22 წლის ჯავახ მოკრივეს გუარამს ერგო.

მესამე დღე მთლიანად თამაშებს დაეთმო. დილით
მხარდავერდა გაიმართა (ავტორი: ივანე გვარამა-
ძე ასე განმარტავს თამაშების პროგრამის ამ ემოციურ
სახეობას: „ორად გაიყოფებოდნენ ხელფეხ მარჯვე ვაჟ-
ნი; ერთი რიგი წრის შიგნით იყო, მეორე წრის გარეთ.
უკანასკნელნი ცდილობდნენ საშურად ჩაჩი მოეტაცათ
შიგანაებისაგან და ისინიც მოოთხვით ერთსა და ერთ
ფეხს გარდასცემდნენ, წრეს გარეთ, თუ მოერტყმით, ის
მხარე გაჭრილად დაითვლებოდა; მაშინ გარენი წრეში
შევიდოდნენ და შიგანაები გარეთ მოექცეოდნენ; როცა
გარე რომელიმე ჩაჩს მოსტაცებდა შიგანს, გაცვინდებო-
დნენ გარენი ერთიან დანიშნულ დონამდის გასატანად,
შიგანაებიც დაედევნებოდნენ; დონამდის თუ დაიჭერდ-
ნენ, ჩაუფუჭებდნენ გარეებს გამარჯვებას, თუ არა და
გარენი თავისას გაიტანდნენ“. როგორც ვხედავთ, მხარ-
დავერდა დღევანდელი წრელახტის სრულიად განსხვავე-
ბული ვარიანტია, სადაც ჩართულია სისწრაფეზე სირ-
ბილიც). მხარდავერდაში ტოლი არ ჰყავდათ არტანუ-
ჯელ ჭაბუკებს. სამაგიეროდ იმავე არტანუჯელებმა ფი-
ნალურ ბრძოლაში ვერაფერი გააწყეს კოლხებთან
ჯურთაობაში. გახარებულმა კოლხებმა თავისი ჩვეუ-
ლება არ მოიშალეს და თამაშის გამარჯვებით დაგვირ-
გვინების შემდეგ იქვე ასპარეზთან მდგარი მოზრდილი ხე

წამოაქციეს, აიტაცეს გამართულ ხელებზე და სიმღერით შემოატარეს მოედნის გარშემო; შემდეგ ნაფოტებად დაამსხვრიეს და იქვე ხევში გადაყარეს (ავტორი: მართალია, ი. გვარამაძე თავის წერილში არ ასახელებს რა სახის ბურთაობა ტარდებოდა ცხრაწყაროზე, მაგრამ ამ შემთხვევაში, როგორც ჩანს, საქმე უნდა გვქონდეს ლელობურთთან, რომელშიც გასულ საუკუნეშიც აშკარად შეიმჩნეოდა წარმართული წეს-ჩვეულებების ნიშნები, რაც უეჭველად მის დიდ ასაკზე მეტყველებს. ლელობურთი ცხენბურთზე უძველესი უნდა იყოს. ლელობურთისა და ცხენბურთის შესახებ ჩვენ ქვემოთ გვეჩნება საუბარი).

მეოთხე დღე ცხენოსნურ სახეობებს დაეთმო. კარგი შთაბეჭდილება დატოვეს ეგრისელმა ცხენოსნებმა, რომლებსაც ტოლი არ ყავდათ მარულაში. თამაშების ჩემპიონი უტა ეგრისელი სულ რაღაც 11 წლისაა. ეტლების რბოლაში კი ჰერეთიდან ჩამოსულმა ეტლოსნებმა განაცვიფრეს მაყურებლები.

ფინალში სწორედ მათი წარმომადგენლები გავიდნენ. შემთხვევითი არ იყო, რომ პირველ ადგილზე აღმოჩნდა ამ მხარეში სახელგანთქმული მებრძოლი გაგი, რომლის ეტლის მრისხანე ძალა დღესაც კარგად ახსოვთ ჩვენს სამხრეთელ უკეთურ მეზობლებს.

მეხუთე უკანასკნელი დღის პროგრამაში შეტანილი იყო რ ბ ე ნ ა (ავტორი: „რბევა სარბიელზედ ქვეითად“. ი. გვარამაძე), ბადროს ტყორცნა (ავტორი: „ქვის სროლა ფიქალისა“. ი. გვარამაძე), ლოდების აწევა-გადატანა, მშვილდოსნობა და შუბის ტყორცნა...

აქ დავამთავროთ მემატიაანის ანგარიშის კითხვა, მაგ-

რამ დავიტოვოთ უფლება ზოგიერთი კომენტარი გავუკეთოთ მესხური თამაშების მეხუთე დღის პროგრამაში შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ მესხური თამაშების პროგრამაში შეტანილია რ ბ ე ნ ა. მძლეოსნური სპორტის ეს მთავარი სახეობა ძველ და შუა საუკუნეების საქართველოში სამხედრო-ფიზიკური მომზადების ერთ-ერთ მთავარ საშუალებას წარმოადგენდა. ჩვენში მალემსობოლთა მთელი ინსტიტუტიც კი ყოფილა (ამ საკითხზე მეტად საინტერესო გამოკვლევა ჩაატარა ქუთაისელმა მეცნიერმა ვ. აფრიდონიძემ). საინტერესო ისაა, რომ მესხური თამაშების პროგრამაში შეტანილია ქალთა რბენა. ი. გვარამაძე გვამცნობს: „ქალის გაქცევანი. ჩუმიად აქეთა მხარე რაღაცა ნიშნიან მიგარს დამალავდა... და რომელიც გაქცევაში ერთის დონითგან მეორე დონეზედ გაიტანდა, ის გაიმარჯვებდა“. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს შეჯიბრებასთან, რომელშიც ჩართულია რბენა და ემოციური განწყობის შემქმნელი ელემენტებიც. აქ შეუძლებელია არ გავიხსენოთ, რომ ძველბერძნულ ოლიმპიურ თამაშებში ქალი არა თუ დაიშვებოდა შეჯიბრებაზე, მას აკრძალული ჰქონდა მაყურებლის როლში გამოსვლაც კი. ამასთან დაკავშირებით ლამაზი ლეგენდა შემოინახა ბერძენმა ხალხმა: ელადელმა ფერენიკამ ოლიმპიურ სტადიონზე შეპარვა განიზრახა. მან იცოდა, რომ სტადიონზე ლამაზი სქესის წარმომადგენლებს ადგილს არ უთმობდნენ, უფრო მეტი, სპეციალური კანონის მიხედვით სტადიონზე შეპარულ ქალს სიკვდილით დასჯა ემუქრებოდა. ეს კანონი ხომ მამაკაცთა მოთხოვნით იქნა მიღებული იმასთან დაკავშირებით, რომ შეჯიბრებაზე მამაკაცები სრულიად შიშველნი გა-

მოდით დავხატოთ და ქალთა სქესის წარმომადგენელთა სიახლოვეს ყოფნა მაინცადამაინც არ იყო სასიამოვნო. ეს ყველაფერი კარგად იცოდა ფერენიკამ, მაგრამ იქ, ოლიმპიურ სარბიელზე ხომ მისი ვაჟი გამოდიოდა. გამარჯვების ჟამს მე ჩემი შვილის სიახლოვეს უნდა ვიყო, — მტკიცედ გადაწყვიტა დედამ, თმები ვაეურად შეიკრიჭა, გადაიცვა მწვრთნელის მანტია და არენის სიახლოვეს სხვა მწვრთნელთა და მსაჯთა გვერდით გაჩერდა. მის ვაჟს იმ დღეს მართლაც ტოლი არ აღმოჩნდა. მისი დაჯილდოების ჟამს დედის გულმა მაინც თავისი გაიტანა; გახარებულმა იმით, რომ შვილმა არ დაარღვია ოჯახის ტრადიცია (ფერენიკას ქმარი, მამა და მამამთლი ოლიმპიური ჩემპიონები იყვნენ ზეცადასხვა დროს), დედა შვილისაკენ გაიქცა; ის იყო უნდა ჩახვეოდა ოლიმპიელ შვილს, რომ ჩამოძვრა მწვრთნელის მანტია, და კრონოსის ბორცვებზე მოკალათებულმა 50-ათასმა მაყურებელმა ერთხმად იქუხა: „ქალია სტადიონზე!“ ამბობენ, ფერენიკას, როგორც ოლიმპიური ოჯახის წარმომადგენელს, აპატიეს დანაშაული, მაგრამ იმ დღიდან დიდ გასაჭირში ჩაცვივდნენ მსაჯები და მწვრთნელები. იმისათვის, რომ ქალები მათი ფორმის დახმარებით არ შეპარულიყვნენ სტადიონზე, მათაც დაევალათ სრულიად შიშვლად მოსვლა სტადიონზე ისე, როგორც ამას მონაწილენი სჩადიოდნენ.

მესხური თამაშების პროგრამაში, როგორც დავინახეთ, შეტანილი იყო სიმძიმეების აწევა. სპორტის ამ სახეობის ერთ-ერთი ვარიანტი დღესაც შემორჩენილია საქართველოს მთიანეთში, განსაკუთრებით სვანეთსა და რაჭაში, და მას საჯილდაო ქვის აწევას უწოდებენ. მაგ-

რამ თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ საჯილდო ქვეს პირობებში მთავარი იყო ქვის მიწიდან მოცილება და მისი ერთხელ აწევა გარკვეულ სიმაღლემდე, ხოლო მესხური თამაშების პროგრამაში ი. გვარამაძეს დასახელებული აქვს „ლოდების აწევ-დაწევა“, უნდა ვირწმუნოთ, რომ მეორე შემთხვევაში საქმე გვაქვს შეჯიბრებასთან, სადაც გამარჯვების ბედს აწევ-დაწევის რაოდენობა წყვეტდა.

დღევანდელ მესხეთში შემორჩენილი მთელი რიგი-საინტერესო სპორტული სახეობანი გვაფიქრებინებს, რომ ი. გვარამაძის მიერ მესხური თამაშების პროგრამის აღწერა სრულყოფილი არ უნდა იყოს; შეუძლებელია მესხებს თავიანთი ძალების გამოსაცდელად არ გამოეყენებინოთ ისეთი სახეობები, როგორიცაა ხტომა სიმაღლეზე, მთიდან ციგებით გუნდური დაშვება, რაც დღევანდელ ბობსლეის უახლოვდება, და სხვანი. სიმაღლეზე ხტომისას მესხები იყენებდნენ არა ორ სვეტს შუა გაბმულ თამასას, არამედ თვით ადამიანებს. სამი-ოთხი კაცი მიჯრით შექმნიდა ბარიერს, ყველა მათგანი თავზე დაიდებდა მაღალ ბოხოხის ქუდს. მხტომელის მოვალეობა იყო ისე გადავლებოდა ცოცხალ ბარიერს, რომ ქუდები ძირს არ გადმოეგდო. შემდგომ ცდებზე ბარიერის შესაქმნელად გამოჰყავდათ უფრო ტანმაღალი ადამიანები და ა. შ.

რაც შეეხება გრძელი ციგებით გუნდურ დაშვებას, მისი ჩატარება ზაფხულშიც შესაძლებელია მაღალმთიან ცხრაწყაროს პირობებში. როგორც ადგილობრივი ხანდაზმული ადამიანები გვამცნობენ, ციგაზე 5-8 კაცი თავსდება, ისინი დიდი სისწრაფით ეშვებოდნენ წინასწარ გავლებულ ტრასაზე; დიდი პასუხისმგებლობა ეკისრა

მესაჭეს. ამ შეჯიბრებას, ისე როგორც სხვა სახეობებში ჩატარებულ ღონისძიებებს, სპეციალურად გამოყოფილი მსაჯთა ბრიგადა სჯიდა.

ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ მესხური თამაშები, რომელიც თავისი შინაარსით ძველბერძნულ ოლიმპიურ თამაშებს გვაგონებს, მხოლოდ რამდენიმე დოკუმენტში იხსენიება, და ამდენად შეიძლება ზოგიერთი სკეპტიკოსის ეჭვიც გამოიწვიოს — მართლა არსებობდა ძველ საქართველოში ასეთი მასობრივი, მრავალი სპორტის სახეობებით დაპროგრამირებული კომპლექსური შეჯიბრებები?

არსებობდა! ჩაიხედეთ თუნდაც მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანში“. „დავყავით მრავალნი დღენი, — ვკითხულობთ ნაწარმოებში, — ვასპარეზობდით, ვიმღერდით, ვნადირობდით და სიხარული იყვის დიდი; მშვილდოსანსა ყველასა მზეჭაბუკი სჯობდა, ოროლითა მომღერალსა ყველასა დორათ დილაში სჯობდა, მონადირესა ყველასა მოსარ ნასარის-ძე სჯობდა, მოჭადრაკესა ყველასა ამირ იამანელი სჯობდა, მცურავსა ყველასა ღამარ ღაზნელი სჯობდა. ეს მე თვით მინახავს ღამარ ღაზნელისაგან, რომელ რაზომცა დიდი წყალი იყვის, შეკაზმული კაცი ღლიასა შემოიგდის და იმიერათ გაიტანის და ჭაბუკად რომელი სჯობდეს — აწ სცანით“. განა ეს ადგილი კომპლექსური ღონისძიების, მრავალ სახეობაში ჩატარებული ერთი საერთო შეჯიბრების შესახებ არ მოგვითხრობს? უფრო მეტი. ავტორი თითოეულ სახეობაში გამარჯვებულის ვინაობასაც გვამცნობს. თუ ანგარიშში ჩავაგდებთ იმას, რომ „ამირანდარეჯანიანის“, ისე როგორც მე-12 საუკუნის სხვა ცნობილი ნაწარმოებების ავტორები, იმ პერიოდის სინამდვილიდან იღებდნენ უმ-

თავრესად ტიპიურ და ფართოდ ცნობილ ფაქტებს, გას-
გები უნდა გახდეს, რომ დიდი კომპლექსური სპორტულ-
ლონისძიებანი უცხო არ იყო ჩვენი ქვეყნის სპორტის ის-
ტორიისათვის, მაგრამ ამ კარგი ტრადიციის შემუშავე-
ბაც არ შეიძლებოდა უცაბედად, თუნდაც 3-5 და მეტი
საუკუნის განმავლობაში, მას უთუოდ საფუძველი შო-
რეულ წარსულში აქვს ჩაყრილი.

სისტემატური წვრთნა სამხედრო საქმეში, მის ამო-
ცანებთან შეთანხმებული ფიზიკური მომზადების მთელი
სისტემა, საბრძოლო იარაღის სისტემატური სრულყოფა
და მისი მრისხანების გაძლიერება, გამუდმებული ზრუნ-
ვა მეზრძოლთა სულიერი თვისებების ამაღლებისათვის, —
წარმოდგენდა იმ მყარ საძირკველს, რომელზე აშენებუ-
ლი ქვეყნის დანგრევაც პრაქტიკულად შეუძლებელი გახ-
და ჩვენი მტრებისათვის. მოქიშპე მეზობელი ქვეყნების
წარმომადგენლები ხომ ხელის კანკალით წერენ და იგო-
ნებენ ქართველურ ტომებთან შეხვედრის მწარე დღეებს.
ახასიათებენ ამ ტომების წარმომადგენლების მაღალ ფი-
ზიკურ და სულიერ თვისებებს, შეიარაღებას. ნიმუშად
მოვიტანთ ზოგიერთი მათგანის ჩანაწერს:

ასურეთის მეფე სარგონი (721-705 წწ.): „ვერც ერთ
მეფეს ჩემზე წინ მუსკები ვერ დაემარცხებინა და ჩემს
წინ არავის არ ემორჩილებოდნენ“.

ბერძენი ისტორიკოსი ჰეროდოტე (480-425 წწ.)
„მოსხებს თავზე ეხურათ ხის მუზარადები, ხოლო იარა-
ღად ხმარობდნენ პატარა ფარებსა და შუბებს. შუბის პი-
რები გრძელი იყო. ტიბარენები, მაკრონები და მოსინი-
კები გამოდიოდნენ სალაშქროდ ისეთივე შეიარაღებით,

როგორითაც მოსხები. მარები ატარებდნენ ადგილობრივ მოქსოვილ მუზარადებს და შეიარაღებული იყვნენ ტყავის პატარა ფარებითა და ხელშუბებით. კოლხები თავზე იხურავდნენ ხის მუზარადებს და ატარებდნენ მოუქნელი ტყავის პატარა ფარებს, მოკლე შუბებსა და საბრძოლო დანებს“.

ქსენოფონტე (431-354 წწ.): „ეს იყო უმამაცესი ხალხი ყველა მათ შორის (ნაგულისხმევია ხალიბები, ა. ც.), ვისთანაც კი ელინებს საქმე ჰქონდათ თავისი ლაშქრობის დროს. უკანასკნელებს მოუხდათ მათთან ხელჩართული ბრძოლა. ხალიბები ატარებდნენ სელის ჯავშანს. ამ ჯავშნის ქვედა ნაწილი შედგებოდა სქლად მოქსოვილი ზონრებისაგან. მათ ჰქონდათ აგრეთვე ანქერი და მუზარადი; ქამრებზე მათ ჩამოკიდებული ჰქონდათ ხმლები; დაახლოებით ისეთივე მოცულობისა, როგორც სპარტანული მახვილი. ამ ხმლებით ისინი ყველას ჰკლავდნენ, ვინც კი ხელში ჩაუვარდებოდათ. ისინი თავებსაც კი ჰკვეთავდნენ, მიჰქონდათ თან და მიდიოდნენ წინ, ცეკვავდნენ და მღეროდნენ იმ დროს, როდესაც მტრებს შეეძლოთ მათი დანახვა. მათი შუბების სიგრძე 15 ბერძნულ არშინს აღწევდა და ერთ მხარეზე გამახვილებული რკინა ჰქონდა. ისინი თავიანთ ადგილებზე ცხოვრობდნენ, ხოლო როდესაც ელინები მახლობლად გაივლიდნენ, დაედევნებოდნენ მათ და ებრძოდნენ“.

იგივე ქსენოფონტე: „დადეს რა ფიცი ელინებთან, მოსინიკები წავიდნენ და მეორე დღეს გამოცხადდნენ 300 ნავით. თითო ნავში სამ-სამი კაცი იჯდა, რომელთაგან ორი ამოვიდა ნაპირზე, ხოლო ერთი დარჩა ნავში.

ეს უკანასკნელნი ნაგებით უკან გაბრუნდნენ, დანარჩენები კი შემდეგი წესით მოეწყვნენ: დალაგდნენ ასეულებად, ერთმანეთის პირისპირ, გუნდების მსგავსად; ყველას ჰქონდა ფოთლის მოყვანილობის დაწნული ფარი, შემოჭიმული ხარის თეთრი ტყავით. მარჯვენა ხელში ეჭირათ ექვსი ნიდაყვის სიგრძის ხელშუბი, რომელსაც წინ მახვილი პირი ჰქონდა, ხოლო უკან — მომრგვალებული ბოლო. მათ ეცვათ პერანგები, რომლებიც მუხლამდე ვერ სწვდებოდათ, ისეთი სქელი ქსოვილისაგან, როგორიც ტილოს ტომრებია, ხოლო თავზე პაფლაგონიელთა მსგავსი მუზარადი ეხურათ.... გარდა ამისა, მათ ჰქონდათ რკინის საომარი ცულები. ამის შემდეგ ერთმა მათგანმა სიმღერა დაიწყო და დანარჩენებმაც სიმღერით დაიწყეს სიარული (ტაქტში), გაიარეს ელინთა ჯარების რიგთა შორის, ერთბაშად გაემართნენ მტრის წინააღმდეგ იმ სიმაგრისაკენ, რომელიც მათ უფრო მისაწვდომად მიაჩნდათ....“.

„... დრილები ცხოვრობდნენ ძნელად მისადგომ მთებში და პონტოს ყველაზე უფრო მეომარ ხალხს წარმოადგენდნენ“.

სტრაბონი (ძვ. წ. ა. 61-ახ. წ. ა. 24 წ.): „სოანები... თავისი სიმაძაცითა და სამხედრო ძლიერებით თითქმის ყველა ხალხებზე უფრო სახელოვანი არიან. ისინი ცხოვრობენ კავკასიონის მაღლობზე, დიოსკურიის ზემოთ... მათ ჰყავთ მეფე და სამასთა საბჭო, ხოლო ომიანობის დროს, როგორც ამბობენ, 200.000-მდე კაცი გამოჰყავთ“.

აგათია სქოლასტიკოსი (დაახლ. 536-582 წწ.): „ძლიერსა და მამაც ტომს წარმოადგენენ ლაზები და სხვა ძლიერ ტომებსაც მბრძანებლობენ; ამაყოვენ კოლხთა

ძველი სახელით და ზომაზე მეტად ქედმაღლობენ, შე-
საძლოა არც თუ ისე უსაფუძვლოდ. იმ ტომებს შორის,
რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ
მეგულება არც ერთი სხვა ესოდენ სახელგანთქმული და
მორჭმული, როგორც თავის სიმდიდრით, ისე ქვეშევრ-
დომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიჭარბითა და
მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სილამაზითა და სიცქვი-
ტით“.

არიანე (100-160 წწ.): „ხალხები, რომელთა ქვეყნები
ჩვენ გავიარეთ, შემდეგია: ტრაპიზონდელების მოსაზღვ-
რე კოლხები, როგორც ამბობს ქსენოფონტე; მეორე
ხალხს კი, მეტად მეომარს და ტრაპიზონდელების მიმართ
მტრულად განწყობილს, ქსენოფონტე დრილებს უწო-
დებს. მე კი მგონია ეს სანებია, რადგან ისინი დღემდი-
საც მეტად მეომარი და ტრაპიზონდელებისადმი ძლიერ
მტრულად განწყობილი არიან. ეს ხალხი მიუდგომელ ად-
გილებში ცხოვრობს და მეფეები არა ჰყავს“.

ვგონებ, საკმარისია. მიაქციეთ ყურადღება რამდენი
საინტერესო და მრავლისმთქმელი ცნობებია გაბნეული
უცხოელთა ამ ჩანაწერებში. სხვა უამრავ მასალას თავი
რომ გავანებოთ, მარტო აქ მოტანილი ნაწყვეტ-ნაწყვე-
ტი ცნობებიც კი საკმარისი იქნებოდა იმისათვის, რომ
დაწერილიყო მთელი ისტორია ძველი საქართველოს მკვი-
დრთა შეიარაღების, სამხედრო-ფიზიკური და მორალუ-
რი მომზადების საკითხებზე. ანდა რამდენ რამეს ეუბნე-
ბა მკითხველს ბერძენი მოღვაწეების მიერ ქართველური
ტომის ხალიბების მოხსენიება. სწორედ ამ ტომმა შექმნა
ფოლადის უნიკალური სახეობა, რომლისაგან დამზადებუ-
ლი იარაღიც ყველივით ჭრიდა მტარვალთა მახვილებს.

შეუძლებელი იყო ამ იარაღების ხმარებაში დახელოვნებისათვის იმავე ხალებებსა და მათს მონათესავე ტომებს არ შეექმნათ ფიზიკური მომზადების მწყობრი სისტემა. რისი პრაქტიკული გამოყენებაც გაუადვილებდა მათ ფოლადის იარაღის ხმარებას საბრძოლო პირობებში. სწორედ ამ იარაღის არსებობამ განაპირობა სხვა სახეობებთან ერთად ფარიკაობის განვითარებაც.

აღბათ მკითხველმა ყურადღება მიაქცია ჩვენს მიერ მოტანილ მასალებში ერთ საინტერესო ფაქტს, რაც მეტყველებს ჩვენს ქვეყანაში არა მარტო სპორტული, არამედ მუსიკალური კულტურის მაღალ დონეზე. ნახევროგორაა გამოყენებული მუსიკა სამხედრო-სპორტულ საქმიანობაში. მუსიკა, როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ორ მთავარ ფუნქციას ასრულებდა: იგი თამაშობდა სამხედრო თუ სპორტული მომზადების რთულ და მძიმე საქმიანობაში გარკვეული ემოციის შემტანის როლს, მბრძოლთა სულიერი ამაღლების მასტიმულირებლის როლს. ამასთან ერთად მუსიკას გააჩნდა დიდი მნიშვნელობა მეგრძოლთა სამწყობრო მომზადების საქმეშიც. შეწყობილი სიარული, მიბრუნ-მობრუნება, უცაბედი შეჩერება და ასევე უცაბედი მოწყვეტა ადგილიდან და ერთი ტემპით წინსვლა, მუსიკის დახმარებით ხომ ერთ-ორად იხვეწებოდა, და ამასთან, ადვილდებოდა კიდევ

გახსოვთ რას ამბობს ქსენოფონტე?! ხალებები ბრძოლის დროს ცეკვავდნენ და მღეროდნენ მაშინაც კი, როცა მტერი ახლოს იყო. ეს ხომ პირდაპირი მინიშნებაა ჩვენ ძველ საბრძოლო ცეკვებზე — ხორუმზე, ფერხულსა და სხვებზე. ანდა იგივე ქსენოფონტე რა შესანიშნავ ფაქტზე მოგვითხრობს! ნაოსან მოსინიკებს შორის ერთ-ერთმა

სიმღერა წამოიწყო, დანარჩენებიც აყვნენ და სიმღერის
ტაქტს ააყოლეს ფეხი, შემდეგ მოწყდნენ ადგილს და
მტერს ეკვეთნენ. განა ეჭვი უნდა შეგვეპაროს იმაში, რომ
ეს არის ჩვენი ცნობილი სალაშქრო სიმღერების ერთ-
ერთი წინაპარი? მოვუსმინოთ, იმავე ფაქტის სხვა ვარი-
ანტს როგორ გადმოგვცემს ქსენოფონტე: „მეომარი მო-
სინიკები ასეულებად დაეწყვნენ და დადგნენ ერთმანე-
ლის პირისპირ, როგორც ქოროები... შემდეგ ერთი მათ-
განი იწყებდა, ხოლო ყველა დანარჩენი მღერით რიტმუ-
ლად მიაბიჯებდა“... მათ „მოკლულთ“ თავები დასჭრეს
და თავისი მტრების და ბერძნების დასანახად აღმართეს,
თან ცეკვავდნენ და მღეროდნენ რომელიღაც სრულიად
თავისებურ ჰანგზე“. ო, როგორ გინდა ხორცი შეისხას
ფანტასტი მწერლების ოცნებამ, რომლებიც განსაკუთ-
რებული აპარატის დახმარებით აცოცხლებენ ყველა
ღროსა და ეპოქაში წარმოთქმულ ბგერებსა და სიმღე-
რებს და თანამედროვე ადამიანს საშუალებას აძლევენ
მოისმინოს წინაპართა მიკარგული სიმღერები. თუ ამ
აპარატს მივმართავდით და დავიჭერდით ზუსტად იმ
ღროს, როდესაც მომღერალმა მოსინიკებმა მებრძოლთა
რიგებს ჩაუარეს, ალბათ მოვისმენდით რაღაც მსგავსს
ისეთი სიმღერებისას, როგორიცაა ჩვენი „მუმლი მუხა-
სა“, „არაგვო უყარაულე“, „გაფრინდი, შავო მერცხა-
ლო“ და საბრძოლო სულის აღმგზნები სხვა ჰიმნები.

მუსიკა სპორტის ზოგიერთი სახეობის აუცილებელი
თანმხლები ატრიბუტი გახდა. პირველ რიგში ეს ქართულ
ჭიდაობაზე ითქმის. დღეს რომ ზურნა ახმოვანებს ჩვენს
საჭიდაო დარბაზებსა და არენებს, ადრე მოჭიდავეთა გა-
სამხნეველად რამოდენიმე კაცისაგან შემდგარი გუნდი

მღეროდა, გასაგებია, რომ ამ სიმღერის ტექსტიც ასევე მოჭიდავეთა საბრძოლო ჟინის გაღვივებას მოემსახურებოდა. ზოგჯერ მომღერლებს სალამური და გუდასტვირენაცვლებოდა. ამ უკანასკნელთა არსებობა დამოწმებულია დღევანდელ მესხეთში.

ბერძენ მოღვაწეთა ცნობები ქართველურ ტომებზე უხვად შეიცავს ამ უკანასკნელთა მაღალი სულიერი თვისებების, პირველ რიგში კი, შეუპოვრობის, სამშობლოსათვის თავდადების, ხასიათის სიმტკიცის, გამარჯვებისადმი სწრაფვის დახასიათებას. ამ თვისებების განვითარება კი წარმოუდგენელია ასევე ძვირფას ფიზიკურ თვისებებთან (სიმარჯვე, ძალა, ამტანობა, გამძლეობა, მოქნილობა) კავშირის გარეშე. სწორედ ამ სულიერ და ფიზიკურ თვისებათა ჰარმონიულმა შერწყმა-შეთანხმებამ ითამაშა ერთ-ერთი გადამწყვეტი როლი იმაში, რომ ქართველობა, ზოგიერთი ხალხის დაგვარად, არ აღიგავა პირისაგან მიწისა. მკაცრი ცხოვრებისეული პირობები, მძიმე შრომითი პროცესი, გამუდმებული ბრძოლები, სისტემატური ფიზიკური ვარჯიშობა განაპირობებდა იმ ხასიათს, რაც ოდითგან ჩამოუყალიბდა ქართველ კაცს, და რაც ბევრი საინტერესო ნიუანსით გამოირჩეოდა.

ამ გაგებით ჩვენთვის მეტად ძვირფასია, მაგალითად, ჩვენს ერამდე მე-4 საუკუნეში მოღვაწე ბერძენი ისტორიკოსის ეფორეს ცნობა ტიბარენებზე, რომლებიც თურმე „გატაცებულნი არიან თამაშით და სიცილით და ამას თვლიან უდიდეს ბედნიერებად“. აქ უსათუოდ პირველ რიგში ნაგულისხმევია ამ ქართველური ტომის მისწრაფება თეატრალური ხელოვნებისადმი, კომედიური სანახაობისადმი, ალბათ სპორტული თამაშებისადმიც; მაგრამ

ამ ცნობაში, გარდა ამისა, იგრძნობა ხასიათის სიფაქიზე და გულწრფელი, ჯანსაღი სიცილი, რაც ასევე ჯანსაღი სხეულის თვისებასაც წარმოადგენს.

მაღალი სულიერი და ფიზიკური თვისებების იდეალად ქართველმა ხალხმა მრავალი რეალური თუ თავისი ფანტაზიით შექმნილი პიროვნება დაგვიხატა, მაგრამ მათს შორის მაინც პირველ ადგილს ისაკუთრებს თქმულება ამირანზე. ამირანი იყო იდეალი ყველა ქართველისა, იდეალი სულიერი, ზნეობრივი და ფიზიკური სრულყოფისა.

ღმერთთან მეზრძოლი ამირანი! რა შორი მიზანი ამოიღო ნიშანში ქართველმა ხალხმა, როცა მის მიერ დახატულ გმირს ღმერთების წინააღმდეგაც კი აღამართვინა ხელი! ვერ ხვდებით რა ქვეტექსტი გააკეთა მან გმირთა-გმირის ამ მოქმედებაზე ყურადღების გამახვილებით? ეს ხომ იყო გაფრთხილება და შეძახილი ჩვენი მტრებისადმი: „თქვენ ეი, ათასი ჯურის მტარვალეზო, კარგად მოისმინეთ ამბავი ამირანისა. ამირანი — ეს ქართველი ხალხის უტეხი ბუნების, ქედუხრელობის, შეუპოვრობისა და უდრეკობის განსახიერებაა. ამირანს ყველა ქართველის რაღაც თვისება გააჩნია. იგი ღმერთებსაც კი შეეზრძოლა. ჰო-და, ფრთხილად იყავით, თქვენ საქმე გაქვთ ადამიანებთან, რომლებიც სამართლიანობის გულისათვის თვით ღმერთებსაც არ დაზოგავენ. თქვენ კი, ჩვეულებრივ მოკვდავთ, არაფერი გამოგიათ, ამაო იქნება თქვენი ყოველი ცდა. თქვენ შეიძლება ჩვენზე მოიპოვოთ დროებითი წარმატება, საბოლოო გამარჯვებასა და ჩვენს დამონებას კი ვერ მოესწრებით!“

სიამაყის გრძნობა გიპყრობს, როცა გაიხსენებ, რომ

თქმულება ამირანზე 4000 წლისაა, რომ პიროვნების სრულყოფილი გონებრივი, ზნეობრივი და ფიზიკური განვითარება ქართველთა იდეალს წარმოადგენდა ჯერ კიდევ მეორე ათასწლეულის დასაწყისში ჩვენს ერამდე.

პიროვნებები, რომლებიც სწორედ ასეთი თვისებებით იყვნენ განთქმული ძველ საქართველოში, მრავლადაა ცნობილი, მაგრამ მათ შორის განსაკუთრებული კოლორიტულობითა და საოცარი ფიზიკური მომზადებით მაინც გამოირჩეოდა ზოგიერთი, პირველ რიგში კი ეს ითქმის ქართველთა მეფე ფარსმან მეორეზე, რომელიც ისტორიაში ფარსმან ქველის სახელით შევიდა. ფარსმან მეორის გასაოცარი სამხედრო-ფიზიკური მომზადების შესახებ საქმის კურსში ჩადგა მაშინდელი მსოფლიოს ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო რომის იმპერიაც კი. ეს მოხდა 138 წელს ჩვენი წელთაღრიცხვით, მაგრამ მანამდე მოკლედ თვით ფარსმანის შესახებ...

„ქართლის ცხოვრების“ ავტორი ასე ახასიათებს ფარსმან მეორეს: „ხოლო ფარსმან ქუელი იყო კაცი კეთილი და უხუად მომნიჭებელი და შემნდობელი, ასაკითა შუენიერი, ტანითა დიდი და ძლიერი, მხნე მხედარი და შემმართებელი ბრძოლისა, უშიში ვითარცა უხორცო და ყოველითავე უმჯობესი ყოველთა მეფეთა ქართველისათა, რომელნი გარდაცვალებულ იყვნეს უწინარეს მისსა“.

მრავალ ბრძოლებში უსახელებია მას თავი, განსაკუთრებით კი პონტოს მადაგახსნილი მბრძანებლის მითრიატეს წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოჩნდა მისი საბრძოლო მზადყოფნა. ერთ-ერთი ბრძოლის დროს, როდესაც მითრიატემ სპარსელთა ურიცხვი ჯარი მოიშველია და გამოემართა საქართველოსაკენ, ფარსმანმა ბუმბერაზთა

ბრძოლებში მიიღო მონაწილეობა და ერთ ბრძოლაში ჩვიდმეტი ბუმბერაზი დახოცა. უცებ ძნელია გაიაზრო რას ნიშნავს ორთაბრძოლებში 17 გამოჩენილი ვაჟკაცის დამორჩილება. ბუმბერაზობა ჯერ რიგით მებრძოლეს შორის იმართებოდა, ცხადია, ამ სამკვდრო-სასიცოცხლო შერკინებაში მონაწილეობას მხოლოდ რჩეულთა შორის რჩეულები ბედავდნენ. მაგრამ როდესაც რომელიმე მხარის ბუმბერაზი ზედიზედ დაალაგებდა საწინააღმდეგო მხრიდან მასთან ორთაბრძოლაში გამოსულ ბუმბერაზებს, მაშინ მეფე ერეოდა საქმეში და თვით გადიოდა გამარჯვებებით გათავხედებული და გაამაყებული გოლიათის წინააღმდეგ. ხომ ხედავთ, რა გამოდის? მეფეს უხდებოდა შერკინება მხოლოდ ძლიერთა შორის ძლიერთა წინააღმდეგ, ისეთ დახელოვნებულ მებრძოლესთან, რომლებსაც ვერაფერს დააკლებდა დღედაღამ ფიზიკურ მომზადებაში ჩაბმული და კარგად დახელოვნებული, სხვებზე უკეთესი ფიზიკური მონაცემების მქონე ათეულობით ბუმბერაზი. აქედან თავისთავად უნდა ვიგულისხმოთ, რა ბრწყინვალე ფიზიკური მომზადება უნდა ჰქონოდა მეფეს, თავი რომ არ შეერცხვინა და ქვეყანა არ დაეღუპა თავისი დამარცხებით. ფარსმანმა კი იმ დღეს ერთი კი არა, 17 გოლიათი გამოასალმა სიცოცხლეს. ერთ-ერთი მათგანი იყო სპარსი გოლიათი, რაღაც უსაშველო ძალის პატრონი ჯუმბერი. იგი „ლომსა ხელით შეიპყრობდაო“, — გვამცნობს მემამულის. ჯუმბერს თვით მოუთხოვია ფარსმანთან ბრძოლა; ფარსმანმა სიხარულით მიიღო ეს გამოწვევა. „და აღიზახნეს ორთავე ხმითა სასტიკითა და მიეტევნენ ურთიერთას და იწყეს ბრძოლად ხრმლითა. და ხმა ბრძოლისა მათისა ემსგავსა ხმასა

ქუხილისა და ტეხისასა“. ფარსმანმა იმარჯვა, ჯუმბერ
ცხენიდან ჩამოაგდო და სხვა დახოცილი გოლიათების
გზას გაუყენა.

სწორედ ეს ფარსმანი მიიწვია რომის იმპერატორმა,
ადრიანემ, მაგრამ ამაყმა ფარსმანმა არც ისე ადვილად
გაუყადრა თავი რომაელთა მბრძანებელს, იგი მხოლოდ
რამოდენიმე მოწვევის შემდეგ წავიდა და ისიც მაშინ,
როცა ადრიანე აღარ იყო ცოცხალი და მის საქმეს ახალი
იმპერატორი ანტონინუს პიუსი აგრძელებდა.

მოდით, ჩვენც კვალდაკვალ ავედევნოთ საქართველოს
ანტერესებისათვის ცხრამთას იქით მიმავალ მეფეს, ვი-
ხილოთ გზად მისი სახილველი და ვისმინოთ მისი სასმე-
ნი, მოვიშველიოთ ფანტაზია და მის ნაფიქრალსაც ჩავ-
წვდეთ. ფარსმანის ეს მოგზაურობა და მასთან დაკავში-
რებული პერიპეტეიები ჭეშმარიტად ღირს მოგონებად,
რამდენადაც ქართული და მსოფლიო სპორტული მოძრა-
ობის ზოგიერთი საინტერესო დეტალი მასთან მჭიდრო-
დაა დაკავშირებული.

მაშ ასე, ფარსმანი ცოლშვილითა და დიდი ამალით
გაეშურა რომისაკენ. ამალაში რჩეული ათლეტების შე-
ყვანა არც უფიქრია. მისი ვიზიტი რომაელებთან სახელ-
მწიფოებრივი ურთიერთობის მოგვარებას ითვალისწი-
ნებდა და იგი სამართლიანად ფიქრობდა, რომ რომაე-
ლებს ზარზემისა და მის ათლეტებს კი სპორტული ოს-
ტატობის ჩვენებისათვის არ ეცალათ. მაგრამ ფარსმანის
მაღალი ორატორული ნიჭის წყალობით მდგომარეობა
შეიცვალა. „იქ, — გადმოგვცემს რომაელი მწერალი
დიონ კასიოს კოკეირონი, — მან ისეთი წარმატებით
დაიცვა თავი იმპერატორისა და სენატის წინაშე, რომ

სრულიად გამართლებულ იქნა, ხოლო იმპერატორმა მას სამფლობელოები გაუფართოვა და თვით მასაც მეუღლითურთ არაჩვეულებრივი პატივი მიაგო: ნება დართო კაპიტოლიუმში მსხვერპლი შეეწირა და ცხენოსანი ფარსმანის ქანდაკება მარსის მინდორზე დადგა“. იმავე მწერლის ცნობით, იმპერატორმა დიდი ყურადღებით ინახულა „სამხედრო ვარჯიშობანი ფარსმანისა, მისი ვაჟისა და სხვა წარჩინებული ივერიელებისა“. როგორც გითხარით, ფარსმანს რომში ჰყავდა სახელმწიფო დანიშნულების ამაღა და არა სამხედრო-ფიზიკურ ვარჯიშობებში გაწვრთნილ მეომართა ჯგუფი. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ეს „წარჩინებული ივერიელები“ აკვირვებენ რომს. ალბათ ხვდებით რა საინტერესო დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს ეს ფაქტი: ვარჯიშობა სამხედრო-ფიზიკურ სახეობებში ერთნაირად იყო სავალდებულო ყველასათვის, წარჩინებული იქნებოდა იგი თუ მდაბიო. წარჩინებულ ივერიელებს აზრადაც არ მოსვლიათ ალბათ, რომ მოუწევდათ სპორტული ოსტატობის ჩვენება იმ პერიოდისათვის ისეთი კომპეტენტური მაყურებლის წინაშე, როგორც რომაელები იყვნენ.

რომაელი მაყურებლის ზნესა და ინტერესებს კი უკვე კარგად იცნობდა ფარსმანი. მესამე დღეა ეპატიყებიან მას და მის ამაღას გლადიატორთა სისხლიან ბრძოლებზე კოლიზეუმში, მაგრამ მან კარგად იცოდა რასაც წარმოადგენდა გლადიატორთა ბრძოლები, და ყველა მიწვევაზე თავაზიანი უარი განაცხადა, ბოლოს თვით ანტონინუს პიუსის მიწვევა მიიღო, ვაქიშვილის — ადამის დაჟინებულ თხოვნაზეც ვეღარ თქვა უარი და მთელი ამაღითა და ცოლშვილით კოლიზეუმს ეწვია. ფარსმანი,

მისი მეუღლე ლადანა და ვაჟიშვილი პიუსმა საკუთარ
ლოჯაში მიიწვია, დანარჩენი დიდებულები კი მეზობელ
ლოჯებში მოთავსდნენ.

ფარსმანს არ გაჰკვირვებია მაყურებელთა აჟიოტაჟი
და გადაჭარბებული ტემპერამენტი; ეს თვისებები არც
საქართველოში აკლდა სპორტულ შეჯიბრებაზე მოსულ
მაყურებელს, მაგრამ ვერ ფარავდა გაკვირვებას იმის
გამო, რომ მაყურებელთა დიდი ნაწილი საკმაოდ მთვრა-
ლი იყო. დროდადრო რომელიმე შეზარხოშებული მაყუ-
რებელი წამოდგებოდა, აღმართავდა ხელს და ხმამაღლა
დაიძახებდა: „გაუმარჯოს იულიუსს, ჩვენს მრისხანე და
კეთილ მასპინძელს!“ ფარსმანმა თხოვა პიუსის ერთ-ერთ
მხლებელს აეხსნა ამ წამოძახილების შინაარსი. მხლებელ-
მა განმარტა: „ასეთი სანახაობები ჩვენში ხშირად იმარ-
თება. ამჟამად ერთ წელიწადში მარტო კოლიზეუმში
ასამდე შეჯიბრებასა და გლადიატორობა ბრძოლას მარ-
თავს. თითოეული სანახაობის მოწყობა ერთ რომელიმე
დიდებულს ევალება, მათ ჩვენში ედილებს უწოდებენ.
მათ ევალებათ გამოიყვანონ გლადიატორები საკუთარი
კარცერებიდან, ამასთან, სანახაობის დაწყების წინ მან
უნდა მოზიდოს იმდენი ღვინო და ხორაგი, რომ ყველა
დამსწრეს გასწვდეს. კოლიზეუმში კი (მთხრობელმა თვა-
ლი მოავლო დარბაზის ტრიბუნებს) 90 ათასი კაცი ეტე-
ვა. არ გაგიკვირდეთ, ედილებს არ უჭირთ ამ მსხვერპ-
ლის გაღება. დღევანდელი სანახაობის მომწყობ იულიუსს
დაკეთში იმხელა ვენახები აქვს, ერთ თვეს ვერ შემოიფ-
ლი ფეხით“.

ტრიბუნებზე მენალარენი გადმოდგნენ და დამსწრეთ
ამცნეს საინტერესო სანახაობის დაწყება. პირველად გა-

იმართა შეჯიბრება შუბის მიზანში ტყორცნაზე, თავიანთი ძალები გამოსცადეს მშვილდოსნებმაც. მაგრამ ეს ყველაფერი მხოლოდ მშვიდობიან შესავალს გავდა. მაყურებელიც ინდიფერენტულად შეხვდა ამ სანახაობას. ხალხი გლადიატორთა ბრძოლის მოლოდინში იყო და სისხლიან ინსტინქტებს მოწყურებულ მაყურებელს, ცხადია, შუბის მიზანში ტყორცნა ვერ დააკმაყოფილებდა.

გამოაცხადეს თუ არა გლადიატორთა ბრძოლების დაწყება, ტრიბუნებზე ისეთი ღრიალი ატყდა, ფარსმანი სახტად დარჩა. ხოლო როცა არენაზე გლადიატორები გამწყრივდნენ და ერთმანეთისაკენ დაიძრნენ, დარბაზში ყოფნა თითქმის შეუძლებელი გახდა. ყველა, უკლებლივ ყველა, რაღაცას გაჰყვიროდა, ამხნევებდა მის რჩეულ გლადიატორს, აქეზებდა მას; პიუსს კისერი გაეშეშებანა და მხოლოდ თვალების მოძრაობაზე შეამჩნევდით, არენის რომელ მხარეს უთვალთვალებდა. ფარსმანმა შენიშნა, რომ პიუსი რამდენადმე უხერხულად გრძნობდა თავს. მართლაც და, ასეთი მაყურებელი არამც და არამც არ შეეფერებოდა ისეთი დიდი კულტურის ქვეყანას, როგორიც რომის იმპერია იყო.

გლადიატორთა ორივე გუნდში 20-20 კაცი შედიოდა. ერთი გუნდი ლურჯ ტრუსებში იყო გამოწყობილი, მეორე კი წითელში. ეს სისხლიანი თამაშები უკვე ორი საუკუნეა კვებავდა რომაელთა ინტერესებს, ამ ხნის მანძილზე მის ორგანიზატორებს გამომგონებლობის საოცარი ნიჭი გამოუვლინებიათ და ბრძოლის ათასნაირი ვარიანტები შემოუღიათ. აი, ახლაც, ერთი გუნდის ყველა წევრი წელზევით შიშველი იყო, ხელში კი გრძელი, წა-

მახვილებული ორკაპები ჩაებლუჯათ; მეორე წევრებს კი ლურჯი ტრუსების ზევით რკინის ჩაეცვათ და ხელში მოკლე ბებუთები მოემარჯვებინათ.

არენაზე საშინელი სცენები დატრიალდა. ფარსმანმა მალულად გადახედა მეუღლეს და სიამოვნებით შენიშნა, რომ საქართველოს დედოფალი დიდი შინაგანი დაბუბულობის ფასად, მაინც ვაჟკაცურად იკავებდა თავს, არ იმჩნევდა აღელვებას.

გლადიატორები მთელ არენაზე გაიშალნენ; ერთი წყვილი ბრძოლით ზედ პიუსის ლოქას მოადგა. ორკაპიანმა მებრძოლმა მეტოქე კედელთან მიიმწყვდია და ის იყო ორივე წაწვეტებული მახვილი ყელში უნდა გაეყარა, რომ ვერ გამოიჩინა სათანადო სისწრაფე, ჯავშან-ჩაცმულმა მოასწრო გვერდზე გახტომა და მეტოქის გრძელი იარაღი კედელს შეემსხვრა, ამასობაში დანამომარჯვებულმა გლადიატორმა ელვის სისწრაფით ისკუპა და უშედეგო შეტევით გაწბილებულს მუცელი გაუფატრა ბებუთით. გულშედონებული მებრძოლი იატაკზე დაენარცხა, ცოტა ხანს უგონოდ იწვა, მერე თვალები გაახილა, იმპერატორისაკენ გაიხედა და მისკენ გაიშვირა მარჯვენა ხელი. ფარსმანს აუხსნეს: ამ მოქმედებით იგი იმპერატორს თხოვს სიცოცხლის შენარჩუნებასო.

იმპერატორმა დინჯად მოატარა მზერა ტრიბუნებზე. კარგად დაზვერა — მაყურებელთა ცერა თითები ზემოთ უფრო მეტია აშვერილი თუ ქვემოთ. როდესაც იგი დარწმუნდა — მაყურებელთა დიდი ნაწილი ცერებს დაბლა უშვებსო, თვითონაც საზეიმოდ აღმართა ხელი, გამართა ცერი და ისე მკვეთრად გადმოაბრუნა მიწისაკენ, თითქოს შიგ სარივით ჩასობას უპირებსო. უმაღ კული-

სებიდან გამოვარდა ორი შეიარაღებული მამაკაცი, მივიდნენ დაჭრილთან, ერთმა მათგანმა ამოაბრუნა მკერდით ზევით, მეორემ კი მკერდში ჩასცა მახვილი. შემდეგ კაუჭი გამოსდეს და ისევ კულისებისაკენ გაათრეს. თურმე ცერები ზემოთ რომ აეშვირათ, საბრალო დაჭრილისათვის ეს სიცოცხლის შენარჩუნების დასტური იქნებოდა; ხოლო თუ უმრავლესობამ დაბლა დაუშვა ცერები, ეს იმიტომ, რომ დაჭრილ მეომარში ვერავინ შენიშნა ვაჟკაცური სულის მეტეხილი.

ახლა კი გატყდა ქართველი დედოფალი, თვალეზზე ხელები აიფარა, წამოდგა და რამდენიმე მხლებლითურთ კოლიზეუმის ერთ-ერთ კომფორტულ მოსაცდელ ოთახში შევიდა. ფარსმანი კი კვლავ ანტონინუს პიუსის ლოყაში დარჩა. ხასიათი წაუხდა ფარსმანს. ახლა მისი მზერა, მართალია, არენისაკენ იყო მიმართული, მაგრამ მთელი მისი არსება მშობლიურ ივერიას დაუბრუნდა. არა, ასეთი სისასტიკე და სისხლის წყურვილი სრულიად უცხო იყო მისი ქვეყნის სპორტული სარბიელებისათვის. კარგად ახსოვს — ქართველთა მეფის ქორწილის დღეს სასახლის წინ გადაშლილ დიდ მიწოდორზე გამართული ყაბახი. ახალგაზრდა დედოფალი მასთან ერთად გამობრძანდა მკლავფიცხელ ჭაბუკთა ოსტატობის საჭვრეტლად. ზომაზე მაღალი იყო ყაბახი; ნორმალურ ყაბახზე თითქმის ყველა აუცდენლად ესროდა. იმ დღეს, ამაღლებულ სვეტზე შემოდებულ ოქროს თასს პირველ წყებაზე ვერც ერთმა ყაბახოსანმა ვერ მოახვედრა ისარი. მაშინ თეთრ ტაიჭზე ამხედრებული ჭაბუკი წამოვიდა ჭენებით, შემართა მშვილდი და სტყორცნა თასს ისარი. ოქროს ჭურჭელმა ჟღერიალი მოიღო და მიწისაკენ დაეშვა, მაგრამ მხედარ-

მა ცხენდაცხენ მოასწრო და ჰაერშივე დაიჭირა. შემდეგ შემოაბრუნა ტაიჭი, მოხლენილად ჩამოხტა, მიუახლოვდა დედოფალს და მოწიწებით გადასცა ოქროს თასი. ეს ყველაფერი ისე ლამაზად და უნაკლოდ შესრულდა, რომ ირგვლივ ვაშამ იქუხა. დედოფალმა მაღლობა გადაუხადა ჭაბუკს, შემდეგ უზომოდ ბედნიერმა ხელი ხელში ჩაუდო ფარსმანს და ღიმილით გაებადრა სახე. არა, — გამოფხიზლდა ფარსმანი, — ასპარეზობის ხილვა თვალს უნდა ახარებდეს, გულს ახალი საგმირო საქმეების ჩასადენად აქეზებდეს, სილამაზისადმი სიყვარულის წმინდა გრძნობას უნერგავდეს ადამიანს. ეს კი რა ნახა, რა საშინელება იხილა მისმა თვალებმა. ნუთუ ასე შეიძლება გაირყვნას ადამიანის გემოვნება და სინდისი?!

არენაზე გლადიატორთა ახალი გუნდი გამოიყვანეს მებრძოლებს მხოლოდ ტრუსები ეცვათ და ხელთ რომელი მოკლე მახვილი ეპყრათ. მოპირდაპირე მხარეს გაიღო კარი და არენაზე ღრიალით შემოვარდნენ გარეული ძაღლები და ავაზები. წინასწარ დამშეული მხეცები შიშველი გლადიატორებისაკენ გაქანდნენ. ისევ გაიმართა გააფთრებული ბრძოლა. ოცდაათი გლადიატორიდან მხოლოდ ორნიღა დარჩნენ, რომლებმაც ბოლო მოუღეს უკანასკნელ ავაზას და დაღლილნი და ბედნიერნი შემობრუნდნენ იმპერატორისაკენ. პიუსმა მათ თავისუფლება აჩუქა. არა, ეს კეთილი ქესტი ვეღარ გაამთელებდა გატეხილ შთაბეჭდილებას, რაც ქართველ მეფეს შეექმნა ენით აუწერელი საშინელი „თამაშების“ ხილვის შემდეგ. მაგრამ ის, რაც მან იხილა, ჩქარა ისეთმა სანახაობამ შეცვალა, რომ გლადიატორთა ბრძოლები მასთან შედარებით მშვიდობიან ურთიერთმიმალერსებად მოეჩვენე-

ბოდა კაცს: არენაზე ათი შიშველი ქალი შემოიყვანეს. თოკით მიაბეს სვეტებზე, ტანი ზეთით გაუპოხეს და ჩირალდნის შეხებით ცეცხლის ალში გახვიეს ათივე. რაღაც ახალი რელიგიური მიმართულება — ქრისტიანობა გაჩნდა და მისი ქადაგებისათვის დასაჯეს ეს ქალებიო, აუხსნა ფარსმანს თვით ანტონინუსმა და თან თხოვა, დაეტოვოთ აქაურობაო.

ხასიათწამხდარნი გამოვიდნენ ქართველი დიდებულები კოლიზეუმიდან; მთელი პროგრამა, რითაც იმ სალამოს გაართეს რომაელები, მართალია, შემადრწუნებელი იყო თავისი სისასტიკით, მაგრამ პროგრამის ბოლო ნაწილმა მაინც ვული ჩაუკლა ივერიელებს. კიდევ კარგი, იმპერატორმა დაგვატოვებინა არენა, თორემ ამ სასტიკი სცენის ყურებაც კი ცხოველთა დონემდე დასვლასა და გრძნობების გარყვნა-გადაგვარებას უდრისო, — ფიქრობდა ფარსმანი. გლადიატორთა შეჯიბრების ნახვამ სხვა მხრივაც შეაშფოთა იგი: მეორე დღეს მარსის მოედანზე ანტონინუს პიუსის თხოვნით მან, მისმა ვაჟმა და სხვა ივერიელებმა სამხედრო ვარჯიშობანი უნდა უჩვენონ და, რაც არ უნდა მოხდენილი და საინტერესო გამოვიდეს მათი ვარჯიშობანი, ამ გრძნობაგადაგვარებულ მაყურებელს მოხიბლავს კი მათი ხელოვნება, რომელიც არც სისხლის ღვრასა და არც სხვა რამ სისასტიკეს არ ითვალისწინებს და მხოლოდ დიდ ფიზიკურ გაწვრთნაობაზეა დამყარებული? ვაი თუ ამ სისხლს მოწყურებულმა მაყურებელმა აუგი წამოძახილებითა და სხვა შეურაცხმყოფელი მოქმედებით დაამციროს იგი და მისი ამაღლის წარჩინებული პირები?

მეორე დღეს დილიდანვე აივსო მარსის დიდი მოე-

დანი. ქართველთა გამოსვლები მხოლოდ შუადღის შემდეგ უნდა დაწყებულიყო, ათასობით რომელი კი დილიდანვე მოთმინებით ელოდა სანახაობის დაწყებას. ეს კარგად ენიშნა ფარსმანს.

მზე გადაიხარა თუ არა, საყვირების გაბმული ჭყვიტინით დამსწრეთ ამცნეს უცხო სტუმრების გამოსვლების დაწყება. ცხენზე ამხედრებული ქართველების კოლონა მოედნისაკენ დაიძრა, წინ იარაღში ჩამჯდარი ფარსმანი მიდიოდა. ქართველი დედოფალი იმპერატორის გვერდით იჯდა და გულისფანცქალით ელოდა თამაშების დაწყებას, უფრო მეტად მას, ისე როგორც ყველა ქართველს, მაყურებელთა რეაქცია აინტერესებდა. სასიხარულო განცდამ თავიდანვე არ დააყოვნა; ქართველთა კოლონა შემოვიდა თუ არა მოედანზე, ირგვლივ ოვაცია ატყდა და დევგმირებივით ცხენებზე ამხედრებული ივერიელები მქუხარე ტაშით გააცილეს მოედნის ბოლომდე.

ჯერ ჩოგნით თამაში — გადრი გაიმართა, რომელიც ორგანული გაგრძელებით ჩოგანბურთის მეორე ნაირსახეობამ რადრაბაგანმა შეცვალა. ეს წინასწარ მოფიქრებული ჰქონდა ფარსმანს. ერთ ეფექტს მეორე უფრო ძლიერი ეფექტი შეცვლიდა. საქმე ის იყო, რომ გადრის თამაშის დროს შეიძლებოდა სისწრაფის, მხედრული ხელოვნების, ბურთის გადაცემის სიზუსტის, ჩოგნის მოხლენილად ხმარების ჩვენება, მაგრამ ცხენზე ურთულესი მოძრაობების შესრულება უფრო რადრაბაგანის თამაშის დროს იყო შესაძლებელი.

როდესაც მარსის მინდორზე ქართველმა ჩოგანბურთელებმა ნამდვილი ბრძოლის ცეცხლი დაანთეს და ერთ-

მა მხარემ მაყას იქით ბურთი გაიტანა, მოედანზე გაშარ-
 თულმა ოვაციამ ირგვლივ მდგარი სასახლეები შეაზან-
 ზარა. შემდეგ ჩოგანბურთელებმა ერთ ადგილზე მოიყა-
 რეს თავი და თვითეულმა სათგანმა მოედნის ცენტრში
 ჩოგნის ხმარების ოსტატობის ჩვენება დაიწყო. პირვე-
 ლად რამოდენიმე ქართველმა დიდებულმა მოხიბლა რო-
 მაელები, მაგრამ როდესაც გამოაცხადეს, რომ არენაზე
 ჯერ კიდევ უწვევრული ქართველი უფლისწული გამოდი-
 სო, ხმაური უეცრად შეწყდა და ათიათასობით მაყურე-
 ბელი რაღაც უფრო ლამაზი და ახალგაზრდული შემარ-
 თებით შეზავებული სანახაობის მოლოდინში გაინაბა.

უფლისწული მოედნის ცენტრში დადგა, ჩამოხტა
 ცხენიდან, თავი მდაბლად დაუკრა იმპერატორს და ისევ
 ამხედრდა. ჯერ თითქოს მთელი სხეული მოადუნა, თავი
 ასწია, გახედა ცის ტატნობს, შემდეგ ელვის სისწრაფით
 მოიქნია ჩოგანი და ბურთი ცას შესტყორცნა, თვალით
 მოზომა ბურთის დამიწების ადგილი, ცხენი იქით დაძრა
 და ძირს ტყვიასავით წამოსულ ბურთს ისეთი სწრაფი
 უკუქნევით შეაგება ჩოგანი, რომ ბურთი დამფრთხალი
 ფრინველივით გაილურსა ჩოგნის ბადეში. მაყურებელმა
 ყოველივე ამის განცდა ვერც კი მოასწრო, რომ უფლის-
 წულმა ისევ ასტყორცნა ბურთი, და მის ჩამოვარდნამდე
 მოასწრო ჩოგნის ჰაერში რამოდენიმეჯერ შეტრიალება,
 ცხენის მუცელქვეშ ჩაძვრომა და მეორე მხრიდან ისევ
 უზანგებზე შედგომა, შემდეგ ომახიანად შესძახა „ჰეი,
 ჰეი“ და ბურთი ისევ ბადეში მოაქცია.

ხალხის აღტაცება, მამის სიხარული, დედის ღიმილი
 და იმპერატორის კმაყოფილი გამოხედვა ერთად დაიმ-
 სახურა უფლისწულმა.

შემდეგ გაიმართა შეჯიბრება შუბის ტყორცნაში. ყოვლის მნახველ რომაელებს შუბის ტყორცნით, ცხადია, ვერავინ გააკვირვებდა, ეს კარგად იცოდა ფარსმანმა, და ამიტომ გადაწყვიტა ეჩვენებინა მისი ერთი ქართული ნაირსახეობა. მისი თხოვნით აქეთ-იქით აღმართულ სვეტებზე, ასე 20 მეტრის სიმაღლეზე, თოკი გააბეს. მთელი სისწრაფით წამოსული ქართველი მხედრები შეტყორცნიდნენ შუბს, გადააცილებდნენ თოკს ზემოდან, შემდეგ ჭენებით გაემართებოდნენ შუბის ფრენის მიმართულებით და ჰაერშივე იჭერდნენ მას. ნუთუ არცერთ მხედარს არ გაუვარდება შუბი, — ფიქრობდა სანახაობით განცვიფრებული ანტონინუს პიუსი, და როდესაც ყველა ქართველმა, დაწყებული მეფიდან, დამთავრებული უფლისწულით, უნაკლოდ შეასრულა ეს ვარჯიში, მან ველარ დაფარა აღტაცება და ფეხზე ამდგარი მიესალმა ქართველ მხედრებს.

ბოლოს გაიმართა საჩვენებელი გამოსვლა ჩეხვაში. ფარსმანს აქაც მოუშველიებია ფანტაზია და საჩეხ საგნებად, ხის ტოტების ნაცვლად, როგორც ეს მიღებული იყო საქართველოში, სანახაობრივი თვალსაზრისით ემოციის გამაძლიერებელი გრძელი გოგრების მოტანა უბრძანებია. ერთმანეთისაგან ხუთიოდე მეტრის მოშორებით მდგარი ოცამდე სარი ვიწრო დერეფანს ქმნიდა, სარებზე ჩამოცმული იყო გოგრები, რომლებსაც ხმლებით ეკეთდნენ დერეფანში ჭენებით წამოსული ქართველ მხედრები. ბუმბერაზებთან ორთაბრძოლებში დახელოვნებულმა ფარსმანმა გადაწყვიტა თავისი გამოსვლით დაეგვირგვინებინა ეს საინტერესო სანახაობაც. ფარსმანის ხმალი ელვასავით სწრაფად ხაზავდა ჰაერში წრეს

და შხუილით კვეთდა სარებზე დამაგრებულ გოგრებს. გავიდა ქართველი მეფე ბოლოში და ამაყად გადახედა მაყურებლებს, რომელიც არაფრით გამოხატავდა თავის აღტაცებას. საქმე ის იყო, რომ ყველა გოგრა ისევ მთელი იყო და უძრავად იყო დამაგრებული სარებზე. ქართველთა მეფეს არც გაჰკვირვებია მაყურებლის ეს ღუმილი. ერთმა ქართველმა დიდებულმა, რომელიც მიხვდა ამ ღუმულის მიზეზს, ჩამოუარა გოგრებს და ყოველ მათგანს სათითაოდ ააცალა ზედა ნახევარი; ფარსმანის ხმაღს ისე გაეკვეთა ყველა გოგრა, რომ ძირს არცერთი ნაწილი არ გადმოვარდნილიყო და ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, თითქოს გოგრებს ქართველი მეფის ხმალი არც შეხებია. ახლა კი ისევ იქუხა მაყურებელმა. ოვაცია არ შეწყვეტილა ვიდრე ქართველთა მხედრობამ არ დატოვა არენა.

ნასიამოვნები ჩანდა ფარსმანი. გლადიატორთა სანახაობაზე მოსული გრძნობაჩლუნგი მაყურებლის შემდეგ მან ფაქტიურად აღმოაჩინა მეორე რომი, რომელიც პატივს სცემდა და აფასებდა ჭეშმარიტ სამხედრო და სპორტულ ხელოვნებას. თავისი სასახლისაკენ მიმავალი ანტონინუს პიუსი კი ხმადაბლა უზიარებდა აზრს სენატის ერთ წევრს: „ღმერთის ძალა უნდა გქონდეს, ეს ხალხი რომ დაამარცხო; იმიტომაც ვერაფერი დააკლეს ივერიის ჩემმა დიდმა წინაპრებმა. არა, ამათთან ყოველთვის მჭიდრო კავშირის დამყარებაა საჭირო. ივერიის სახით ყოველთვის გვეყოლება მძლავრი ბარიერი, რომელსაც ვერასოდეს გადმოაბიჯებს მრისხანე სპარსეთი. ხვალვე გაეცით ბრძანება სასწრაფოდ დაამზადონ ივერთა მეფის

ქანდაკება სათანადო წარწერით, მე ვამაყობ ასეთი მშენებლობით!

მდიდრული ძეგლით დასაჩუქრებული ფარსმან, რომელი სამხედრო გაღერებით დაბრუნდა სამშობლოში. გზად, ვინ იცის, რამდენი რამ გადახდა, რამდენი რამ ნახა და გააანალიზა ქველმა მეფემ. იქნებ თან მემატიანეც ახლდა, მაგრამ ჩვენს დრომდე ვეღარ მოაღწია მისმა ჩანაწერებმა. მაგრამ ამ დოკუმენტების არარსებობის შემთხვევაშიც კი ჩვენთვის აშკარაა, რომ სამხედრო და ფიზიკური ვარჯიშობებში გამოწრთობილი, სპორტის დიდი მოყვარული მეფე საბერძნეთის ნაპირებთან ჩავლისას აუცილებლად გაიხსენებდა ამ ქვეყნის კულტურული ცხოვრების ისეთ საუკეთესო მონაპოვარს, როგორც ოლიმპიური თამაშები იყო. ფარსმანმა ეს მოგზაურობა 138 წელს განახორციელა, ე. ი. იმ დროს, როდესაც წინა ოლიმპიური თამაშებიდან 2 წელი იყო გასული და მომავალ თამაშებამდეც ამდენივე დრო იყო დარჩენილი. ფარსმანი გაიხსენებდა იმ ათლეტებს შავზღვისპირეთიდან, რომლებმაც მიიღეს მონაწილეობა ოლიმპიურ თამაშებში. საქართველოში ხომ კარგად იცნობდნენ ამ ღონისძიებას, რომელიც ჩვენი ისტორიკოსების ნაწერებში მონათლულია როგორც „თამაშელენტა“. ბრძენ ფარსმანს არც კუნძულ კრეტის სიახლოვეს გავლისას დაავიწყდებოდა ამ ძველბერძნულ კუთხისათვის დამახასიათებელი „ხარებთან თამაში“, რომელსაც ორი ათასწლეულის წინ იცნობდნენ კრეტელები ჯერ კიდევ ფარსმანამდე. ფარსმანს გაახსენდებოდა მხილველთა მონათხრობი, თუ როგორ „ეთამაშებოდ-

ნენ“ ეს უძველესი ტორეადორები გააფთრებულ ხარებს. ტორეადორიო, ვამბობთ, თორემ მაშინდელ ხარებთან მოთამაშე ათწილად უფრო განწირული იყო დღევანდელ ტორეადორზე. წითელფორმაჩაცმული მოთამაშენი ჩადგებოდნენ მწკრივში არენის ერთ მხარეს, მეორე მხრიდან კი გამოუშვებდნენ სიბნელეში ნამყოფ, გააფთრებულ ხარებს. ერთი მოთამაშე გაეშურებოდა ხარისა-
ქნ, შეუვარდებოდა ფეხებქვეშ და ქვემოდან რქებში ჩა-
ვლებდა ხელებს. იგრძნობდა რა სიმძიმეს რქებზე, ხარ
ტვირთის მოსაშორებლად ძალუმად აიქნევდა თავს ზე-
მოთ, ამ მომენტიტ სარგებლობდა მოთამაშე, აპყვებოდა
ხარის, ქედის მოძრაობას, მოექცეოდა ხარს ზურგზე, გა-
კეთებდა სალტოს და ჩამოხტებოდა ხარის უკანა ფეხებ-
თან. ახლა მეორე მოთამაშე სცდიდა ძალებს და ასე შემ-
დეგ. ვინ იცის რამდენ ტორეადორს ვერ განუსაზღვ-
რავს მოძრაობის სიზუსტე და ხარის რქებზე წამოგებუ-
ლა. ეს, როგორც ჩანს, იმდენად ხშირი შემთხვევა იყო,
რომ მარცხიანი გამოსვლების ამსახველი მრავალი სუ-
რათია დღესდღეობით შემორჩენილი. ქველი ფარსმახი
აღბათ გაიხსენებდა იმასაც, რომ ხარებთან თამაში არც
საქართველოსათვის იყო უცხო. ჩვენში ხომ ხარის კულ-
ტი უხსოვარი დროიდან არსებობს. სწორედ მასთან და-
კავშირებით შეიქმნა ხარებთან ორთაბრძოლის მრავალი
ვარიანტი. იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერ-
ტი უფრო გვიან დაწერს, რომ დასავლეთ საქართველო-
ში ილორის გიორგობის დღესასწაულზე მეთვრამეტე
საუკუნეშიც კი იყო შემორჩენილი ხარების დამორჩი-
ლების ჩვეულება. აფხაზეთში მიცვალებულის სულის
მოსახსენიებლად ჯერ იმორჩილებდნენ მოზვერს, შემდეგ

კი კლავდენ. რაღაც მსგავსი ჩვეულება შემორჩა ზოგიერთი მხარის საგალობლის, სწორუბოვარ „ლილეოს“ ტექსტში კარგად ჩანს ხარებთან ორთაბრძოლის ნიშნები. სიმღერაში არის ასეთი სტრიქონები: „შენი ხარების ნაბუღრავები მოედანი გადაფხეკილი გქონდა“.

სამშობლოსაკენ მობრუნებული ფარსმანი დიდებულებთან საუბრით ირთობდა თავს. საუბრის თემა მათდ უნებურად ხშირად უბრუნდებოდა რომს, მის სანახაობებს, გლადიატორთა სისხლიან ბრძოლებს.

— რომის ესოდენ აღზევებას ალბათ მათმა რთულ სავარჯიშო თანწყობამაც შეუწყო ხელი, ქველო ბატონო! — დაარღვია სიჩუმე ერთმა დიდებულმა.

— სწორედ რომ ასეა! — დინჯად მისცა მეფემ დასტური, — განა ჩვენშიც იგივე არ კეთდება, იმ საშუალები გლადიატორული ბრძოლების გარდა?!

ფარსმანის მხლებლებმა უმაღლესი გაიხსენეს ათლეტური თვისებებით სახელგანთქმული თანამემამულენი, რათა ფაქტებით ნათელეყოთ თავიანთი მბრძანებლის სიტყვები.

— განა აია-კუტაიაში გამირების მოსაგონებლად გამართულ შეჯიბრებებზე ცოტა ქართველმა ისახელა თავი? — ჩაერთო საუბარში ერთი მხლებელთაგანი და შემდეგ განაგრძო: ჯერ კიდევ ამ ოთხასი წლის წინ ამ ქალაქში გამოწრთობილმა ძმებმა ბლასტოსმა და კრიტინომ არავის დაუთმეს პირველობა გრძელ მანძილზე რბენაში, რომელსაც ბერძნები დოლიხოდრომს უწოდებენ. ქალაქ გორგიპიას (ახლანდელი ანაპა, ა. ც.) თავკაცებმა დაფინის გვირგვინით დაუმშვენეს თავი ორივეს. არ დაგავიწყ-

დეთ, რომ მაშინ კუტათიონელების გარდა ამ შეჯიბრებაში მონაწილეობდნენ სახელგანთქმული ბერძნები, ელინიზირებული სინდები და ფეხმარდი სკვითები. ბევრმა ქართულმა ქალაქმა გაითქვა სახელი უცხო ათლეტებთან ბრძოლაში.

— სრული სიმართლეა, — კვერი დაუკრა მეორე დიდებულმა და განაგრძო, — იმ ხანად საუკეთესო ათლეტები მისცა ჩვენს ქვეყანას ქალაქმა სინოპმა, სადაც უმთავრესად ქართველები სახლობდნენ. ამ ქალაქის მკვიდრი ვალერი ეკლექტა გამოსულა ოლიმპოს, დელფოს, არგოს, ათენის და რომის სარბიელზე. სწორუპოვარა გამარჯვებების აღსანიშნავად იგი მრავალი ქალაქის საპატიო მოქალაქედ იყო არჩეული. 50 დიდ შეჯიბრებაში წარმატებით მიუღია მონაწილეობა ამ ქალაქში აღზრდილ მოკრივეს მარციანე რუფუსს. ძნელი დასაჯერებელია, მბრძანებლო, მაგრამ მას 150-ჯერ მოუპოვებია გამარჯვება რომში, ნეაპოლში, ისტმიაში, დელფოსში, ოლიმპიაში, ათენში, აგრეთვე აზიის, პონტოს, გალატიის, კაპადოკიის, მაკედონიისა და ანტიოქიის ქვეყნებში გამართულ შეჯიბრებებში.

— მე იმას დავუმატებდი, — მთხრობელს მდებლად ჩამოართვა სიტყვა სხვა დიდებულმა, — რომ სანოპში დახელოვნებულ გიმნასტებს ხშირად სხვა ქვეყნებშიც კი იწვევდნენ მასწავლებლებად. მე წამიკითხავს ეპიტაფია ქალაქ პონტიკაპეას სასაფლაოზე, სადაც დაკრძალულია სინოპიდან მიწვეული გიმნასტი ფარნაკი. მოგახსენებთ ამ ეპიტაფიის შინაარსს: „მშვიდობით ფარნაკ ფარნაკის ძევ! — ეწერა მარმარილოს ფილაზე, — მოგზაურო, შეხედე ფარნაკის ძეგლს, რომელიც მოსტეხა აიდას სიმძი-

მემ. ბედშავი ყმაწვილი გაახვია თავის ბადეში, ასაკით ახალგაზრდა ნობით გიმნასტიკის მასწავლებელი, ასაკით ახალგაზრდა თავისი თავდადებით სამშობლო სინობიდან დასავლეთში წამოსული. მის ურნას ინახავს ბოსფორის მიწა, გიმნასიაში მდუმარე ცრემლებით ყველა დასტირის; ხამიტონმა, მამობილმა მშობლიურ მამას გადააჭარბა მის სიყვარულში, სმარეზე ქვის ძეგლი დაუდგა“.

— მიაქციეთ ყურადღება, — ჩაერია საუბარში ფარსმანი, — რა დიდი სიყვარული დაუმსახურებია ფარნას უცხო ქალაქში. ამ სიყვარულს, პირველ ყოვლისა, იგი კარგი აღმზრდელის ხელოვნებით დაიმსახურებდა. გარდა ამისა, ეს კარგი მასწავლებელი სიჭაბუკეში უთუოდ დიდი გიმნასტი იქნებოდა.

როცა დარწმუნდა, მეფემ მოათავა სათქმელიო, ერთმა დედებულმა დაამატა:

— არა მარტო ბოსფორის სამეფოში, ქართველი ათლეტები სხვა უცხო ქალაქებშიც ჩანან. მე წამიკითხავს არისტოტელე, რომელიც ამტკიცებს, რომ ათენელთა მეჯიბრებებში ხშირად მონაწილეობდნენ ფაზისელი ათლეტები.

განა არაფერს გეუბნებათ ის ფაქტი, რომ ვანის ერთ-ერთ მუზეუმში დიდხანს ინახებოდა ნიკეას ქანდაკება? — იკითხა ფარსმანმა და თვითონვე განმარტა, — ამ ქანდაკებით ხომ საბერძნეთში გამარჯვებულ ათლეტებს აჯილდოებდნენ? ვინ იცის, იქნებ ეს ქანდაკება ეკუთვნოდა რომელიმე ჩვენთვის უცნობ ათლეტს, რომელსაც იგი გამარჯვებისათვის დაუმსახურებია და თავის მშობლიურ ქალაქ ვანში ჩამოუტანია.

— წელან, — თქვა მეფის ერთ-ერთმა მხლებელმა, —

იქ აღნიშნეს, რომ ქართველი გიმნასტები სხვა ქაღალდებშიც მუშაობდნენო; ეს არცაა გასაკვირი თუ გავიხსენებთ, რომ ქართველი შუბოსნებიც მასობრივად გამოდიოდნენ სხვადასხვა არმიების რიგებში, როგორც დაქირავებული მებრძოლები. პლუტარქე წერს, რომ ლუკულუსის წინააღმდეგ ბრძოლაში სომხეთის მეფის ტიგრანის მხარეზე იბრძოდა მრავალი ივერიელი შუბოსანი. პლუტარქე პრძანებს: ტიგრანი მათზე „ამყარებდა იმედს, ვინემ რომელიმე სხვა მოქირავნეებზე, რადგან ისინი თავიანთი გაწვრთნილობით გამოირჩეოდნენ სხვებისაგანო“.

— მაგრამ საინტერესო ისაა, — ჩაერია საუბარში მეფე, — რომ ჩვენი ათლეტების ხელოვნებას თვით ჩვენში სამტროდ მოსული იმპერატორებიც ეცნობოდნენ. ღმერთმა იცის, რა მიზანი ამოძრავებდათ მათ, მაგრამ ეცნობოდნენ და, როგორც ჩანს, გადატანასაც ცდილობდნენ. რომაელმა პომპეუსმა განა საგანგებოდ არ დააბარებინა მოფარიკავეები ფშავ-ხევსურეთიდან, რათა მათი ზელოვნება თავად ეხილა? მოსწონებია დიდად ჩვენი ფარიკაობის სირთულე და მოხდენილობა (ავტორი: ამ უაქტთან დაკავშირებით მემატთანე გადმოგვცემს: პომპეუსი დაინტერესდა „თუ ვითარ ხმარობდნენ იგინი საჭურველთა საომართა და ჰყვეს მათ ვარჯიში ხმლითა და კითარს სახითა ჟერ არს ბრძოლასა და შინა ხმარება ზმლისა და ფარისა... დამოსნა ისინი პომპეიმ რომაელთა შესამოსლებითა და ფრიად სცნო სიმხნე და მამაცობანი მათნი“). განა შენ თვითონ არ მიუძღოდი. საურმაგ, ხევსურ მოფარიკავეებს შარშანწინ გამართულ ერთ-ერთ ბრძოლაში?

საურმაგს თვალები გაუბრწყინა ამ ამბის გახსენებამ.

— საოცარი ხელოვნებაა ხევისურთა ფარიკაობა დაიწყო საურმაგმა, — სატევარიცა და ფარიც ერთდროულად შესატევი იარაღიცაა და თავდასაცავიც. პახსოვს რაზმში ერთი ხევისური იყო, თორღვა ერქვა ხახელად. ერთ პონტოელთან ორთაბრძოლაში სატევარი გაუვარდა ხელიდან, მაგრამ ფარით ისე მოხერხებულად იცავდა თავს, მერე ისე მოხდენილად შეუტია და სატევი დაუჩეჩქვა მეტოქეს ფარით, რომ წუთით გავხვედი და თვალი ვერ მოვაშორე მის მაღალ ოსტატობას. ფარიკაობაში ხევისურები პატარაობიდანვე იწრთობიან. საოცარია, რომ მშვიდობიანი ორთაბრძოლების დროს ხევისურები ერთმანეთს აყენებენ ოდნავ შესამჩნევ ჭრილობას და ამ ჭრილობების სიმრავლით ადგენენ გამარჯვებულს. მიძიმე ჭრილობის მიყენება სამარცხვინოცაა და საშიშიც (ავტორი: ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ ღრმა ჭრილობის მიყენების შემთხვევაში ხევისურს დიდ ჯარიმას მიაწერდნენ, დარტყმის მოზომვა და მოწინააღმდეგისათვის უმნიშვნელო ჭრილობების მიყენება — აი, რა არის მთავარი ხევისურული ფარიკაობისათვის. არავინ იცის ამ ჩვეულების დანიშნულება. თუ გახსოვთ, იგივე პრინციპი ბატონობს კრივშიც. ვინ იცის, იქნებ ბრძოლის დროს მოწინააღმდეგის მსუბუქად დაჭრასა და მისი ტყვედ წამოყვანაში დახელოვნებას ითვალისწინებს ეს ჩვეულება!?

ასეთ საუბარში დაიღია გზა. ჩვენც დავემშვიდობით სამშობლოს საზღვრებამდე უხიფათოდ მოღწეულ ივერთელ დიდებულთა რაზმს და ისევ მივმართოთ ზოგიერთ ფაქტს, რაც მონათფმლობელური საქართველოს მაღალ სპორტულ კულტურაზე მეტყველებს.

ალბათ დადგა დრო იკითხოს მკითხველმა: სად იდგნენ ოსტატობას ჩვენი წინაპრები, რა სპორტული ბაზები ემსახურებოდა მათს დახელოვნებას. ამ კითხვაზე უფრო დაწვრილებით მაშინ გავცემთ პასუხს, როდესაც ფეოდალური საქართველოს სპორტულ მოძრაობაზე გვექნება საუბარი, რამდენადაც ეს ეპოქა უფრო სრულ ცნობებს გვაწვდის ქართულ სპორტულ ნაგებობებზე; მაგრამ მონათმფლობელურ ეპოქაშიც საქართველოს სპორტული ბაზები თავისი მდიდრული შემკულობითა და მასშტაბებით იპყრობდა მაშინდელი მოგზაურების ყურადღებას.

ჯერ კიდევ „არგონავტების“ ავტორი აპოლონიოს როდოსელი გვარწმუნებს, რომ კოლხეთის დედაქალაქში გალავნით შემორაგული ფართო ასპარეზი იყო, სადაც რბენაში და სხვა სამხედრო სახეობებში იმართებოდა შეჯიბრებებიო. სამხედრო სახეობების ქვეშ ავტორი უკველად გულისხმობს ცხენოსნობასა და მასთან დაკავშირებულ სახეობებს, მაგრამ რაც შეეხება რბენას, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მძლეოსნური სპორტის ამ მთავარი სახეობისათვის გაკეთებული იქნებოდა სპეციალური ბილიკი, შესაძლოა, ბერძნების წაბაძვით ბილიკზე ქვიშის სქელ ფენას აგებდნენ იმ მიზნით, რომ მორბენლებს ტერფები არ დაზიანებოდათ.

უცხოელები მიუთითებენ სპორტული ბაზების არსებობაზე ფოთში და შავიზღვისპირეთის ზოგიერთ ქალაქში: იპოდრომი, როგორც წესი, სპორტული კომპლექსის ცენტრალური და მთავარი ნაგებობა ყოფილა. ამასთან დაკავშირებით ჩვენ მეტად საინტერესოდ გვეჩვენება პროკოფი კესარიელის შემდეგი ცნობა: „ეს ქალაქი (ავტორი გულისხმობს ძველ კოლხურ ქალაქ აფსარტს, ანუ

აფსარეს, რომელიც ისტორიკოსთა მტკიცებით, დღელი სარფის ადგილზე მდებარეობდა, ა. ც.) ძველ მრავალმცხოვრებიანი ყოფილა. მას გარშემო უფლი მრგვალი კედელი, ამშვენებდა თეატრი და იპოდრომი მრავალი სხვა ღირსშესანიშნაობაც ჰქონდა, რაც ჩვეულებრივ, ქალაქის სიდიდის მომასწავებელია. ამჟამად აქედან სხვა არაფერია დარჩენილი, გარდა შენობათა საძირკვლებისა“. მიაქციეთ ყურადღება იმ ფაქტს, რომ პროკოფი კესარიელი ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-6 საუკუნეში ცხოვრობდა, და უკვე მის დროს ქალაქი აფსარე მხოლოდ საძირკვლებითა იყო წარმოდგენილი. მან როდინდელი უნდა ყოფილიყო ეს ქალაქი, ის იპოდრომი, რომელიც ამკობდა ქალაქს?

თუ გავიხსენებთ ი. გვარამაძისეულ ცნობას იმის შესახებ, რომ ცხრაწყაროში ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე იმართებოდა დიდი მასობრივი შეჯიბრებები, რომლის პროგრამაშიც შედიოდა ეტლების რბოლა და ცხენოსნობა, გასაგები გახდება, რომ მესხები იპოდრომის გარეშე ვერ ჩაატარებდნენ შეჯიბრებებს სპორტის ამ სახეობებში. დიდი ივანე ჯავახიშვილი გვარწმუნებს, რომ იპოდრომი და ასპარეზი სხვადასხვა ნაგებობებია. მართლაც. იპოდრომი ალბათ უფრო მდიდრულად შემკული ტრიბუნებით გამოირჩეოდა, ასპარეზი კი, როგორც ჩანს, ცხენოსანთა სავარჯიშო მინდორია, უფრო მოკრძალებული შემკულობით. ალბათ სწორედ ამიტომაც, რომ სულხან-საბა იპოდრომს განმარტავს, როგორც ცხენოსანბიელს, ხოლო ასპარეზს — როგორც მინდორსა და მოედანს.

გასაგებია, რომ ყველა ქართულ სოფელს ამკობდა

საჭიდაო მოედანი, სადაც, იპოდრომზე მორბედი მაღალი წრის წარმომადგენლებისაგან განსხვავებით, სოფლის ღარიბობა სცდიდა მკლავისა და მუხლის ძალას. მაგრამ ერთი ნაგებობა განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს, როგორც ძველი საქართველოს მეტად საინტერესო დაწესებულება. გიმნაზიაზე მოგახსენებთ! ბერძენი და რომაელი მოგზაურები თუ ისტორიკოსები მიუთითებენ კოლხეთში სასწავლო დაწესებულება — გიმნასიონის არსებობაზე. გიმნაზია, როგორც ცნობილია, ახლაც და გასულ საუკუნეშიც ჩვეულებრივ ზოგადსაგანმანათლებლო სასწავლებლად იყო და არის მიჩნეული. მაგრამ ანტიკურ ხანაში ასე როდი იყო. ძველბერძნული გიმნაზია, სადაც 14-18 წლის ჭაბუკები სწავლობდნენ, ძირითადად სპორტული დაწესებულება იყო. აქ ისწავლებოდა ბერძნული გიმნასტიკა (ალბათ მართალია იყვნენ ბერძნები, რომლებიც 14-16 წლამდე სავალდებულოდ თვლიდნენ ბავშვთა გონებრივ, ესთეტიკურ და ფიზიკურ აღზრდას, რისთვისაც შექმნილი იყო გრამატიკული, მუსიკალური და გიმნასტიკური სასწავლებლები, ე. ი. ბერძნები ახალგაზრდას აძლევდნენ საერთო აღზრდა-განათლების მთავარ საფუძველს, მაგრამ, როგორც აუცილებელსა და საჭიროს, შემდგომ წლებში სავალდებულოდ უტოვებდნენ ფიზიკურ აღზრდას; ხოლო თუ ვინმეს სურდა მეტი განათლების მიღება, იგი მიმართავდა ბიბლიოთეკებს, მუზეუმებს, ფილოსოფიურ თუ რიტორიკულ სკოლებს და ა. შ.). მიაქციეთ ყურადღება იმასაც, რომ ორივე სიტყვა — გიმნასტიკაც და გიმნაზიაც ნაწარმოებია ბერძნული სიტყვიდან — „გიმნოს“, რაც შიშველს ნიშნავს. ცნობილია, რომ ბერძნები როგორც ვარჯიშობაზე, ისე

შეჯიბრებაზე სავსებით შიშველნი გამოდიოდნენ და
თა განმავლობაში ტანის სიშიშველე ვარჯიშობის სინონი-
მად იქცა. გიმნასტიკამ — ტიტველთა ვარჯიშის, ხოლო
გიმნაზიამ — ტიტველთა სავარჯიშო სახლის გაგება მიიღო
და როდესაც ბერძენი ისტორიკოსები გიმნაზიად ნათ-
ლავენ ზოგიერთ კოლხურ სასწავლო დაწესებულებებს,
როგორღაც არ გასვენებს ფიქრი — კოლხურ გიმნაზიებ-
ში, ბერძნული გიმნაზიების მსგავსად, წამყვან ადგილს
ფიზიკური აღზრდა ხომ არ იკავებდა? ისეთი ფაქტები
როგორიცაა სხვა სახელმწიფოებში კოლხი გიმნასტიკის
მიწვევა გიმნასტიკის მასწავლებლებად, აგრეთვე, დასუ-
ლეთ საქართველოს დიდი სპორტული ტრადიციები,
ზრდის სასიამოვნო ეჭვს, რომ ქართული გიმნაზიები
დიდ კულტურულ საქმიანობასთან ერთად ჩვენი ქვეყნის
სპორტული კულტურის გამდიდრებასაც უწყობდნენ
ხელს.

და ასე, სპეციალურად გაწყობილ სპორტულ სარბი-
ელებზე თუ სახელდახელოდ გამართულ სოფლის არე-
ნებზე თანდათან ყალიბდებოდა ის ძვირფასი ფიზიკური
თვისებები, რომლებიც ისე სჭირდებოდა ყოველ ქართ-
ველს, როგორც თევზს წყალი. ძალა, მოქნილობა, სის-
წრაფე, სიმარჯვე, ამტანობა, გამძლეობა ბრძოლაში ისევე
საჭირო და აუცილებელი იყო, როგორც ხმალი და ჯავშა-
ნი. და ეს ყველაფერი, — კარგი ფიზიკური მომზადება
და შეიარაღების მაღალი კულტურა — ორგანულად უნდა
ყოფილიყო შეხამებული მაღალ სულიერ თვისებებთან.
დიდი ილიას თქმისა არ იყოს, სამწუხაროდ, ჩვენმა ის-
ტორიამ ნაკლებად შემოგვინახა ცნობები მშრომელ ხა-
ლზე, ჩვენს გლეხობაზე, რომელიც ბრძოლასა თუ შრო-

მაში ძირითად ძალას წარმოადგენდა; ამდენად გარკვეულ სითამამეში ჩამოგვერთმევა, თუ კი ქართველ გლეხთა მაღალი ფიზიკური მომზადების აბსოლუტურ მასობრიობაზე გავაბამთ ლაპარაკს, საერთოდ კი, სათანადო მასალა გვექნება თუ არა, ამას იმდენი მნიშვნელობა აღარ აქვს, როცა, როგორც იტყვიან, ფაქტი სახეზეა. ფაქტი კი ის გახლავთ, რომ ქვეყანა, რომელმაც ასობით სამკვდრო-სასიცოცხლო ომი გადაიხადა და მუსულმანურ ოკეანეში სხვა კუნძულებივით არ ჩაიძირა, დღეს არსებობს თავისი მშვენიერი ენით, ჩვეულებებით, მთითა და ბარით. მისი არსებობა კი, პირველ ყოვლისა, ხალხთა მასების სისხლის ფასად იქნა შენარჩუნებული.

მაგრამ დავუბრუნდეთ სათქმელს. ჩვენი ისტორია მეფეთა ისტორიააო, დანანებით ამბობდა ილია. ჩვენც სხვა რა ძალა გვაქვს, ჩავიხედოთ მეფეთა ცხოვრების ამსახველ ამ ფოლიანტებში და აქედან გამომდინარე, ვიმსჯელოთ ქართველთა ფიზიკური თვისებების საოცრად მაღალ დონეზე. ნიმუშად მოვიტანოთ ზოგიერთი ქართველი მეფისა და დიდებულის ფიზიკური თვისებების დახასიათება.

კორნელიუს ტაციტუსი იბერიის მეფის ფარსმან პირველის (I საუკ. პირვ. ნახევარი ჩვ. წ. ა.-ით) შვილის რადამისტის შესახებ ამბობს: „ფარსმანს ყავდა შვილი რადამისტი, იშვიათი ფიზიკური ძალის მქონე, ახოვანი, რომელიც ფლობდა ყოველივე იმ ხელოვნებას და მეცნიერებას, რომელთაც ასწავლიან მის სამშობლოში და განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა მეზობელ ქვეყნებში“. ამ ცნობაში ყურადსაღებია ის ფაქტი, რომ ფიზიკური ძალა, ახოვნება, და სხვა სახის თვისებებია,

მეცნიერულ ცოდნასთან ერთად რადამისტს მიღებული აქვს ოფიციალურად არსებულ სასწავლო დაწესებულებებში.

ჩვენ ასევე ვიცით როგორ ახასიათებენ ფარსმან მეორეს, მის მაღალ ფიზიკურ თვისებებს, ამიტომ მასზე აღარ შევჩერდებით; არ შევჩერდებით თუნდაც იმიტომ, რომ ჩვენ გვაქვს სალაპარაკო ძველი საქართველოს ისეთი კოლორიტულ ფიგურაზე, როგორიც სწორუბოვარი ვახტანგ გორგასალი იყო; ვახტანგის ისტორიის მთხრობელი ჯუანშერი გვაუწყებს: „იგი იყო უმაღლეს კაცთა მის ქამრსათა, და უმშვენიერეს სახითა და ძლიერი ძალითა, რამეთუ სიმაღლე იყო მისი ათორმეტი ბრჯალი კაცისა (ე. ი. 2 მეტრი და ოცი სანტიმეტრი, ა. ც.) და იყო საზარელ და გოლიათი და განთქმულ ყოველსა ქვეყანასა, რომელ ჭურვილი ქვეითი ირემს მიეწიოს, უპყრის რქა და დაიჭიროს, ცხენი ჭურვილი აღილის მხართა ზედა და მცხეთით აღვიდის ციხესა არმაზისასა“. თამარის პირველი ისტორიკოსიც გვამცნობს, რომ ვახტანგმა უჯარმა ააგო, „რომელთა შინა აღესრულა ლომი იგი ლომთა და გოლიათი გოლიათთა“.

ვახტანგ მეფეს დავაუკაცებაც არ აცალა პოლიტიკურმა სიტუაციამ და ჯერ კიდევ 15—16 წლისას მოუხდა ბუმბერაზთა ორთაბრძოლებში მონაწილეობა. ეს იყო 439 წლის ბოლოს. ქართველთა ლაშქარი დარიალის ხეობით ოსეთის ტერიტორიაზე გადავიდა. აქ ქართველები ირანელი და ოსი მეზობელებით გაძლიერებული ჰუნების უზარმაზარი ლაშქრის პირისპირ დადგნენ. 7 დღის შემდეგ ბუმბერაზთა ორთაბრძოლები გაიმართა. პირველად ჰუნებმა მთასავით ამართულ თარხანს დაუთმეს არე-

ნა; მის პირისპირ დადგა ფარსმან ფარუხი. ეს მრისხანე შერკინება თარხანის გამარჯვებით დამთავრდა. მან მეტოქეს „განუპო თავი, ვიდრე ბეჭთამდე“. თარხანმა რამდენიმე გოლიათი იმსხვერპლა ქართველთა მხრიდან. და როცა კიდევ ერთმა ქართველმა დააპირა მასთან ორთაბრძოლაში ჩაბმა, ვახტანგი წინ გადაუდგა, ასე უსასრულოდ როდემდე უნდა გვიხოცოს გოლიათები ამ ბინძურმაო, და თვით გაეშურა ბუმბერაზისკენ. ბევრი უშალეს პირტიტველ მეფეს, შენ რომ დაილუპო, „სრულიად წარწყდეს ქუეყანა. რამეთუ ნაცვლად შენი არა არს ქუეყანასა ზედა“. მაგრამ მან არ დაიშალა, მიუხტა თარხანს, კრა შუბი და ცხენიდან ძირს დასცა.

მეორე დღეს სხვა გოლიათმა გამოიწვია ვახტანგი. „იყო სიგრძე შშვილდის მისისა თორმეტი მტკაველი და ისარი მისი ექუსი მტკაველი“. ეს იყო ოსი ბუმბერაზი ბაყათარი. ვახტანგი „აღჯდა ტაიჭს შეჭურვილსა ჯავშნითა და აღიღო ფარი მისი ვიგრის ტყავისა, რომელსა ვერ ჰკუეთდა მახვილი“. ბაყათარმა რამოდენიმე ისრის ტყორცნა მოასწრო, მაგრამ ვახტანგმა ელვის სისწრაფით შეასრულა მკვეთრი მოძრაობა და ყველა ისარი აიცილა, ბოლო ისარმა ცხენი მოუკლა სწორედ მაშინ, როდესაც ვახტანგი ხმლის მოქნევის მანძილზე მიუახლოვდა ბაყათარს; მისი ცხენი ჯერ წაქცეულიც არ იყო, რომ ვახტანგის მახვილმა შუაზე გაჰკვეთა ოსი გოლიათი, მერე თვალის დახამხამებაში მოახტა ბაყათარის ბედაურს და თავის ლაშქარს დაუბრუნდა.

მემატიანეს არ მოუწოდებია ჩვენთვის ამ ორთაბრძოლის პერიპეტიები, რაც უფრო მეტად, მთელი სისრულით განგვაცდევინებდა ჯერ კიდევ უწვევრული მეფე-
6. ა. ციხაძე

სა და გამოცდილი დევგმირის ბაყათარის ფიზიკური თვისებების აღზევებას. მაგრამ არის მეორე მასალა, რომელიც, მართალია, სპარსეთის მეფე არშაკ მეორისა და ქართველთა მეფის ადერკის ორთაბრძოლას აღწერს, მაგრამ, როგორც ჩანს, იგი ტიპიურია იმ პერიოდის ბუმბერაზთა ორთაბრძოლებისათვის. „აღიზახნეს ორთავე ხმითა სასტიკთა, — თავიდანვე როლში შევეყვართ მემატინეს, — და მიეტევნეს ურთიერთსა, და იწყეს ორთავე გუემად ოროლითა და ვერ ჰკვეთდეს საჭურველთა ერთმანეთისა. და ბრძოლისა სიგრძისა შინა გაუტყდათ ოროლები; ამოიღეს ჩუგლუგები და იწყეს ბრძოლა ჩუგლუგებითა; ოდეს უხეთქნიათ ჩუგლუგი იგი საჭურველსა მათსა ზედა, მსგავს იყვის ხმასა უროსასა, რომელ იცემის მჭედლისაგან გურდემლსა ზედა, და ხმა ზახილისა მათისა მსგავს იყო ქუხილისა. მაშინ ვერა სძლეს ერთმანეთი. დაშვრეს და უკუგდეს ამიერ და იმიერ. შელამდა დღე იგი და განისვენეს ორთავე და დილეულ კვლავ გამოვიდის, აღიღეს მშვილდები, იწყეს რბევად და სისრად ერთმანეთისა: ჰკრა ისარი ადერკი მკერდსა არშაკისასა, ვერა უფარა სიმაგრემან საჭურველისამან, განვლო ზურგით და ჩამოვარდა არშაკ ცხენისაგან“. ახლა თავად განსაჯეთ რა მკაცრი გამოცდა მოუწყო ბედმა ვახტანგ გორგასალს, რომელსაც რამოდენიმეჯერ მოუხდა მსგავსი ორთაბრძოლის გამართვა იმდროინდელ გიგანტებთან. მხოლოდ ზეადამიანური ფიზიკური მონაცემების მქონე ჯაბუკი შეძლებდა ასეთი უმკაცრესი ორთაბრძოლის გამარჯვებით დაგვირგვინებას, ისიც მრავალგზის, ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ ზოგიერთ ქართველ მეფეს ერთ ბრძოლაში (ერთ დღეს!) ოცამდე ბუმბერაზი შემოჰკვდომია. და მიუხედა-

ვად იმისა, რომ ზოგჯერ მათ შეუსვენებლივ ამდენი დარჩეული ვაჟკაცის წინააღმდეგ უხდებოდათ ორთაბრძოლა, მაინც ისტორიაში ცნობილია, რომ არც ერთი ქართველი მეფე ბუმბერაზთა ორთაბრძოლებში არ დაღუპულა. აქედან თავისთავად გააყეთეთ დასკვნა იმის შესახებ, თუ რა საუკეთესო შედეგებს იძლეოდა სამხედრო — ფიზიკური მომზადების სისტემა, რომელიც ოდითგანვე შექმნილა საქართველოში.

სახელმწიფოს გაუჭირდებოდა ასეთი შედეგების მიღება მხოლოდ რეგლამენტირებულ ფიზიკური აღზრდის სისტემაზე დაყრდნობით, კარგი საფუძველი რომ არ ჰქონოდა საოჯახო ფიზიკური აღზრდის სახით, უფრო ზუსტად, — იმ მოძრავი თამაშების უშრეტი არსენალის სახით, რომელიც თვით ბავშვთა ფანტაზიის შედეგად იქმნებოდა და შემდეგ ისევ ბავშვთა „წამოჩიტებასა“ და წრთობას ემსახურებოდა. მაგრამ ეს ფანტაზია რეალურ საფუძველს როდი იყო მოკლებული. თვით ცხოვრება იყო ბავშვთა შემოქმედებითი ფანტაზიის მკვეზავი. ვის არ უთამაშნია ბავშვობაში „ქორობია“, რომლის მთავარი მოქმედი გმირებია ქორი, კრუხი და წიწილები. ბავშვები, რომლებიც ყოველდღიურად აკვირდებოდნენ ქორის შემოტევისას კრუხისა და წიწილების ქცევას, თავადაც ბაძავდნენ მათ და ქმნიდნენ თამაშს, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია.

ახლა ჩვენ მათი ჩამოთვლის საშუალებაც არ გავაჩნია, იმდენად მრავლად გვაქვს ისინი, მაგრამ ორი თამაში მაინც უნდა გავიხსენოთ. პირველი მათგანი ლახტი გახლავთ. ზოგან იგი წრელახტად, თულოწრედ და ა. შ. მოიხსენიება. მკითხველისაგან ფანტაზიის მოშველიების

უფლებას ვითხოვ. სხვაგვარად უკეთ ვერ ახსნი ქველ
ქართველოში ამ ყველაზე მასობრივი საბავშვო თამაშ-
წარმოშობის ისტორიას (საბავშვოაო, ვამბობთ, თორე
ბევრჯერ იგი არანაკლები გატაცებით უთამაშიათ უფრო
სეზსაც)...

...გიორგი და ლიპარიტი ლოგინიდან წამოყარე
სოფელს მტერი მოადგა და სასწრაფოდ ციხესიმაგრეში
უნდა გადავბარგდეთო. დილაადრიან ციხესიმაგრე ხალ-
ხით აივსო. ბავშვები ციხის მოედნის შუაგულში მო-
თავსეს. მამაკაცებმა — ქონგურებთან დაიკავეს ადგილ-
და საბრძოლველად მოემზადნენ: ქალებიდან ზოგი ბა-
შვებთან დარჩა, ზოგი კი მამაკაცებს ამოუდგა გვერდ-
ში — დაჭრილებს დახმარება, მეზრძოლებს ისრებისა და
სხვა საჭურველის მიწოდება დასჭირდებათო.

შუადღისას მტერი ციხეს მოადგა. მისი პირველ
იერიში უშედეგო გამოდგა. ქონგურებიდან გიორგისა და
ლიპარიტის მამებმა და ბიძებმა, აგრეთვე მათმა მსლე-
ლებმა მტერს სეტყვასავით დაუშინეს ისრები, ერა-
დგილზე მტერმა კიბის მოდგმაც მოახერხა, მაგრამ ერა-
მა ქართველმა შუბის წვერი კიბის ბოლო საფეხურზე
მოარგო და იმ დროს, როცა ხუთიოდ ყიზილბაში კიბი
ბოლომდე ამოვობლდა, ჰკრა შუბი კიბეს და ციხის აღ-
ბის მსურველნი კიბესთან ერთად ძირს დაენარცხნენ.
მტერი დროებით უკუიქცა. გიორგი და ლიპარიტი გაფა-
ციცებით ადევნებდნენ თვალს ბრძოლის მსვლელობის
უფროსების მოქმედებას, მათ თავგანწირვას.

დილით მტერმა ახალი ძალებით შემოუტია ციხე-
ბრძოლა კარგახანს გაგრძელდა, მაგრამ ციხის დამცველ-
თა წინააღმდეგობა გატეხილ იქნა. ჯერ ალაყაფი შემოა-

გრიეს მომხდურებმა, შემდეგ ირგვლივ უთვალავი კიბე-
ები აღმართეს; ქართველ მეციხოვნეთა მცირე რაზმმა ხან
ერთ კიბეს ეცემოდა, ხან მეორეს, მაგრამ კალიასავით
რიცხვპარბი მტრის შეკავება მათ ძალას აღემატებოდა.
ციხე დაეცა; გააგებულმა მტარვალებმა ციხის შუაგულ-
ში აღმართეს სასრჩობელები და ზედ ციხის დამცველთა
თავკაცები ჩამოჰკიდეს. დანარჩენები, ქალები და ბავ-
შეები, მათს შორის გიორგი და ლიპარიტი სპარსეთის
გზას გაუყენეს, მაგრამ, საქართველოს მეფის მღევართა
რაზმმა იხსნა ტყვეები.

გავიდა ხანი. შედარებით დაწყნარდა ქვეყანა, გიორ-
გისა და ლიპარიტს მიეცათ თამაშისა და გართობის ხასია-
თი და საშუალება, და აი, ერთ დღეს ლიპარიტი თხოვს
ამხანაგებს გაითამაშონ ციხის დაცვა-აღების სცენა, ე. ი.
თამაშში გადაიტანონ ის, რაც ნახეს და ასე სულმწარედ
განიცადეს პატარებმა. გიორგიმ მიწაზე დიდი წრე შე-
მოხაზა და, ეს ციხის გალავანი იყოსო — თქვა. სხვებსაც
მოეწონათ ეს აზრი. წრეში, ზედ ხაზის პირზე თუთის
ტოტის ტყავისაგან დამზადებული მსხვილი ღვედები
დაალაგეს. მოდით, ეს კიდევ ალაყაფებს ნიშნავდესო, —
წამოიძახა ლიპარიტმა. ახლა საჭირო იყო ბავშვების
ორად გაყოფა. ერთნი ციხის დამცველთა როლში აღმოჩ-
ნდნენ, მეორეთ კი სპარსელების როლის გათამაშება დაე-
კისრათ.

არავის ახსოვს, როგორი იყო ციხის დაცვა-აღების
ინსცენირების პირველი ვარიანტი, მაგრამ როგორი სახე
მიიღო მან მრავალჯერადი დახვეწისა და განვითარების
შემდეგ, ეს ყველამ იცის. ლახტის წესებში აშკარად ჩანს
ციხის აღების და დაცვის ზუსტი ინსცენირება. წრეს (ცი-

ხის გალავანს) ერთი გუნდის წევრები (მტრები) უბრუნდები-
ლებენ გარშემო, მეორე გუნდი (ციხის დამცველები)
ფხიზლობს. თუ შემტევმა გუნდმა წაიღო ერთი ქამარი
(ე. ი. გაიღო ერთი ალაყაფი), მას ეძლევა მეტი შანსი სხვა
ქამრების (სხვა კარებების) ასაღებად, და როცა ყველა ქა-
მარი აღებულია (ე. ი. ყველა ალაყაფი გაღებულია), იწყება
წრეში მყოფთა ფეხების „გახურება“ ქამრებით (ეს უკვე
ციხეში მყოფთა აწიოკებას ნიშნავს). ალბათ ახსნის გარე-
შეც ცხადია, რომ მოწინააღმდეგის ჩაჭრა მტერზე გადამ-
წყვეტ დარტყმასა და მის დამარცხებას მოასწავებს.
საინტერესოა, რომ დღეს ლახტის ზოგი ვარიანტი ითვ-
ლისწინებს მიწაზე ორი წრის დახაზვას (დიდ წრეში იხა-
ზება მეორე პატარა წრე). ლახტის ასეთი ვარიანტი თ-
გოდოლიანი ციხის დაცემა-აღებას წარმოადგენს.

დიახ, ლახტი ჩვენი ჰირნახული ქვეყნის განსაცდ-
ლით სავსე დღეების ერთ-ერთი ყველაზე დრამატულ
ეპიზოდის ფოტოასლია, ბავშვთა თამაშების სამყაროში
გადატანილი. ცამდე მართალია დიდი ვაჟა-ფშაველა, რო-
მელიც ამბობს: „მთელი სათამაშოები, რომლითაც დღეს
ბაღლები ერთობიან, წარსულ კაცობრიობის სურათებია
მომეტებული ნაწილი მოგვაგონებს ომიანობას, ძარცვას,
გატაცებას, ტყვედ შეპყრობას და სხვადასხვა, რომელ-
თაც წინა დროში ცხოველი ძალა ჰქონდათ, დღეს კი
მხოლოდ ჩრდილს წარმოადგენს იმისას, რაც მაშინ სიცო-
ხლობდა, რითაც ცხოვრება სულს იღვამდა. დღეს ერთ
დროს ცხოველი მოვლენა სათამაშოდ გადაქცეულა და
იქ, საცა ქვეითინი ისმოდა. სისხლი და ცრემლი იღვრებო-
და, უზრუნველი სიცილ-ხარხარი გაისმის“.

ქართული მოძრავი თამაშები იმითაც იყო შესანიშნა-

გი, რომ იგი ფიზიკურ წრთობასთან ერთად ბავშვის გონებრივი ჰორიზონტის განვითარებასაც უწყობდა ხელს. იგი ცხოვრებას ასწავლიდა პატარებს. ნიმუში? რამდენიც გნებავთ!

თამაში, რომელზეც მსურს ვესაუბრო მკითხველს, შედარებით გვიანდელია, მაგრამ მეტად ტიპურია და ამდენად ძველი საქართველოს მოძრავი თამაშების მიზანდანიშნულებაზეც გვიქმნის წარმოდგენას:

ბავშვების გუნდი ზის მდელოზე. ერთი მათგანი ლექსად სვამს კითხვას და დანარჩენები ასევე ლექსად ერთხმად პასუხობენ.

კ ი თ ხ ვ ა: ვის უნახავს, გაზაფხულზე
როგორ სთესავენ სიმინდს?

პ ა ს უ ხ ი: გვინახავს და კიდევ ვიცით
როგორ სთესავენ სიმინდს!
— მერე როდესაც ამოვა,
როგორ მარგლავენ სიმინდს?
— თოხებით ჩამწყრივდებიან,
ასე მარგლავენ სიმინდს!.....

პასუხის დროს ბავშვები ერთდროულად სხეულითა და ხელებით ასრულებენ შესაფერის მოძრაობებს. ლექსი საკმაოდ გრძელია და კითხვა-პასუხით მასში ასახულია მთელი სურათი სიმინდის მოყვანისა — დათესვიდან დაფქვამდე და გამოცხოვამდე. ეს თამაში პირველ რიგში ბავშვს ცხოვრებისათვის ამზადებს, ხელს უწყობს მის შრომითს აღზრდას, გონებრივი ჰორიზონტის განვითარებას. მაგრამ ამასთან ერთად, იგი მოთამაშე ბავშვთა ფიზიკურ განვითარებასაც ემსახურება. ჩვენ დავითვალეთ ამ ვრცელ ლექსში არსებული ის მოძრაობები, რი-

სი შესრულებაც უხდებათ ბავშვებს. აი, ისინიც: ^{თითო} ხელის მოძრაობა ქვემოდან ზევით, წინ დახრა, ^{ხელის} დაქნევა ზემოდან ქვევით, მარჯვენის წინმკლავი და მარჯვნივთვე მკვეთრი დაქნევი ზემოდან ქვემოთ (ეს მოძრაობა, მაგალითად, სრულდება ლექსის შემდეგ ადგილზე კითხვა — „როდესაც კარგად გახმება, რას უშვრებიან სიმინდს?“ პასუხი — „გრძელ უროებს დაუშენენ, ასე დაფშვნიან სიმინდს!“), მარცხენის წინშვერი და მარჯვენის ჰორიზონტალური მოძრაობა, მარცხენა ხელის მოხრა და ბრუნი მარცხნივ, ორივე ხელის შეერთება და მკვეთრი გაშვება, ხელების მკვეთრი ზეაქნევი, მათი მკვეთრი დაშვება ზემოდან ქვემოთ, წინ დახრა და წელის ბრუნება სხვადასხვა მიმართულებით, ადგილზე სიარული ხელების მხრებზე შემოწყობით, წინშვერიდან ხელების გაქნევა მარცხნივ, მაჯების მოძრაობა და ბრუნი.

ვგონებ არ უნდა იყოს კარგ დილის ტანვარჯიშზე ნაკლები. ხომ ასეა?

აი, ასეთი მოძრავი თამაშებით შემზადებული ბავშვები ებმებოდა შემდგომში გონებრივი და ფიზიკური აღზრდის სისტემაში, და ამ უკანასკნელსაც სწორედ ამიტომაც მოჰქონდა მასობრივი დადებითი შედეგი.

მაგრამ ფიზიკური აღზრდის ქართულ სისტემაში, ისე როგორც მთლიანად ქართულ კულტურაში, თანდათან გაჩნდა ორი ძირითადი მიმართულება (თუმცა ეს მოვლენა ადრეც შეიძინეოდა), რაც უმთავრესად საზოგადოების სოციალური დიფერენციაციის გაღრმავებით იყო გამოწვეული. ჩნდება მდიდართა და ღარიბთა კულტურა, მდიდართა და ღარიბთა ფიზიკური კულტურა. ამ პროცესმა უფრო გამოკვეთილად ფეოდალურ ეპოქაში იჩინა თავი.

„ხელმძღვანელ სცემდეს ჩოგანსა!“

(ფეოდალური საზოგადოება)

ფეოდალური საზოგადოების გაჩენას საქართველოში მოჰყვა ფიზიკური აღზრდის სისტემის უფრო მეტი დახვეწა და განვითარება. ფიზიკური კულტურა ხდება უფრო მასობრივი, მდიდრდება მისი საშუალებების არსენალი. ვარჯიშობა სამხედრო-ფიზიკურ სახეობებში ხდება სავალდებულო მოსახლეობის ყველა ფენის წარმომადგენლისათვის. ფიზიკური კულტურის ამგვარ „მოქცევას“ მრავალი მიზეზი გააჩნდა. რომელთა ახსნა-დახასიათებას ამ შემთხვევაში არ ვთვლით აუცილებელ საქმედ; ერთი მიზეზის შესახებ კი ორიოდ სიტყვით მაინც უნდა შევახსენო მკითხველს:

როგორც ცნობილია, ქართული სახელმწიფოს ისტორიაში ზოგჯერ იყო პერიოდი, როცა ქვეყნის უსაფრთხოების ბედი ასე თუ ისე დამოკიდებული იყო ე. წ. მუდმივი ლაშქრის არსებობაზე; ე. ი. შემოსეული მტრის დახვედრის მთელი სიმძიმე გადადიოდა მუდმივი, დაქირავებული ლაშქრის კისერზე. მაგრამ ეს მეტად იშვიათად ხდებოდა და ქვეყნის ბედი დამოკიდებული იყო იმ ლაშქარზე, რომელიც იკრიბებოდა ქვეყნის ძნელბედობის ჟამს, მეფის დაძახილზე.

ჯერ გავარკვიოთ, რა საერთო სიტუაცია იქმნებოდა მაშინ, როცა „ძლიერნი ამა ქვეყნისანი“ დაქირავებულ მუდმივ ლაშქარს ემყარებოდნენ. ყველაზე ნათელ მაგალითად ამ შემთხვევაში გამოგვადგებოდა კიევის რუსეთის დაქირავებული ლაშქრის არსებობის ფაქტი. ცნობილია, რომ კიევის რუსეთის მთავრის კარზე სისტემატურად იმყოფებოდა 40-50 ათასი მოლაშქრე, რომელნი წარმოადგენდნენ ამ პირველი რუსული სახელმწიფოს მთავარ დამცველ სამხედრო ძალას. ასეთ ვითარებაში ბუნებრივია, კიევის მმართველები უმთავრეს ყურადღებას ამ ლაშქრის სამხედრო-ფიზიკურ მომზადებას უთმობდნენ, მოსახლეობა კი, ძალაუვნებურად ამ ყურადღების გარეშე რჩებოდა. მართალია, ამ ქვეყნის მოსახლეობა არსებობდა ფიზიკური ვარჯიშებისა და თამაშობის გარკვეული პრაქტიკა, მაგრამ იგი მოკლებული იყო სისტემატურობასა და მიზნის გლობალურობას ისევ იმავე მიზეზის გამო: მთავრობას არ ეცალა მისთვის, არ ეცალა ხალხისათვის, რამდენადაც ომის პირობებში იგი არც ითვისწინებდა ხალხის ძალის გამოყენებას; მას გააჩნდა გამზადებული ლაშქარი, ემყარებოდა მის ძლიერებას და აქედან გამომდინარე, სისტემატურად ზრუნავდა სწორედ ამ ლაშქრის სამხედრო და ფიზიკური პოტენციალის გაძლიერებისათვის. ასე რომ, დაქირავებული ლაშქრის არსებობამ თავისთავად გამოიწვია ფიზიკური კულტურის მასობრიობის მკვეთრი დაცემა, მოსახლეობის ფიზიკური მომზადების საკითხთა ბედის ანაბარა მიტოვება.

ახლა კი, მოდიოთ, გადმოვინაცვლოთ ფეოდალურ საქართველოში და ვნახოთ როგორ იმოქმედა სპორტის

მასობრიობაზე ზემოხსენებული დაქირავებული, მუდმივი
ჯარის არარსებობამ.

ვთქვათ, საქართველოს სამხრეთით, რომელიღაც სათ-
ვალთვალ კოშკში აგიზგიზდა ცეცხლი, შემდეგ თანმიმ-
დევრობით იგივე გააკეთეს ამბის გადამცემ სხვა კოშკებ-
ზე მეთვალყურეებმა - და სულ რაღაც ნახევარ საათში
ქართველთა მეფემდე უკვე მისული იყო მტრის შემოსე-
ვის ამბავი. მეფე იბარებს მალემსრობლებს და უბრძა-
ნებს: „შეატყობინეთ საბატონოებს, სასწრაფოდ შეიკრი-
ბონ ქუდზე კაცი და ხვალ დილისათვის გამზადებული
რაზმებით თბილისს მოაშურონ“, — მალემსრობლები მი-
ჰქრიან დავალების შესასრულებლად. აი, ერთი მათ-
განი ქსნის ხეობაში, სოფელ იკოთის თავზე გადმომდგარ
სასახლესთან მიაგდებს გაოფლილ ცხენს. ქსნის ერისთავი
ისმენს თუ არა ცუდ ამბავს, თავისთან იხმობს საჭირო
პირებს, აძლევს დავალებას და იმავე ღამეს ათასხუთას-
კაციანი ლაშქრით თბილისისაკენ მიემართება. ღმერთმა
უწყის რამდენჯერ ჩატარებულა ასეთი სახელდახელო
მობილიზაცია საქართველოში, ვინ გაიხსენებს ახლა
ყოველ მათგანს, ისინი ერთნაირი ორგანიზაციით ტარ-
დებოდა ყველგან; მოვარდებოდა მალემსრობლი, შედ-
გებოდა სასწრაფო თათბირი, შეიკრიბებოდა ლაშქარი,
რომელიც მზად იყო ქვეყნის გადასარჩენად სამკვდრო-
სასიცოცხლო ბრძოლაში მონაწილეობის მისაღებად.
მხედველობაში იქონიეთ ის ფაქტი, რომ ქსნის ხეობის
ლაშქარი შედგა სულ რაღაც რამოდენიმე საათში, მიაქ-
ციეთ ყურადღება იმასაც, რომ ქსნის ერისთავი არც
კითხულობს აქვს თუ არა იარაღი გლეხობას, არის თუ
არა თითოეული მათგანი მომზადებული ბრძოლისათვის,

შეთვისებული აქვს თუ არა იარაღით შეტევისა და და-
ცვის რთული ხერხები, შეძლებს თუ არა ფიზიკური
გაუძლოს ბრძოლის სიმძიმეს. რომელიც მებრძოლისაგან
მოითხოვს დიდ ძალას, ამტანობასა და გამძლეობას.
ბოლოს, ერისთავს არ გაუფრთხილებია თავისი კაცები
რომ არავის აერიდებინა თავი მობილიზაციისათვის.
ნამდვილად საჭირო არ იყო. დეზერტირება მაშინ იმდენად
იშვიათი ცხოვრებისეული რეცედივი იყო, რომ
მილიონში გამორეულ ერთ დეზერტირზე გამკლავ-
ლექსებიც კი იწერებოდა (გაიხსენეთ ვაჟას „ბახტრიონი“
რას ამბობენ დეზერტირ წიწვოლაზე: „წიწვოლამ ლაფთი
გაგვთხიფა, გაგვექცა სირბილიანი, ნეტა სად დაიმალება
სიცოცხლით სიკვდილიანი“. წიწვოლა ვერ უძლებს ხალ-
ხის წყევლას და თავს იხრჩობს).

მაშ, გავიმეოროთ კითხვა: რატომ არ იკითხა ეს ყვე-
ლაფერი ქსნის ერისთავმა? არ იკითხა იმიტომ, რომ ჯერ
კიდევ გუშინ, მიუხედავად იმისა, რომ ომისა არაფერი
ისმოდა, მან საჯაროდ შეამოწმა თავისი ყმების შეიარა-
ღება, სპეციალურად ჩაატარა შეჯიბრება და კიდევ ერთ-
ხელ დარწმუნდა მათი იარაღის ხმარების მაღალ ტექნიკა-
ში. სამი დღის წინ მკაცრად დასაჯა ერთი აზნაური, რომ-
ლის სოფელშიც ეს ერთი კვირა არ ჩატარებულა შეჯიბ-
რება ჭიდაობაში, მეორე აზნაურს პასუხი მოსთხოვა იმი-
ათვის, რომ მისი ყმები ცუდად იყვნენ გაწვრთნილნი
მშვილდოსნობაში, რაც სათავადოს მასშტაბით ჩატარე-
ბულ პირველობაზე გამოვლინდა, ახალი ხალათით და-
ჯილდოვა პატრონი მეზობელი სოფლისა, რომლის მკვიდ-
რნიც გამოირჩეოდნენ სანიმუშო ფიზიკური და სამხედრო
მომზადებით. ერთი სიტყვით, ქსნის ერისთავმა იცოდა

რომ დღეს თუ არა, ხვალ შეიქმნებოდა ფიცხელი ომი და ამ საბედისწერო ორომტრიალში მოუმზადებელი მოყმის გაშვება სახელმწიფო დანაშაულს გაუთანაბრებოდა. სწორედ ამიტომ იყო, რომ იგი სისტემატურად ამოწმებდა მისი პრეკლის სამხედრო-ფიზიკურ მომზადებას, ახალისებდა საუკეთესოებს, ტუქსავდა ჩამორჩენილებს. მართლაც და, ხომ არ შეიძლებოდა სასწრაფო მობილიზაციის უამს ვინმეს თავი ემართლებინა: „ბატონო, მე ცხენზე ჯდომა არ ვიცი და ეერ წამოვალ ბრძოლაშიო“. ეს ხომ ანეგლოტივით მოედებოდა მთელ ქვეყანას და სასაცილოდ აიგდებდნენ იმ ყმასა და მის ბატონსაც. ბუნებრივია, იყვნენ ისეთი თავადებიც, რომლებსაც ასეთი დიდი სამუშაოს ჩატარებას დროსტარება და ფუქსავატობა ერჩიათ, მაგრამ იმის შიშით, რომ მათ აუცილებლად მოუწევდათ პასუხისგება მეფის წინაშე თავიანთი რაზმის მომზადებულობის გამო, იძულებულნი იყვნენ ამ უკანასკნელის სამხედრო და ფიზიკურ მომზადებაზე ეზრუნათ.

ალბათ, უკვე გვაქვს უფლება გავაკეთოთ დასკვნა იმის თაობაზე, რომ დაქირავებული მუდმივი ლაშქრის არარსებობამ, უნდოდათ თუ არა ეს ქვეყნის მმართველებს, ძალაუნებურად ყურადღება მიუქცევინა მათ მოსახლეობის მასობრივ-ფიზიკური აღზრდისა და სამხედრო მომზადების საკითხთა მოგვარებაზე.

ფიზიკური კულტურა არც ფეოდალურ ეპოქაში ვითარდებოდა უმტკივნეულოდ, მკვეთრი კლასობრივი წინააღმდეგობების გარეშე. თანდათან გამოიკვეთა ფიზიკური კულტურის ორი სოციალური მიმდინარეობა — მდიდართა და ღარიბთა. ამაში მოსახლეობის ეკონომიურ-

მა დიფერენციაციამ ეთამაშა გადამწყვეტი როლი. განსაჯეთ, სად ქონდა მიწაზე მიჯაჭვულ გლენობას ან დიდრულ და „ძვირ“ სახეობაში მონაწილეობის საშუალება, როგორიც იყო ჩოგანბურთი. ანდა გლენობას ნიუწვდებოდა ხელი ისეთი ნადირობისათვის, როგორც ცხენზე ამხედრებული და ათობით სანადირო ძალა. ჩატრონი თავადი მართავდა! ჩვენი გლენობა თავისთავად ხელმისაწვდომ სახეობებს დასჯერდა და მათგან შექმნილი ისეთი სავარჯიშო სისტემა, რომელიც არაფრით არ უვარდებოდა დიდებულთა ფიზიკურ კულტურას.

დავიწყეთ მდიდართა ფიზიკური კულტურის ერთ-ერთი ქართული კომპლექსური სახეობით, რომელიც, სამწუხაროდ, დღემდე ჩრდილში რჩებოდა და არ ჰქონდა მონაწილეობა თავისი კუთვნილი ადგილი მსოფლიო სპორტულ მოძრაობის ისტორიაში. სპორტის ამ სახეობას პირადად „ქართული ორჭიდი“ ვუწოდოთ. უნდა გავიხსენოთ ის ფაქტი, რომ მრავალჭიდების არსებობა ყოველთვის დიდებით მოსავდა ამა თუ იმ ქვეყნის სპორტის ისტორიას. ბერძნები, მაგალითად ვერ ფარავენ სიამაყე ბერძნობას იმის გამო, რომ მათ გააჩნდათ სპორტული ხუთჭიდი, ანუ როგორც ძველი ბერძნები უწოდებდნენ – „პენტათლონი“ (რბენა, ხტომა სიგრძეზე, ბადროსა და შუბის ტყორცნა, ჭიდაობა). პენტათლონი ბერძნებში ოლიმპიური თამაშების პროგრამაშიც შეიტანეს. შუა საუკუნეების რაინდებმა თავიანთი ფიზიკური აღზრდა სისტემის ქვაკუთხედად აქციეს მეტად თავისებური შვიდჭიდი (ცხენოსნობა, ფარიკაობა, მშვილდოსნობა, ნადირობა, ცურვა, ჭადრაკი, ლექსების თხზვა). ახალგაზრ-

დის რაინდთა რიგებში ჩარიცხვა დამოკიდებული იყო ამ
შვიდივე „სარაინდო ხელოვნებაში“ გაწვრთნილობის
დონეზე. შუა საუკუნეების ევროპის ქალაქების სპორ-
ტულ ცხოვრებაში გაბატონდა ორჭიდი (ფარიკაობა, ჭი-
ლაობა) და ა. შ. აღმოჩნდა, რომ ასეთი მრავალჭიდების
სამშობლო ყოფილა საქართველოც, რომლის ორჭიდიც
თავისი სირთულით, საინტერესო შინაარსითა და მიზნის
კეთილშობილებით არცერთ ზემოთდასახელებულ მრავალ-
ჭიდს არ ჩამოუვარდებოდა.

რა სპორტული სახეობების სინთეზით იქმნებოდა
ქართული ორჭიდი? ესენი იყო ნადირობა და ბურთაობა
(ჩოგანბურთი). იმისათვის, რომ უფრო ცხადად წარმო-
ვიდგინოთ ამ ორჭიდის შექმნის მიზანი და მისი შინაარ-
სი, მოგვიწევს ცალ-ცალკე აღვწეროთ ნადირობა და
ჩოგანბურთი, გავარკვიოთ მათი ადგილი ქართველი ხალ-
ხის, პირველ ყოვლისა კი, მდიდართა ყოფაცხოვრებაში.

ნადირობის შესახებ მკითხველისათვის ბევრი რამაა
ცნობილი; მან უკვე იცის, რომ პირველყოფილ თემურ
წყობილებაში თითქმის ყველა ფიზიკური ვარჯიში ნადი-
რობის თავისებურ ელემენტს წარმოადგენდა; ჩვენი
4000 წლის თქმულება ამირანზე ნადირობას გმირთა
ერთ-ერთ მთავარ ცხოვრებისეულ საქმედ წარმოგვიდ-
გენს; ალბათ გახსოვთ: „სანადიროდ წამოვიდნენ ამირან
და ძმანი მისნი, მთას ირემი აჰფრენია, ცასა სწვდება
რქანი მისნი“. ძველ საქართველოში მისტერიებიც კი იქ-
მნებოდა, რომელთა თემაც ნადირობა იყო. სვანეთში, მა-
გალითად, მთელი რიგი მისტერიები, თავისი პოემისე-
ბური ტექსტით, ფერხულის ცეკვის დროსაც გამოიყე-

ნებოდა. ერთ-ერთი ასეთი მისტერიაა „მეთხვიარა“
(„მონადირე“). ცეკვის პროცესში ხალხი მღეროდა:

„ო, ბედნიერო მონადირე!
სანადიროდ მიდიხარ ბნელ ხევში,
მხარზე გედგა კუთხვა თოფი,
წინ შემოგხვდა გარეწარი მგელი,
მგელს ჩვილი კბილებში აქვს“....

მონადირემ თოფი დაახალა, წაართვა ბავშვი. რომელიც ნადირობის ქალღმერთის პირმშო ყოფილა. მონადირემ დაამშვიდა დალი და ბავშვი გადასცა. გახარებულ ქალღმერთმა თავის საბრძანებელში წაიყვანა მონადირე ღვთაება აფსათმა ადამიანის სუნი იგრძნო. დალიმ აუხსნა ყველაფერი და მადლიერმა ღვთაებამ მონადირე დაჯილდოვა იმით, რომ შეჰპირდა ყოველ სექტემბერს ჯიხვის რქას (ალბათ გასაგებია, რომ ამ მისტერიაში თოფი როგორც სანადირო იარაღი, შემდეგ შევიდა). ზუსტად იგივე შეიძლება ითქვას მეორე მისტერიაზე — „ხოხვით მეთხვიარა ჩორლაი“ („კარგი მონადირე ჩორლაი“), „ამო რანის ფერხულზე“ და სხვ. ქართველმა ხალხმა შექმნა ნადირობის ღმერთები, მონადირეთა - დამხმარე ხატები „ნადირთ მწყემსო ოჩოპინტრე, — ნათქვამია ერთ ლეცვაში, — შენ გეხვეწები, მომეცი ჯიხვის თავი, მომეცლე! სულნი ხო შენია ნადირთანი?“

ძველ და შუა საუკუნეების ცნობილ პიროვნებებს შორის. რომლებზეც კი შემონახულია რაიმე ცნობები, თქმის ყველა კარგი მონადირეა. „ესე ფარნავაზ იყო კაცი გონიერი, მხედარი შემმართებელი და მონადირე ხელოვანი“, — მოგვითხრობს მემართიანე ქართველთა მეფის შესახებ. კარგი მონადირის თვისებები იმდენად

ლღებდა ადამიანს სხვების თვალში, რომ ზოგჯერ იგი
ზომაზე მეტ პატივსაც იღებდა. ამ მხრივ მეტად საინტე-
რესოდ გვეჩვენება ქართლის ცხოვრების ავტორის ცნობა,
რომ ახალგაზრდა ფარნაოზი მაკედონელის მიერ საქარ-
თველოს მმართველად დატოვებულმა უმკაცრესმა აზო-
ნმა „შეიყვარა მონადირეობისათვის“. ამ გარემოებამ,
როგორც ჩანს, ბევრი ხიფათი ააცილა ფარნაოზს. ერთ-
ერთი ქამთა აღმწერლის ცნობით თამარის შვილიშვილი
დავითი ყოფილა „მონადირე რჩეული და კეთილად
მსვრელი ნადირთა“. ყოველ თავადსა თუ შეძლებულ აზ-
ნაურს თავისი სპეციალური სანადირო ადგილები გააჩ-
ნდა, ღდამდა შიგ სანადიმო სახლებს და ა. შ. ლიტერა-
ტურულმა წყაროებმა შემოგვინახა ცნობა იმის შესახებ,
თუ სამცხის ერთ-ერთმა პატრონმა ჩორჩანელმა, როგ-
ორი თხოვნით მიმართა ბერებს, რომლებმაც მის მამულ-
ში ეკლესიის აშენება გადაწყვიტეს. ეს ჩემი საუკეთესო
სანადირო ადგილია, რომელი ადგილიც გინდათ მთხო-
ვეთ, მას კი ვერ შეველევიო. და გარდა ყოველივე ზემო-
თქმულისა, ყოველ მცხოვრებს შეეძლო მოემარჯვებინა
შვილდ-ისარი და ენადირა ნადირ-ფრინველზე; ისე რომ,
ნადირობა ერთ-ერთ ყველაზე მასობრივ სპორტად ით-
ვლებოდა შუა საუკუნეების საქართველოში.

ნადირობის შესახებ არსებული ეს ფაქტები არ ასა-
ხავენ იმ ნადირობას, რომელიც ქართულ ორჭიდში იყო
შეტანილი. ქართულ ორჭიდში ვერც ორგანიზაციულად
და ვერც შინაარსით ვერ „ჩაჯდებოდა“ ჩვეულებრივი ნა-
დირობა კურდღელსა თუ მწყერზე. ეს იყო ნადირობა
გრანდიოზული შინაარსით, წინასწარ ორგანიზებული და
რაც მთავარია, იგი ეწყობოდა არა როგორც ნადირის

ხორცის მოპოვების საშუალება, არამედ როგორც ქართული
თველი დიდებულებისა და მათი მეზობლების გემგანობის
მიერი ფიზიკური მომზადების საშუალება. ვაჟკაცური
თვისებების აღზრდას ითვალისწინებდა იგი, და არა
ფრინველ-ნადირის ხორცით ოჯახის მომარაგებას (თუმცა
სპორტულ ნადირობას მაინც მოსდევდა ნადირობის
მსხვერპლი და ნადირობის შემდეგ სუფრას ყოველთვის
ამშვენებდა ნანადირევით).

იმის საჩვენებლად, თუ როგორი ნადირობა იყო შეტანილი
ქართულ ორჭიდში, მრავალი მაგალითის ძეგლი
აღარაა საჭირო, რადგან ჩვენ ხელთ გვაქვს ამგვარი
ნადირობის ტიპური მაგალითი ისეთ სწორუბოვარ ნაწარმოებში,
როგორიც „ვეფხისტყაოსანია“. ახლა რომ
როსტევეანისა და ავთანდილის ნადირობის სცენის აღწერას
მოვყვებით, ალბათ მკითხველი შეუარაცხოფად მიიღებს,
და სწორიც იქნება. დღეს ვის არა აქვს წაკითხული
შოთას ეს უკვდავი პოემა, განსაკუთრებით მის დასასრულის
შიგნით ეფექტურად აღწერილი ნადირობა. მხოლოდ
შემდეგ მომენტებზე ვითხოვ ყურადღების გამახვილებას
ეს ნადირობა სპეციალურად იგეგმება, ინიშნებიან მსაჯე-
ბი, მარეკები დილიდანვე შეუდგებიან გარკვეულ სანადირო
ადგილებისაკენ ნადირის მორეკვას. სანადიროდ ამზადებენ
სპეციალურად გაწვრთნილ ძაღლებს, იარაღს
ცხენებს, და რაც მთავარია, მიზანი ამ ნადირობისა არის
ძლიერი მონადირის გამოვლინება:

„უბრძანა: „მონა თორმეტი მოდიო, ჩვენთანა ვლიდითა,
მშვილდსა ფიცხელსა მოგვემდით, ისარსა მოგვართმიდითა,
ნაკრავსა შეადარებდით, ნასროლსა დასთვალვდითა“

ე. ი. გამარჯვებულად ჩაითვლებოდა ის, ვინც მეტ
ნადირს დახოცავდა უფრო ნაკლები სროლით, ვისი ნას-
როლიც უფრო ზუსტი იქნებოდა.

საორჭიდო ნადირობა ძალზე იყო მიახლოებული (და
ეს სპეციალურად კეთდებოდა) ბრძოლის სურათთან.
არჩილი ამბობს:

„რაზმის გაწყობა კარგგვარად, აგრეთვე ნადირობისა,
სადავე პირ-ჩვილს სხვა უნდა და სხვაა გამზადობისა,
მოხშიროს ტყისა ეწრისა და კიდეც მინდორობისა,
ყოველთა უკეთესია, ვახ, ცოდნა ერთპირობისა“

ნადირობას არჩილი ადამიანთა კარგ ზნეობად თვლის.
მასვე მიაჩნია, რომ მონადირემ, თუ კი სურს მისი ნადი-
რობა შედეგიანი იყოს, უნდა იცოდეს ფრინველისა თუ
ნადირის მიკვლევა, ძახილი მათ ხმაზე, მეძებრის გაწ-
ვრთნა.

ამ საქმეში დახელოვნებას თვით მეფეებიც არ თა-
კილობენ, რადგან მათის ნებასურვილით ხშირად ეწყო-
ბა ნადირობა ორჭიდის პროგრამით. ნადირობა იმდენად
მრავალსახოვანი ყოფილა. რომ მეფე-პოეტი თეიმურაზი
თავის ერთ-ერთ პოემაში ნადირობის თითოეულ სახეო-
ბას ცალკე თავს უთმობს: „აქა ისრით ნადირობის თქმა“,
„აქა ყვირილობის ამბავი“, „აქა კნავილობის ამბავი“, „აქა
ვეძაზე ნადირობა“, „აქა გავაზისა და შევარდნის ნადი-
რობის ამბავი“, „აქა ქორისა და მიმინოს ნადირობის
ამბავი“. „აქა კურდღლის ნადირობის ამბავი“, „აქა თევ-
ზის ნადირობის ამბავი“, და ა. შ.

მაგრამ, ბუნებრივია, დაიბადება ასეთი კითხვა:
წვრთნა საორჭიდო ნადირობაში თუ ასეთ დიდ ორგა-
ნიზაციასა და საშუალებებს მოითხოვდა, ეს გარემოება

არ აფერხებდა მისი ჩატარების სიხშირეს? მერე, იყო იმდენი ფრინველ-ნადირი, რომ ყოველი საბატონო ლაშქარს, მეფის დასსა და სხვა სავარჯიშო ჯგუფს გასწვდომოდა? ცხადია, ეს ყველაფერი გათვალისწინებულ იყო, და ხშირად, როცა არ იყო ნადირობის გამართვის საშუალება, მას ცვლიდა მისი მონათესავე სახეობა — სროლა ყაბახზე. იმერეთის მეფის კარზე, როგორც ერთი წყარო გვიდასტურებს, „იყო ყოველ დილაობით სროლა ყაბახზე, სალამოს ჭირითი. პირველი ყაბახის გაგზავნის მოვალე იყო მეფე; აგზავნიდა ბრტყლად გაჭედულ ვერცხლს. ამის ჩამოგდების შემდეგ დასვამდნენ ყაბახს ქაშანურს; ყოველი ოჯახიდან იყო მოტანილი ვერცხლის ჭურჭელი, ე. ი. აზარფეშა, თასი და ვერცხლის ჭიქების სახელზეც ყაბახი დაისმებოდა, მისი მიტანილი ვერცხლეულობაც იქვე ხის ძირში იდვა, ვინც ყაბახის ქაშანურს გასტეხდა, ვერცხლიც მისი იყო“. უფრო ვრცლად და სრულყოფილად კი ყაბახი აგვიწერა თეიმურაზ მეორემ, რომელიც ალბათ მრავალჯერ უშუალოდ ხელმძღვანელობდა მის ჩატარებას ჩოგანბურთის დაწყების წინ; იგი წერს:

„როდის იქნება ქორწილი, ან სხვა დღეობა კარგიო, ყაბახზედ ოქროს ვაშლს შესმენ ძვირფასის იყოს ვარგიო, კარგა დაკაზმულს ცხენს ისხდნენ, ზედ არ ეკიდოს ბარგიო, კურტაკიანთა ვაჟთა თქვან: „სროლაში მკლავი მარგიო“. ცხენს ისხდნენ კარგსა დაკაზმულს, რახტითა, უნაგრითაო, მძიმეს ნაკერის ორთქლით, ბუშტით და ყუთაზითაო, ვაჟკაცთა ეცვათ კურტაკი ბრტყელისა ზორტებითაო, დაუწყონ სროლა ყაბახსა მათ ცხენის კენებითაო. ვინც ჩამოაგდებს ოქროს ვაშლს, მიართმევს მეფეს წინადა, ფიცხლავ ჩააცმევს ხალათსა თავიდან ფეხამდინადა“.

ქართული ორჭიდის მომდევნო სახეობა, როგორც
 ვთქვით, იყო ჩოგანბურთი, ანუ უბრალოდ—ბურთაობა.
 თვით ეს თამაში თავის მხრივ ორ სახეობად იყოფოდა.
 ესენია გადრი და რადრაბაგანი. გადრის დროს მოთამა-
 შენი 12-12 კაციან ორ გუნდად იყოფოდა (შეიძლებოდა
 მოთამაშეთა რაოდენობა უფრო მცირეც ყოფილიყო.
 ალექსანდრე ჯამბაკურ ორბელიანის ცნობით კი ერეკლე
 მეორის მიერ მოწყობილ ერთ თამაშში 2000-მდე მხედა-
 რი მონაწილეობდა). მსაჯი მოედნის შუაგულში შეაგდებ-
 და ბურთს და მოთამაშენი ცდილობდნენ გაეტანათ ბურ-
 თი მაყას (დღევანდელი გაგებით — კარს) იქით. თამაში
 ზოგჯერ ბურთის პირველ გატანისთანავე თავდებოდა,
 ზოგჯერ უფრო დიდხანს გრძელდებოდა. ბურთის გა-
 დაწოდება, გადაცემა, ჩოგნით ამოკვრა და სხვა ტაქტი-
 კური ხერხები უხვად იყო გამოყენებული გადრის თამა-
 შის დროს. გამარჯვებულ გუნდს ჭრელი ფარჩებით ზაჩილ-
 დობდნენ, ასმევდნენ შარბათს და ა. შ.

რადრაბაგანი უფრო ჩოგანბურთელის პირადი თვი-
 სებების დემონსტრაციას ემსახურებოდა. 3—4 ცხენო-
 სანი ჩოგნებით ათამაშებდნენ ბურთს და ერთდროულად
 რთულ მოძრაობებს ასრულებდნენ ცხენზე, გაკრული
 ბურთის დამიწებამდე მრავალგვარად ატრიალებდნენ
 ხელში ჩოგანს და ა. შ. როგორც გადრი ისე რადრაბაგანი
 სპორტის მეტად რთულ სახეობას წარმოადგენდა. ჩოგნის
 ხმარება, ბურთის გაკვრა, წაღება და სხვა მოძრაობა
 სრულდებოდა ცხენზე, რაც თავისთავად მოითხოვდა
 ცხენოსნობის მაღალ დონეზე დაუფლებას. წარმოდგენა
 რომ ვიქონიოთ ჩოგანბურთელთა ტექნიკის სირთულეზე,
 უბრალოდ ჩამოვთვლი იმ ტერმინებს, რაც ძველ წყა-

როებში გვხვდება მასთან დაკავშირებით. აი ისინი: ფხურად გაქანება ცხენდაცხენ, ხელების მარჯვენა რება, ხელფიცხოზა, ძლიერი კვრით ბურთის გახეთქება, ან ჩოგანი „ქნას მტვრეული“, მალ შეტევა, ნაფარდობა, სიმკვირცხლე, სიჩაუქე, სიცქვიტე, სიმხნე, სიმარტყა, კისკასად ქცევა, მოჭირვებით ბურთობა, ცხენმალბე, ქიჩილოვიას ქმნა, ჩოგანის ხელში ბრუნება, ქათალბე, ლაყი მიწაზე ბურთის ჩამობრუნებამდე, ბურთის მოტყუნა, ხელუკუღმა შემოკვრა, ხელგარდაყოფით შემოკვრა, ხელრადით შეტყორცნა, ცხენიდან გადახრა მიწამდე, ფეშრების ქმნა, ჩოგანის ამოკვრა და ა. შ. ქართველ ჩოგანბურთელთა ოსტატობა არც უცხოელ მოგზაურებს დარჩენიათ შეუნიშნავი. მე-17 საუკუნის იტალიელი მოგზაური დიონიზო კარლი წერს: „თამაშდროს ისინი ისე დაბლა იხრებიან, რომ ბევრჯერ ფიქრე ესაა გადმოვარდებიან და მიწაზე ზღართანს მოედნენ მეთქი. ამ ხალხის ამგვარ ვარჯიშობაში ნახევარად არაფერი სჯობია. პირდაპირ განმაცვიფრებელია მათი მერ ცხენის ოსტატური, ერთმანეთზე დაუჯახებლად მართვა, მიწიდან ბურთის აღება... სპარსელები, რომელნიც ყოველთვის ესწრებიან ქართველთა მსგავსა და სხვა ვაჟკაცურ გართობა-თამაშობებს, ისეთნაირად აღწერილ მათ, რომ ზოგჯერ დაუჯერებელიც არის. ამით ისინი პატივით მოსავენ ქართველთა მეომრულ ღირსებას“.

ჩოგანბურთის ნაირსახეობანი არც თუ ისე მცირე მოიპოვება აღმოსავლეთის ქვეყნებში, აგრეთვე ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაშიც. მაგრამ ბევრის მნახველი მოგზაურები გვარწმუნებენ, რომ ქართული ჩოგანბურთი სრულიად ორიგინალურია; ქართული ცხენოსნური თ-

მაშეიდან „ზოგი საკუთრივ სამეგრელოში და საქართველოშია გავრცელებული და სხვაგან არსად“ (იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი).

ჩოგანბურთის სათამაშოდ სპეციალურად იწვრთნებოდა ის ცხენი, რომელზეც პატრონს მოუწევდა ამხედრება ბრძოლის დროს. „საუკეთესო ცხენს, თუ არ ლაშქრობაში, არ დაღალავენ“ (ა. ლამბერტი). ჩოგანბურთის თამაშის დროს ჩოგნის ხმარება, მისი ქნევა მარჯვნივ და მარცხნივ, ხმლის ხმარების იდენტური იყო; ცხენი ჯერ კიდევ თამაშის დროს ეჩვეოდა პატრონის მოქმედებას, რეაგირებას ახდენდა მისი ჩოგნის მოქნევაზე, ჩოგნის მარცხნივ მოქნევისას თავს მარჯვნივ გადახრიდა, რათა აეცილებინა ჩოგნის მოსალოდნელი მოხვედრა, და ამდენად გაენთავისუფლებინა პატრონი ცხენის მართვის ამ ზედმეტი ელემენტისაგან. ჩოგანბურთში გამოწრთობილი ცხენი იმასვე იმეორებდა ბრძოლის დროს. მხედარი და ცხენი, ერთი მთლიანი მოქმედებით შეერთებულნი, ქვეყნისათვის მძიმე დღეებში ერთად ავლენდნენ იმ ოსტატობას. რასაც მშვიდობიან დღეებში ჩოგანბურთის თამაშის დროს დაეუფლებოდნენ. ყოველივე ამის შემდეგ გასაგები გახდება მეფე-პოეტ არჩილის საყვედური იმათ მიმართ, ვინც არ შეეცდებოდა ასეთი გაწვრთნილი ცხენის ყოლას: „ქვეითი ხარ, ცხენი არ გყავს, რით იგადრებ ან ირადებ?“

ჩოგანბურთელებს ბურთის დამზადებაც უნდა სცოდნოდათ. ისინი იღებდნენ სმოგვის ტყავს, რომელსაც აქვს თვისება დასველების შემდეგ შეკუმშვისა. იყენებდნენ რა ამ თვისებას, იღებდნენ წინასწარ დაგუნდავებულ მრგვალ მატყლს, ადუღებდნენ კარგა ხანს, აშრობდნენ,

ესევე აგუნდავებდნენ და როდესაც კარგად გამკვრივდებოდა, დებდნენ სველ ტყავში და კერავდნენ ბურთის გაშრობის პროცესში ტყავი მჭიდროდ ეკვრებოდა მატყლს და ბავშვის თავის ოდენა ბურთი იძენდა მხტამელობის კარგ თვისებას.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ბავშვებმა, რომლებსაც, ცხადია, არ ჰქონდათ ჩოგანბურთში მონაწილეობის საშუალება, უფროსების წაბაძვით შექმნეს ჩოგნით თამაშის საბავშვო ვარიანტები — ღორობია, ღორბურთი, კომბლაობა, კოშლაობა, ორმობია, კარჯოხობა, ჭაკუნის უკანასკნელი ძალზე გვაგონებს დღევანდელ ბალახის ჰოკეის.

ქართველი ჩოგანბურთელების მაღალი ოსტატობის შესახებ კარგად იცოდნენ აღმოსავლეთის ქვეყნებში ჯერ კიდევ მე-12 საუკუნეში; თამარის კარზე ე. წ. საერთაშორისო შეხვედრაც კი გამართულა ამ სახეობაში..

ეს მოხდა 1191 წლის ერთ ზაფხულის დღეს. თამარის კარს შირვანისა და რანის წარმომადგენლები ეწვივნენ, შინა დინასტიურ დავას მარტომ ვერაფერი მოუხერხეთ და თქვენი დახმარება გვჭირდებაო („წარმოვლინეს მოციქულნი ძლუნითა ურიცხუითა“, რადგან თამარის გარდა, „არავინ იხილეს მხსნელი და მაცხოვარი მათი“.)

მოციქულები, რომელთა შორისაც იყო სულთანის ძმიშვილი და ფახლავადლინის შვილი ამირ-მირმანი, მისი სიმამრი აღსართანი თავისი დიდებულებითა და მონებით, დააწყნარეს, დახმარება აღუთქვეს და რამოდენიმე დღეს თამარის კარზე დატოვეს.

ერთ დღით ამირ მირმანი ნადიმზე მიიწვიეს. ნა-

დღის შემდეგ სუფრის წინ გაშლილ მოედანზე ქართულ
ველმა მხედრებმა სამხედრო ვარჯიშობა გამართეს, და
რალა თქმა უნდა, ჩოგანბურთის რთული ხელოვნებაც
უჩვენეს სტუმრებს.

ამირ-მირმანი ნასიამოვნები დარჩა ნანახით, მაგრამ
დიდი აღტაცება არ გამოუხატავს. ამის მიზეზი ჩქარა გა-
მოთქვა აღსართანმა. მან ივანე მსახურთუხუცესისაკენ
გადაინაცვლა და ყურში ჩასჩურჩულა:

— ეს ყველაფერი კარგია, მაგრამ თქვენ უნდა ნა-
ხით ჩემი სიძე ამირ-მირმანი და მისი ამაღლის წევრები
როგორ თამაშობენ ჩოგანბურთს. ამირ-მირმანს შემოვ-
ლილი აქვს მთელი აღმოსავლეთი და მისებრი მობურთა-
ლი არსად მინახავსო!

ივანეს გულმა არ მოუტმინა და ერთ-ერთი თათბირის
შემდეგ თამარს უთხრა: თქვენი აღმოსავლეთელი სტუმ-
რები ჩოგანბურთის ბრწყინვალე თამაშს იკვებნიან და
დაგვრთე ნება — ხვალ მათთან გამოვცადოთ ძალო.

თამარი ერთხანს დადუმდა. მერე მსახურთუხუცესს
შეანათა თაფლისფერი თვალები და ღინჯად მიუგო:

— ჩემო ივანე, ეგენი ჩვენთან თხოვნით არიან
მოსულნი, ფეხქვეშ გვეგებიან და ჩვენ, მათი ქვეყნების
მხსნელებს, არა გვაქვს უფლება პირშერცხვენილი გა-
მოვიდეთ ამ შეჯიბრებაში.

ივანე ერთ ხანს შეაკრთო თამარის ფრთხილმა სი-
ტყვამ, მაგრამ შემდეგ. როცა გაიაზრა ვინ გამოვიდოდა
ისლამი ჩოგანბურთელების წინააღმდეგ, მტკიცედ მი-
უგო:

— შიში წუ გაქვთ, მბრძანებელო, ისინი ვერაფერს
დაგვაკლებენ!

— ვის დაავალებთ ამ საქმეს? — იკითხა თამარმა.

— ამირსპასალარი ზაქარია სწორუპოვარია ამ საქმეში, ჩვენს კარზე სტუმრადაა პერეთის ერისთავი გრიგოლი, მეც მათ ამოვუდგები გვერდში, გამოვლენ აგრეთვე...

— თხოვეთ დავითსაც, — ბრძანა თამარმა თავის მეუღლის შესახებ, და ამით ერთდროულად ამ „საერთაშორისო“ შეხვედრის ჩატარების დასტურიც მისცა.

სალამოს მოედანზე ერთმანეთის პირისპირ დადგნენ ქართველი და ირანელი ჩოგანბურთელები. ირანელს ამირ-მირმანი მეთაურობდა. ქართველებს კი დავით სოსლანი.

მოედნის ერთ მხარეს ცალკედელ ჩამოხსნილი კარვები გაეშალათ; ერთ-ერთ მათგანში თამარი და რამოდენიმე სეფექალი მოთავსდა. სხვა კარვებშიც დაიკავეს ადგილები. მოედნის დანარჩენ სამ მხარეს კი ნემსის ჩასავარდნი ადგილიც არ იყო დარჩენილი. ამ შეხვედრის შესახებ მთელ თბილისს გაეგო და ყველას გამოუწევია დიდი სპორტული ორთაბრძოლის სახილველად.

პირობა ასეთი იყო: დამთავრებულიყო თამაში პირველი ბურთის გატანისთანავე, და სწორედ ამ პირობის გამო დარჩა უკმაყოფილო მაყურებელი. თამაშმა სულ რაღაც რამდენიმე წუთს გასტანა.

შეაგდეს თუ არა ბურთი ჰაერში, ამირ-მირმანი მოწყდა ადგილს, ჰენებით ჩაუქროლა მიწაზე დაცემულ ბურთს, უმაღლესი ხოგნის ბადეში მოაქცია იგი და ისეთი სისწრაფით წავიდა ქართველთა მაყისაკენ, მისი ცხენის ფაფარი ბაირალივით აფრიალდა.

ზაქარია მხარგრძელმა იმარჯვა, თავი დაუარა და გზა

გადაუკეტა ირანელს, შემდეგ ჩოგანი ჩოგანში ამოკრ
და ბურთი გააგდებინა. იქვე გაჩნდა ივანე და მეტოქის მა
ქისაკენ დასძრა ცხენი. მაყამდე რამდენიმე მეტრი იყო
დარჩენილი, რომ ამირმირმანის დიდებული წამოეწია, გა
დაასწრო და მოუქნია ჩოგანი. ივანემ უცებ შეატრიალა
ცხენი და მოწინააღმდეგის ჩოგნის ბადემ მისი ცხენის
გავაზე მოიღო ტყაპანი, ამასობაში კი ივანემ ხელუკულ
მა მოიქნია ჩოგანი და მოედნის მაყის მარჯვენა მხარეს
მდგარ გრიგოლს გადააწოდა ბურთი, გრიგოლმა ბურთს
ჰაერშივე დაახვედრა ჩოგანი და რამდენჯერმე აკენწლა,
თან მოწინააღმდეგის მაყის წინ შემოსულ ქართველ
მხედარს უთვალთვალებდა. ბურთის მესამედ აკენწლის
დროს მან შეამჩნია, რომ დავით მეფე ელვის სისწრა
ფით გაიჭრა მაყის წინა მოედნისაკენ, არ დააყონა და
ბურთი მისი მიმართულებით ტყორცნა. ბურთი ბალახზე
გაგორდა და შეჩერდა, დავითი ჭენებაშივე დაიხარა მი
წამდე, ჩოგნის კავი გამოსდო ბურთს და წინ გაიჭრა.
უცებ მის წინ აღიმართა ამირ-მირმანი და ორი მისი დი
დებული. ირანელებმა დავითის შეტევა მოგერიებულად
ჩათვალეს, და ახლა სხვა მეტოქეს უთვალთვალებდნენ,
რომელსაც შეიძლებოდა მიეღო გადაცემა დავითისაგან.
დავითმა ისარგებლა ამ მომენტით, გააკეთა ცრუ მოძრა
ობა, თითქო ბურთის გადაწოდებას აპირებდა, მაგრამ
უცაბედად შემოატრიალა ცხენი, ტანით გააკეთა ნახევარ
წრიული მოძრაობა გვერდით და ცხენის მუცელქვეშ
ჩახრილმა ისეთი სიმძლავრით მოიქნია ჩოგანი, რომ
ბურთი შხუილით გაძვრა მეტოქის ცხენების ფეხებქვეშ
და მაყის უკან გადავარდა.

ამ გამარჯვების შემდეგ თამარის პირველი ისტორი-

კოსის მატთანეში გაჩნდება შემდეგი სიტყვები: „უბნ-
ძანა მეფემან მეფეთამან ამირსპასალარსა მისსა ზაქა-
რიას და მსახურთა უხუცესსა ივანეს, ჰერეთის ერის-
თავს გრიგოლს და სხუთა მოყმეთა და ჩავედის
მოედანს. და მუნით ჩამოვიდა ამირმირმანი მისითა და-
დებულთა და მონითა, და თვით თამარ საჭურეტლ-
პირითა მით ბრწყინვალითა და ნათელმფენითა. ისლემ-
ნი, დაჯერებულნი თავისა მეცადინეობისანი, და მძლერ-
ძოლნი, მსწრაფლ იძლივნეს დავით მეფისა და მისთა
მოყმეთაგან და შეიქცეს ძლეულნი და მკვუენებულნი“.

ამის შემდეგ უკვე არავის გაუკვირდება, რომ, როცა
დავით სოსლანმა და მსახურთუხუცესმა ივანემ ილუმე-
რეს ირანზე, „ონავარ მქნელისა სპარსი ბაზარისათა
სულტნის მოედანსა შინა ხელყვეს სიხარულად და ას-
პარეზობად, რომელი ესეცა არასოდეს ვისგან ქმნი-
ლიყო“.

ასპარეზობა დამარცხებული მტრის მოედანზე! გამარ-
ჯვებული ქვეყნის სპორტული კულტურის ჩვენება უცხო-
უთის ტერიტორიაზე! მართლაც, ჯერ ასეთი კუთხითა და
ასეთი განსაკუთრებული მიზეზით არავის გაუმართავს
საჩვენებელი სპორტული გამოსვლები მაშინ. ლაშა გი-
ორგის არ დაურღვევია მამისეული ტრადიცია და იგივე
გაუკეთებია, როცა კარნუ ქალაქელები მორჩილებას
დაპირდნენ. იგი „ჩადგა ბასიანს და მუნ ითამაშეს“.

მაშ, ასე, სპორტის ამ ორი სახეს — ნადირობისა და
ჩოგანბურთის ბაზაზე საქართველოში იქმნება ორჭიდი
როგორც მებრძოლთა სამხედრო-ფიზიკური მომზადების
ერთ-ერთი ძირითადი საშუალება. მოდით, პირველად
რომ არ დავრჩეთ არც მკითხველისა და არც სპორტის

ისტორიოგრაფიის წინაშე, მოვიყვანოთ რამოდენიმე არ-
გუმენტი, რაც უტყუარად მიუთითებს შუასაუკუნეების
საქართველოში ამ საოცრად რთული სპორტული ორ-
ჭიდის არსებობაზე. როგორც არსებული მასალა გვი-
ჩვენებს, ამ ორჭიდის ორი სახეობიდან, როგორც წესი,
კერ ნადირობა (ზოგ შემთხვევაში — ყაბახი) ტარდებო-
და, ხოლო მას ზედწაბმულად, შესვენების გარეშე მოს-
დევდა ჩოგანბურთი. მასალები, რომელთა მოტანასაც
აქ ვაპირებთ იმდენად გარკვევით და მკაფიოდ მიუთითე-
ბენ ნადირობა-ბურთაობის მჭიდრო ურთიერთკავშირის
შესახებ, რომ კომენტარების გაკეთება უბრალოდ მკი-
თხველის გადაღლად ჩაგვეთვლება. მოვიტანთ ზოგიერთ
მათგანს:

„ჰქონდათ დღე ყოველ სიხარული და მათგან ძღვნობა
და ამათგან ბოძება, ნადირობა და ბურთაობა“ („ქართ-
ლის ცხოვრება“), „ქართველთა ლაშქარნი განისვენებდ-
ნენ ნადირობითა და ბურთაობითა“ („ქართლის ცხოვ-
რება“), „მამასავე ხელთა მიმცეს რა შევიქმენ ამა ზომსა;
ვბურთობდი და ვნადირობდი, ვით კატასა ვხოცდი
ლომსა“, „მოსრნის მხეცნი და ნადირნი ისარმან ჩემგან
სრულმან, მერმე ვიბურთი მოედანს მინდორით შემო-
ქცეულმან“, „ოდეს გნახავ მხიარულსა, ნადირობით შე-
მოსრულსა, ველარ გიჭვრეტ ნაბურთაღსა...“, („ვეფხისტ-
ყაოსანი“), „ხელმწიფეთა შვილთა ანადირებდნენ, აბუ-
რთავებდნენ და ასწავლიდნენ სახელმწიფოთა ზნეთა“
 („რუსუდანიანი“), „ყაბახსა და ბურთობასა, იქმენ
ცხენთა დენასაო“ („შაჰნამეს“ ქართული ვერსია), „და-
უწყიან სროლა მას თასსა ისარნი მოყმეთა და ჭაბუკთა
და რომელი ჩამოაგდის ისრითა, მას მისცენ თასი იგი,

შემდგომად ამისა შექმნიან ბურთაობა“ (ვახუშტი), „^{აღი-}ლით შევსხდით, ვინადირით, შუადლისას შემოვიქცით, ^{აუ-}ბურთობას ხელი მივყვით, მუნ საძილედ არ გავიქცით“ (არჩილი), „ესე იყო სწავლა მისი, ბურთაობა, ნადირობა“ („შაჰნავაზიანი“), „ვინც ჩამოაგდებს ოქროს ვაშლს, მიაართმევს მეფეს წინადა, ფიცხლავ ჩააცმევს ხალათსა თავიდან ფეხამდინადა, დაამზადებენ საბურთლად ვაჟკაცებს ჩოგანთა და, ცხენს კაცსა შეადარებენ წილისა მიღებითა-და“, „როდის იყო, თუ არ დღისით, ვაჟკაცთ ცხენზე ზნეობანი? გითხრა სროლა ყაზახისა, მოჭირვებით ბურთობანი“ (თეიმურაზ II), „აქა ყაზახის სროლისა და ბურთაობის ამბავი“ („სარკე თქმულთას“ ერთი ქვეთავის სათაური); საკმარისია, რადგან ასე დაუსრულებლად შეიძლება მსგავსი ადგილების ჩამოთვლა.

საკითხავია, რატომ მაინცდამაინც ნადირობა და ჩოგანბურთი იქნა აღებული ორჭიდის შესაქმნელად?

გავიხსენოთ, რა მოძრაობების შესრულება უხდებოდა მოვარჯიშეს ამ ორ სახეობაში ვარჯიშობის დროს და პასუხი თავისთავად გაცემულად ჩაითვლება: ცხენის ჭენება სრული სისწრაფით, გაჭენებული ცხენიდან მშვილდისა და შუბის ხმარება, მათი მიზანში მოხვედრება (ნადირობის დროს), ცხენის მართვა მხედართა ჯგუფში, ჩოგნის ხმარება და ჭენვა ზუსტად ისე, როგორც ხმლისა ბრძოლის დროს (აღმოჩნდა, რომ ქართული ჩოგანისა და ხმლის სიგრძე ერთმანეთს ემთხვევა. ესეც დავიხსენოთ!) როგორც ვხედავთ, ნადირობისა და ჩოგანბურთის დროს ადამიანს უხდებოდა ზუსტად ნამდვილ ბრძოლაში საჭირო მოძრაობების შესრულება. ე. ი. თუ კაცი დახე-

ლოვნებული აუო ნადირობასა და ჩოგანბურთში, ყოველგვარი დაფიქრების გარეშე შეიძლებოდა მისი გაგზავნა ბრძოლაში, როგორც ცხენოსანი მებრძოლისა. მაშ, გამოდის, რომ ნადირობა და ჩოგანბურთი წარმოადგენდა მშვილდოსნობაში, შუბოსნობაში, ცხენოსნობასა და ხმლით ხელჩართულ ბრძოლაში ადამიანთა მომზადების სპეციალურად ორგანიზებულ ემოციურ ფორმას.

აი, რატომ შეაჩერეს ქართველებმა ყურადღება ნადირობასა და ბურთაობაზე და რატომ შექმნეს მათგან სპორტული ორჭიდი, რომელიც ნამდვილად ერთ-ერთ უმაღლეს ადგილს იკავებდა იმ პერიოდის სპორტულ მრავალჭიდებს შორის.

მაღალი წრის წარმომადგენელთა ფიზიკური აღზრდის საშუალებათა არსენალში მრავალი ვარჯიშობა იყო ჩართული; ყველა მათგანზე შეჩერება შეუძლებელია, მაგრამ ერთის შესახებ მაინც უნდა ვისაუბროთ, რადგან ჩვენი ისტორიული წყაროები მას დიდ ადგილს უთმობენ, რაც მის მასობრივ გავრცელებაზე მიუთითებს. ეს სახეობა მ უ შ ა ი თ ო ბ ა გახლავთ. „მუშაითი — საბელზედ მოთამაშე“, — განმარტავს საბა. დიახ, მუშაითობა ძალზე უახლოვდება დღევანდელი ჯამბაზის ხელოვნებას, მაგრამ მათს შორის გარკვეული სხვაობაც იყო. საქმე ისაა, რომ მუშაითობამ თავისი განვითარების ორი ეტაპი განვლო. იყო პერიოდი, როცა მუშაითობა მაღალი კლასის წარმომადგენელთა ფიზიკური მომზადების საქმეს ემსახურებოდა, მაგრამ შემდეგ წინა პლანზე წამოიწია მისი სანახაობითი მხარე და ბოლოს (გვიანი ფეოდალიზმის პერიოდში) თითქმის მთლიანად შეაქცია ზურგი ფი-

ზიკურ აღზრდას, და იგი თვალისასეირო საქმედ
დაიქცა.

მუშაითობის თავდაპირველი დანიშნულების შე-
სახეებ ბევრს გვეუბნება შოთას „ვეფხისტყაოსანი“. გაი-
ხსენეთ პოემის ფინალი. სამი გმირი მიაღმა ქაჯეთის ცი-
ხეს. გაიმართა თათბირი ციხის აღების თაობაზე. ავთან-
დილმა და ტარიელმა თავიანთი გეგმები წარმოადგინეს.
ფრიდონმა კი შემდეგი წინადადება წამოაყენა: ციხის
ქონგურს თოკს ვტყორცნი, კარგად დავამაგრებ საბელს,
მისი დახმარებით გავალ ამ ღრმა ხეობას, შევალ ციხეში,
გავაღებ კარებს და მერე დავერიოთ მტერსო. ტარიელი
დაეჭვდა, შეგნიშნავენ და თოკს გადაჭრიან, და თუნდაც
ვერ შეგნიშნონ, ფეხი დაგისხლტება და უფსკრულში
ჩაიკარგებიო. შიში ნუ გაქვთო, ამშვიდებს მას ფრიდონი
და ამის საბუთად ამბობს:

„ჩემსა სიმცროსა გამზრდელნი სამუშაითოდ მზრდილიან,
მასწავლნეს მათნი საქმენი, მახტუნებდიან, მწვრთიდიან,
აგრე გავიდი საბელსა, რომ თვალნი ვერ მომკიდიან,
ვინცა მკვრეტდიან ყმაწვილნი, იგიცა ინატრიდიან“.

აქ ორი აზრი არ არსებობს: მუშაითობა მომავალი მე-
ფის ფიზიკური აღზრდის ერთ-ერთი საშუალებათაგანია.
მაგრამ იმავე „ვეფხისტყაოსანში“ უკვე ვხვდებით მუ-
შაითობას, როგორც საცირკო ხელოვნების დარგს. 119-ე
სტროფში ვკითხულობთ:

„ესა თქვა და სიხარულით თამაშობა აღიდა,
მგოსანი და მუშაითი უხმეს, პოვეს რაცა სადა“.

რაც დრო გადის, მუშაითის ხელოვნება სულ უფერ-
ოთუღდება, იხვეწება და გართობა-სანახაობათა შორის

ერთ-ერთ მთავარ ადგილს იკავებს. ისტორიულ და ლიტერატურულ წყაროებში ჩნდება ასეთი გართულებული მუშაითობის დახასიათება.

„რა შეიქმნება ლხინი და ღვინისა მომეტებანი,
მუშაითთაგან კვრანი და სხვა ტკბილთ ამღერებანი,
თქვან მუნასიბი ლექსები, ყმისა და ქალის ქებანი,“ —

ამბობს თეიმურაზ მეორე და მიგვანიშნებს იმაზე, რომ მუშაითის მოვალეობა იყო თოკზე სიარულშივე ლექსების თქმა და დაკვრა-სიმღერა. მეფე-პოეტი არჩილი კი მუშაითს უწოდებს ადამიანს, რომელიც თავთან ღაიდებს ხანჯალს, წამოწვება მის გვერდით, „ანაზღად ახტის პირდალმივ“, გადაევლება ხანჯალს და მაინც უვნებელი რჩება. „ქილილა და დამანაში“ სპილოებზე მოთამაშე კაციც „სპილოებით მოჯამბაზედ“ არის მონათლული. მე-17 საუკუნის პოემა „სიბილიანში“ მუშაითი ეწოდება მოვარჯიშეებს, რომლებიც ქუსლთან დაიდებენ ბეჭედს, უკან გაიდრიკებიან და წამწამით აიღებენ მას, ჭიმავენ ყირას, „ხელით დარბიან“ და ა. შ. არჩილის გაგებით მუშაითია ის უცნაური ადამიანიც, რომელიც ინდოეთიდან ჩამოსულა და იოგების განსაცვიფრებელ ვარჯიშებს ასრულებს, ხეს, რომელსაც ექვსი კაცი ძლივს ძრავს, იგი კბილით იჭერს; ქვეშ ხანჯლებს ამაგრებდა, მათს მახვილ პირებზე წამოწვებოდა და მაინც უვნებელი რჩებოდა.

მუშაითები უმთავრესად მეფის კარისა და სხვა დიდებულთა ოჯახების ხშირი სტუმრები გახდნენ; როცა ღავითმა და თამარმა იქორწინეს, „მოვიდეს სრასა დიდუბისასა, სანახებსა ტფილისისასა, და მუნ ქმნეს ქორ-
8. ა. ციხაძე

წილი... იყო ზმაი მგოსანთაი და მუშაითთა სახეობათა
ჭურეტანი,“ — გვამცნობს თამარის პირველი ისტორი-
კოსი. „იყო ზმა მგოსანთა და მუშაითთა“ აგრეთვე 1194
წელს, როცა თამარს ეწვია აღსართან მეორე.

მუშაითობა მეტად რთულ და სახიფათო ხელოვნება
იქცა. სხვაგვარად მუშაითები ქებას ვეღარ იმსახურებდ-
ნენ. ისინი „საბელზედ გავლენ კისკასად, სიფიცხით,
ფერხ-მალეებითა“, მუშაითი უნდა იყოს ცქვიტი, „ხვარ-
თქალა“ („ქილილა და დამანა“), მას დიდი ჯაფა ადგას
„წელში წნეხითა“ (მამუკა გურამიშვილი), მასში დახე-
ლოვნება დიდ ჯაფასა და მოთმინებას მოითხოვდა. შე-
მთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ დავით გურამიშვილი
მოსწავლეთა სწავლა-აღზრდის საკითხებს ჯამბაზის
წვრთნის სირთულესა და სიმძიმესთან აკავშირებს. „განი-
სწავლენით ჯამბაზებრ წარეთ, რომ არ ჩასცვივდეთ, და-
წვათ მწარედო“, — ამბობს პოეტი.

მიუხედავად ამისა, მუშაითობას ბევრი ეტანებოდა,
მე შვილი მინდოდა, „თორემ ფილორცსა შიგან მუშაით-
ნი ბევრნი ყრიან და იარებიანო“, — ამბობს „თიმსარი-
ნის“ ერთი განაწყენებული გმირი. ნოდარ ციციშვილის
„შვიდი მთიების“ მიხედვით კი მეფეს „მუშაითთა და
მგოსანთა ჯარი წინ მიუძღვებოდეს; უცხოთა რაიმე
მოქმედნი წინ სხვანი დაუხვდებოდეს“. ბუნებრივია, გარ-
კვეული სტიმულის როლს თამაშობდა დიდი ჯილდოც.
რომელიც მეფისა და სხვა დიდებულებისაგან ელოდათ
მუშაითებს. „მუშაითს მისცენ ხალათი, ზედ წამოსხმენ
აბანოს“ (თეიმურაზ მეორე).

ახლა კი დადგა დრო გავარკვიოთ ერთი საკითხიც
რა ასაკი ექვემდებარებოდა საქართველოში ფიზიკურ

აღზრდას? როდის იწყებოდა ბავშვის ოფიციალური ფიზიკური აღზრდა და როდის თავდებოდა იგი? სწავლა სიბერემდე, — უთქვამს ქართველ ხალხს, და ეს მოთხოვნა ფიზიკურ აღზრდაზეც ვრცელდებოდა, ვარჯიშობდა კაცი, ვიდრე ხმლის ხელში აღება შეეძლო, მაგრამ მაინც იყო პერიოდი, როცა ფიზიკური აღზრდის გარკვეული რეგლამენტირებული კურსი უნდა გაეგლო ახალგაზრდას. მაგრამ მანამდე, მოდით გავიხსენოთ, სხვაგან როგორ იყო საქმე: ძველი სპარტელები ფიზიკურ აღზრდას 7 წლიდან იწყებდნენ და 30 წლამდე არ ეშვებოდნენ მომავალ მებრძოლებს, ათენელებიც 7 წლიდან იწყებდნენ, ოლონდ მათი სწავლების კურსი 18 წელზე თავდებოდა, შუა საუკუნეების რაინდთა აღზრდა, რომელიც ძირითადად ფიზიკური იყო, 7 წლიდან იწყებოდა და 21 წელზე თავდებოდა. ქართველი ბავშვის სწავლავანათლებაც, როგორც ისტორიული წყაროები გვიდასტურებენ, 7 წლიდან იწყებოდა, მაგრამ ფიზიკური აღზრდის ოფიციალური კურსი რამდენადმე წინ უსწრებდა და 5 წლამდეც კი ჩამოდიოდა. არცერთ ქვეყანაში არ იწყებოდა ბავშვის ფიზიკური აღზრდა ასე ადრე, ეს გარემოება მკაცრად იყო განპირობებული ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობით. ძნელია დაასახელო ისეთი წელი ქართველი ხალხის ცხოვრებაში, რომ მას დიდი თუ მცირე ომი მაინც არ გადაეხადოს. ყველა ომი თავდაცვითი იყო. მაჰმადიანური სამყაროს ყურადღების ცენტრში მოქცეულ ქვეყანას ხან ერთი დამპყრობელი შემოესეოდა, ხან მეორე და ხან მესამე. უბედურება ის იყო, რომ ეს ომები თითქმის ყოველთვის უთანასწორო იყო, ერთ ქართველზე 3—5 მტერი მოდიოდა, იცლებო-

და ქვეყანა სისხლისაგან, წყდებოდა ხალხი, მას კი სისტემატური შევსება ესაჭიროებოდა. ყოველივე ამან იმპერატორს გაგვხადა დაგვეშვა საერთო ნორმიდან ისეთი გადახრა, როგორიც იყო გოგონების გათხოვება საკმაოდ ადრეულ ასაკში. როგორც წესი, ყველა ოჯახი მრავალშვილიანი უნდა ყოფილიყო, ეს ტრადიციაც ზემოხსენებულმა სიტუაციამ დაგვანერგინა; ქართველ ბავშვს ფაქტიურად დაკარგული ჰქონდა ბავშვობა. დიახ, იმ დროს, როცა ხუთი წლის ბიჭუკელა ჯერ ისევ სათამაშოებზე იყო მიჯაჭვული და წმინდა ბავშვური იდეალები ასულდგმულებდა, მას ხელში პატარა ხმალსა და მშვილდისარს აძლევდნენ და სამხედრო-ფიზიკური აღზრდის მკაცრ პროცესში აბამდნენ. სხვაგვარად ქვეყანა ვერ შეძლებდა არსებობის გაგრძელებას. ამას მოითხოვდა ერის გადარჩენის ინტერესები.

თავის შესანიშნავ წიგნში „ქართლის ცხოვრების ქრონიკები“ ვახტანგ ჭელიძე ამბობს გორგასალის შესახებ: „შვიდი წლისა იყო ვახტანგი, როცა ამ ტახტზე ავიდა, უზრუნველი ბავშვობის ფერადოვან ოცნებაში მოცურავეს, ჯერ კიდევ არ გაეხადა იგი სანუკვარ იდეალად, ცხოვრების უღმობელმა სიმწარემ ერთბაშად აუხილა თვალი, ნამდვილი ფერებით დაანახა ცხოვრება, და შვიდი წლის ბიჭი ერთბაშად დაავაჟაკა... ამას ხელი შეუწყო საუკუნის საერთო სიმკაცრემაც“. იგივე ვახტანგი 15 წელს ახალი გადაცილებული იყო, როცა ჯერ კიდევ „ასაკითა უსრულო“ პირველად გაუძღვა ჯარს და პირველი შერკინება მტრის ბუმბერაზთან გამარჯვებით დაავირგვინა. მართალია, ვახტანგი 7 წლისა გამეფდა, მაგრამ 5 წლიდან ვარჯიშობაში ჩაბმის წესი, ცხადია, მას-

ზეც გავრცელდებოდა, და მეფედ კურთხევის დროს ფიზიკური ვარჯიშობა მისთვის უცხო ხილი აღარ იქნებოდა. 5-დან 15 წლამდე ასაკი, აი, რა წლები უნდა მივიჩნიოთ გორგასალის ოფიციალური ფიზიკური აღზრდის ძირითად ეტაპად, და ეს პრინციპი, როგორც ჩანს, ტარდებოდა ყველა ქართველი ჯაბუკის მიმართ. ჩავიხედოთ არქანჯელო ლამბერტის წიგნში „სამეგრელოს აღწერა“. „მეგრელები, — გვაწვდის ცნობას იტალიელი მისიონერი, — როგორც ქვეყნიერების დანარჩენი ერნი, ჩვეულნი არიან ომსა, იმდენად ჩვეულნი, რომ მშობლებს სულ პატარები დაჰყავთ ლაშქრობაში და არ არიდებენ ამ გაჭირვებას, რომელიც იქ უნდა გადახდეთ. ბავშვები ისე ატარებენ იარაღს, უკავიათ ხელში ფარი და ხმარობენ მშვილდსა, თითქოს დაბადებიდან შეჩვეულნი იყვნენ ბრძოლას“. ეს ადგილი, განსაკუთრებით მისი ბოლო წინადადება, სწორედ 5 წელს, ან უფრო დაბალ ასაკს გულისხმობს ვარჯიშობაში ჩაბმის წლად.

ფეშანგი ფაშვიბარტყაძის „შაჰნავაზიანში“ ვახტანგ V-ის ფიზიკური აღზრდის პროცესის დაწყების ასაკად 5 წელია მიჩნეული („ცოტა იყო ხუთი წლისა, ასწავლიდნენ გმირთა ზნეთა“). 5-დან 15 წლამდე ასაკი ოფიციალური ფიზიკური აღზრდის (რომელსაც ცოტა უფრო გვიან გონებრივი აღზრდაც უერთდება) ეტაპადაა მიჩნეული „ვეფხისტყაოსანშიც“.

„ხუთისა წლისა შევიქმენ მსგავსი ვარდისა შლილისა,
ჭირად არ მიჩნდის ლომისა მოკლეა, მართ ვითა სირისა“.

ამბობს ტარიელი. თხუთმეტი წლისა იგი ისევ მეფესთან იზრდება, „დღისით ვიყვი მის წინაშე, გამიშვებდის არ-

ცა ძილსა: ძალად ლომსა, თვალად მზესა, ტანად ვეფხედ
დი ედემს ზრდილსა, სროლასა და ასპარეზსა აქებდნენ
ჩემგან ქმნილსა“. რუსთაველი 15 წლის ასაკში წყნარ
ტარიელის აღზრდას და მას უკვე ამირბარად ირჩევენ
15 წლის ტარიელს ნადიმის მოწყობის უფლებასაც
აძლევენ და დასრულებულ პიროვნებად თვლიან.

„ვეფხისტყაოსანი“ წმინდა ქართული სინამდვილე
დან იკვებებოდა და ყოველგვარი დაეჭვების გარეშე უნ
და ვენდოთ მას. მით უმეტეს, რომ საქართველოს სამ
ხედრო-ფიზიკური მომზადების მანდინდელი პრაქტიკის
გადმონაშთები ახლაც შემორჩენილია ზოგიერთ კუთხე
ში. საქართველოს ცოცხალ მუზეუმს — ხევისურეთს თუ
ეწვევით და იკითხავთ — მათი ჭაბუკების ფიზიკური
აღზრდის ოფიციალური ხალხური კურსის დაწყების
და დასასრულის წლებს, გიპასუხებენ, რომ ბავშვი 5-6
წლიდან იწყებს ვარჯიშს და უკვე 15 წლისა დასრულე
ბულ ვაჟკაცად მიაჩნიათ. არც ის ფაქტი უნდა მივიჩ
ნოთ შემთხვევითად, რომ ქართველი მეფეებისა და სა
დღების ერთი ნაწილი ბრძოლაში 15 წლიდან იღებ
მონაწილეობას. საბრძოლო პრაქტიკაში ამაზე უფრო
ახალგაზრდების მონაწილეობა დამოწმებული არ არის.
სწავლა-აღზრდის პროცესში დროზე ადრე ჩაბმა და ად
რე დავაუკაცება, რაც ზედმიწევნით ემსგავსება „ვეფხის
ტყაოსნის“ გმირების აღზრდის პროცესს, მრავლად ჩან
თვით რუსთაველის ეპოქის ისტორიულ წყაროებშიც.
„ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ ჭაბუკი დავით
სოსლანის შესახებ: „ესე დავით წელიწადის მოქცევა
დის ესრეთ წაემჯობინა ყოველთა მშვილდოსანსა, ცხე
ნოსანსა და მკვირცხელსა და მოასპარეზესა, მწიგნობარსა“.

სა და ყოველთა ნასწავლთა ხელთა სიკეთეთა, ვითა-
ღლეს ჩანს, რომელ შინათ ვინ ყოფილა ამისი მასწავლე-
ბელი და მოსწავლე და თუ გარეთთა ქვეყანათა მოსრუ-
ლა, ვერავინ გამოჩენილა მისებრი“. ვკითხულობთ ამ
სტრიქონებს და სარკესავით თვალწინ დგება ტარიელის
აღზრდის სურათი; უეჭველია, დავით სოსლანისა და
სხვა ისტორიულ პიროვნებათა აღზრდის პროცესი მოხ-
დენილად გამოუყენებია რუსთაველს თავისი გმირების
აღზრდის დასასურათებლად.

გასაგებია, რომ ამ ჭაბუკების წვრთნა უნდა ყოფილი-
ყო მტკიცედ რეგლამენტირებული, სისტემატური, მკაც-
რი, წინააღმდეგ შემთხვევაში 15 წლის ჯერ უწევრული
ჭაბუკიდან დასრულებული მებრძოლის აღზრდა არც ისე
იოლი საქმე იქნებოდა. სპეციალური ფიზიკური აღზრ-
დის კურსი სავალდებულო იყო შუა საუკუნეების სა-
ქართველოს ბევრ სკოლაში; აქ, როგორც ძველი ხელთნა-
წერები გვამცნობენ, „არს ჩვეულებად ყრმათა ველად
განსვლა მღერად და განცხრომად“ („მღერა-თამაშობაში
ნახე“, — გვეუბნება საბა, — ხოლო თამაშობა ქართუ-
ლად მღერა შექცევათა სახელიაო, — განმარტავს იგი.
„მამათა სწავლაში“ არის ასეთი გამოთქმები: „ყრმანილა
იმღერიედ ნიგუზითა“, რაც კაკლებით თამაშია, „ყმანი
რაი იმღერიედ ბურთითა მიმოგდებით“, რაც ბურთის
ერთმანეთისათვის გადაგდებას ნიშნავს. რაც შეეხება
განცხრომას, იგი საბას მიერ განიმარტება, როგორც თა-
მაშობა, ხუმრობა, ლხინი). იგივე ხელნაწერები გვა-
მცნობენ, რომ გიორგი ათონელი „იზრდებოდა ხორციე-
ლისა თანა ჰასაკისა სულიერიითაცა ჰასაკითა“, ე. ი. ფიზი-
კური აღზრდა საერთო აღზრდის ორგანულ ნაწილად
ითვლებოდა.

ბავშვთა კერძო აღზრდის პრაქტიკაში ჩვენ ვხვდებით აღმზრდელებს — „მამამძუძეებს“, რომლებსაც ეგუებათ მისცენ ბავშვს როგორც გონებრივი, ისე ფიზიკური და ზნეობრივი აღზრდა. სულხან-საბა გვამცნობს, რომ ბავშვობაში მას ჰყავდა სპეციალურად დაქირავებული მასწავლებლები. „მწვრთნიდა მცხეთელი ზედგენიძეთა სახლის ძე ბერუკა და სიმღერის სრულობას მწვრთნიდა იაშვილი გიორგი“. „სიმღერის სრულობა“, — ადვილი მისახვედრია, ფიზიკური აღზრდის ერთიან კურსს უნდა ნიშნავდეს.

დავით რექტორის ნაწარმოებში „ცხოვრება ლეონ ბატონიშვილისა“ მთავარი გმირის აღზრდის პროცესის გამოსახატავად ნახმარია ზიტყვა „სეფური“, რაც საბას მიერ ასე განიმარტება: „ესე იგი არს მრავალჯერ ქნით საქმე გაიადვილოს რაი ენების საქნელად. გინა სწავლად“. ეს ხომ იგივეა რაც სისტემატური ვარჯიშობა! ანდა, „რუსუდანიანის“ ერთ-ერთი გმირი გოსტამი ამბობს: „დევის ხმალი მეკიდა და ვარჯიშს ვიქმოდი მისი ხმარებისათვის“. ზოგიერთ წყაროში ჩანს მასწავლებელი სპორტის ცალკეული სახეობების მიხედვითაც. ასე მაგალითად, „ფირმალიანის“ ქართულ.თარგმანში აღნიშნულია, რომ მეფისწულებს ჰყავდათ ბურთაობის მასწავლებლები.

ჩვენს ჭაბუკებს, თავიანთი უშუალო მასწავლებლების გარდა, ხელთ ჰქონდათ რჩევა-დარიგებანი, რომლებსაც ამ საქმეში კარგად ჩახედული პირები ადგენდნენ. ასეთი ხასიათის ნაწარმოებთა შორის ტიპიურია მეფე-პოეტის არჩილის დამრიგებლობითი პოემა „საქართველოს ზნეობანი“; ეს არის მთელი პედაგოგიური ტრაქტატი იმის შესახებ, თუ გონებრივი, ზნეობრივი და

განსაკუთრებით, ფიზიკური აღზრდის რა კურსი უნდა გაიაროს ახალგაზრდამ, რომ მან ჩაინერგოს ყველა საჭირო თვისება („ზნე“) და გახდეს სასარგებლო კაცი თავისი თავისა და ქვეყნისათვის. ეს ნაწარმოები თავისუფლად შეიძლება მივიჩნიოთ გვიანი ფეოდალიზმის პერიოდის საუკეთესო სახელმძღვანელოდ ჰაბუკთა ფიზიკური აღზრდის დარგშიც. ამდენად, არჩილს სრული უფლება ჰქონდა განეცხადებინა პოემის დასასრულს:

„ბევრი კაცი იმიზეზებს: არა მყონდა მომვლელიო,
ზნეობა რომ დამესწავლა ხარისხ-ხარისხ ამვლელიო,
ახლა რაღა პასუხი გაქვსთ, აი თქვენი მსწავლელიო!
ვინ არ იწვრთნა, მაღმც მოჰკვდები, ნუ ხარ ხანის წამვლელიო“.

მოდით, მოვიკრიბოთ მოთმინება და ჩამოვთვალოთ ის სარაინდო ზნეობანი, ის საგნები, თუ შეიძლება ასე ვუწოდოთ მათ, რაც ქართველ ახალგაზრდას უნდა შეეთვისებინა 5-დან 15 წლამდე. ამ შემთხვევაში სწავლების ეს პროგრამა სრულყოფილადაა მოცემული არჩილის „საქართველოს ზნეობანში“, აგრეთვე თეიმურაზ მეორის „დღისა და ღამის გაბაასებაში“. აი, ისინიც: მორეკილი ნადირისათვის ალყის დარტყმა, ყვირილობაში ირემზე ნადირობა, ღამით ნადირობა ტახზე, ისრით ნადირობა, თოფით ნადირობა, ვეძახე ნადირობა, გავაზით, შევარდნით, ქორით, მიმინოთი და მწევრით ნადირობა, კურდღელზე ნადირობა, ფრინველზე ნადირობა: ჩოგანბურთი — როგორც გადრი, ისე რადრაბაგანი, ყაბახი, ცხენოსნობა თავისი მრავალი ქვესახეობებით, მშვილდოსნობა, თოფის სროლა, შუბის ტყორცნა, ფარიკაობა. რბენა, ცურვა, ნავის ხმარება, მუშაითობა, ჰადრაკის, ნარდის, ყუმარის, ხარდიორდას, ჩალიჩის, განჯათის თამაში,

ხტომა, ქვის გდება, ჭიდაობა, თევზაობა, ბადის სარგებლობა, ლახტის თამაში, მათრახის ხმარება; ისრისა და მშვილდის დამზადება, ჩოგნისა და ბურთის დამზადება და სხვა. მაგრამ საქმე ისაა, რომ მეფე-პოეტები არა მარტო ჩამოთვლიან ამ სავალდებულო საგნებს, არამედ იძლევიან მათი სწავლების საკმაოდ სრულ მეთოდებს. მაგალითისათვის გამოგვადგებოდნა თეიმურაზ მეორის დარიგება იმის თაობაზე, თუ რა მოძრაობებში და როგორ უნდა დახელოვნდეს ყაბახოსანი. თეიმურაზი ურჩევდა მათ:

„ასე უნდა მას დღეს კაცმან ამ გზით სროლას ეცადოს, მკლავზე მშვილდი შემოიცვას, წელს ყოღალი გაიჭოს, ცხენი შეძრას, პირველ მშვილდსა ხელით ფეშრი მან უყოს, მერმე ყოღალს ხელი მიჰყოს, კილოს მაგრად დაზიდოს.

უნდა მშვილდი დაზიდული ცოტა ხანი გაატაროს, ჩქარად მოდგეს ყაბახზედა, ცხენი აღარ დაახაროს, ყაბახს მუხლი გააცილოს, მაშინ უნდა გარდინაროს, ესროლოს, თუ ჩამოაგდოს, თავის გული გაახაროს.

ასე უთქვამთ: „მისვლა სჯობსო უფრო ჩამოგდებისაგან“, თუ ორივე სჭირს, ხომ ისი სჯობს, უფრო იქოს ბევრისაგან, სანამდინ არ ჩამოაგდონ, არ მოეშვან სროლისაგან, მას დღეს ღმერთი ვისაც მისცემს, მოხვდეს მისის ხელისაგან.

ჰხედავთ, რამდენი რამ უნდა მოესწრო ქართველ ბუკს? ხოლო თუ ყოველივე ამას დავუმატებთ გონიერი და ზნეობრივი აღზრდის კურსს, თავისთავად ნათელი გახდება, რა მძიმე და რთული სკოლის გავლა უნდა დებოდნა ქართველ ახალგაზრდობას, ვიდრე იგი ქვეყნის დამცველთა რიგებში ჩადგომის უფლებას მოიპოვებდა და ასეთ სიტუაციაში, როდესაც მეფის კარი, თუ

დის კარი, ყოველი ქართული ოჯახი ფიზიკურად მომზადებული მომავალი მებრძოლების აღზრდის კერას წარმოადგენდა, შეუძლებელი იყო მთელი საქართველო მოფენილი არ ყოფილიყო სპორტული ბაზებით, სხვაგვარად როგორ დაკმაყოფილდებოდა ასეთი გაზრდილი მოთხოვნილება სპორტზე? შუა საუკუნეების საქართველოში ჩანს დარბაზები (უმთავრესად სანადირო სპორტისათვის. „შევეკაზმე, დარბაზს მივე, დამხვდა ჯარი ავაზისა, შევარდენით სავსე იყო სრულად არე დარბაზისა“, „ვეფხისტყაოსანი“. ი. ჯავახიშვილის მტკიცებით, გეგუთის ცნობილი სასახლეც სანადირო სახლს წარმოადგენდა, რომელიც გამოყენებული იყო მეფისა და დიდებულების სანადირო ბაზად), იპოდრომები (თამარის სასახლეს ამშვენებდა „იპოდრომისა განხმულობანი“. შავთელი), მოედნები („მერმე ვიბურთი მოედანს, მინდორით შემოქცეულმან“. „ვეფხისტყაოსანი“), ასპარეზი („რიტორი ბრძენნი, მეფეთა ძენი, ასპარეზსა ზედ მსპარაზობელნი“. შავთელი), ცხენთასარბიელი და სხვანი. ჩანს აგრეთვე, მეტად საინტერესო სპორტული ნაგებობა „სათამაშო სახლები“. ეს იყო ე. წ. „სამორინე“, რაც საბას განმარტებით არის „სახლი მენარდეთა“. გასაგებია, რომ ასეთი სახლები მართო მენარდეთათვის არ იქნებოდა განკუთვნილი, მისი მუდმივი სტუმრები იყვნენ სხვა სამაგიდო თამაშების მოტრფიალენიც. არც ისაა გამორიცხული, რომ ამ სახლებში გარკვეულ მომენტებში თეატრალური სანახაობებიც იმართებოდა.

დროთა განმავლობაში ეს სპორტული ბაზები, ისე როგორც სხვა მრავალი ნაგებობა, თანდათან აღიგავა პირისაგან მიწისა, და დღეს მხოლოდ ისტორიულ წყაროებ-

ში გვიხდება მათი ძეგლი. ერეკლეს ვაჟი ვახტანგ იგონებს, რომ მეფის სასახლესთან იყო მოედანი, თავსა და ბოლოში აღმართული ოთხი მაღალი ქვით, „რომელსა ეწოდების მაყად და იყო ქვასა ამათ ზედა გარდაფარებული ფარჩანი ოქროქსოვილი მრავალნი“. პლატონ იოსელიანის ცნობით კი, თბილისის კედლის ჩრდილოეთით მეფე იესეს სასახლის პირდაპირ იყო მოედანი სამხედრო ვარჯიშებისათვის, ადრე მას ასპარეზს ეწოდებდნენ, შემდეგ კი ყაბახსო. მოედნის სიგრძე 250 საუენი ყოფილა, სიგანე კი — 120 საუენი. განთქმული იყო მოედანი ქუთაისში „ოქროს ჩარდახის“ სასახლის წინ, და საქართველოს სხვა დასახლებულ პუნქტებში. „ეხლანდელს ვერის ხიდის გაღმით, — გვატყობინებს გასული საუკუნის გაზეთი „დროება“, — მცხეთა-ტფილისის გზა-ტყევილის მარცხნივ, გადაშლილია მინდორი საბურთალო. ადრე აქ იმართებოდა ბურთაობა, რომელსაც ჰქონდა ხასიათი მხედრულ ვარჯიშობისა. საქართველოს მეფენიც კი იღებდნენ მონაწილეობას ამ თამაშში და გამარჯვებულს მიერთმეოდა ოქროს ვაშლი — მოოქროლი მეტალის ბურთი“. დღეს ამოდ დაუწყებთ ძეგლს მათ ნიშნებს. თუმცა რაღაც სათამაშო სახლის მაგვარი ნაგებობა ჩანს უფლისციხეში, სავაჭრო და სპორტული მოედნის გალავანი მესხეთში, ცხენთსარბიელის მაგვარი, ციკლოპური ქვით შემორჩეული მოედანი სამშვილდეში, და ასე შემდეგ, მაგრამ ეს მხოლოდ ვარაუდია. თვალს სურს მათ ადგილზე სპორტული ბაზები დაინახოს. ასე გაგვინადგურა ისტორიის ქარტეხილმა ჩვენი დიდი სპორტული კულტურის ეს ნაშთებიც.

მდიდართა ფიზიკური კულტურა, როგორც ვთქვით

შედარებით მიუწვდომელი იყო ხალხთა მასებისათვის. ამ უკანასკნელთა ფიზკულტურული მოძრაობის საშუალებათა არსენალს უფრო ხელმისაწვდომი და ნაკლები ხარჯების მქონე ვარჯიშები ავსებდა. იგი, რაღა თქმა უნდა, გამოირჩეოდა თავისი მასობრიობითაც. ყველა მათგანზე, ცხადია, ვერ შევჩერდებით. ჩვენ მხოლოდ ხალხური სპორტის ორ წამყვან სახეზე ვისაუბრებთ. ერთი მათგანი უფრო აღმოსავლეთ საქართველოს სოფლებში გავრცელდა, მეორეს კი დასავლეთ საქართველოს მკვიდრნი უფრო ეტანებოდნენ; თუმცა ხშირად დასავლეთი საქართველო არ ამბობდა უარს აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებულ ამ სახეობებზე, და პირიქით. ალბათ, ხვდებით, — ქართულ ჭიდაობასა და ლელოზე გვსურს შეჩერება.

მოდით, ვესტუმროთ შიდა ქართლის ერთ-ერთ სოფელს და დავესწროთ ერთ ზაფხულის კვირადღას გამართულ ჭიდაობას...

...სოფლის მამასახლისმა გაოფლილი ბედაური ბატონის სასახლესთან შეაჩერა, ცხენი მეჭინბეს ჩააბარა, ტანისამოსი შეისწორა და ბატონს ეახლა.

— ჩემო თოთიკა, უთხრა ბატონმა, — ხვალ ძვირფასი სტუმრები მეყოლება, ერთი მათგანი რუსთა ხელმწიფის ელჩი იქნება, სალამოს კარგი ჭიდაობა უნდა გამართო. მოუხმე სოფლის ყველა ფალავანს. მეზურნეების გაფრთხილებაც არ დაგავიწყდეს!

თოთიკამ იმ დღესვე დაუარა სოფლის ფალავნებს, მერე ახალგაზრდები საჭიდაოზე ჩაიყვანა, ნახერხი გამოაცვლევიანა, სტუმრებისა და ხალხისათვის დასაჯდომი სკამები გაამაგრებინა. მერე კი ახლო წარსულში განთქმულ ფალავანს მათეს მიაკითხა.

—ხვალ კვირახალია, ჰიდაობა ისედაც გაიმართება, მოედანზე, მაგრამ ეხლა ისე უნდა ჩამატარებინო, ის უცხო სტუმარი გაკვირვებული წავიდესო, — უთხრა მათეს და ამ ღონისძიების მთელი ორგანიზაცია დაავალა.

მათემ სოფლის ძველი ფალავნები იხმო. ითათბირეს და გადაწყვიტეს პირველად ნორჩი მოჭიდავეები გამოეყვანათ, რომლებიც მაყურებელში ჰიდაობის აზარტს დაანთებდნენ, მერე კი ცნობილი ფალავნებისათვის დაეთმოთ არენა. წინასწარ ცალკეული ფალავნების შერჩევისაგან თავი შეიკავეს, ვინც მოისურვებს, დაე, იმან იჭიდაოს, ასე უფრო ბუნებრივი გამოვაო.

მეორე დღეს ხალხი ადრე დაბრუნდა ველ-მინდვრებიდან, ყველას სურდა საჭიდაოზე მოხერხებული ადგილის დაკავება. მზე გადაიხარა თუ არა, ზურნამ საჭიდაოსაკენ უხმო მაყურებელს. მათეს მოეფიქრებინა და მოედანზე სოფლის რამდენიმე კარგი მომღერალიც მოეწვია, ხანდახან, როცა ზურნის ჭყვიტინით ყურები დაიღლება, შეცვალებოდა იგი და თქვენებური ვაჟკაცური სიმღერებით გაამხნევებოდა ფალავნებიო.

ყველაზე გვიან ბატონი ჩამობრძანდა თეთრწვეროსანი რუსი სტუმრითა და რამდენიმე მხლებლით; ხალხი ფეხზე წამოდგა და მიესალმა სტუმარს. სტუმარმა ოთხივე მხარეს მდებლად დაუკრა ხალხს თავი და მისთვის მიჩენილ სავარძელში მოთავსდა. ბატონმა მის გვერდზე დაიკავა ადგილი. მათ მოპირდაპირე მხარეს მსაჯები, რომლებსაც მათე ხელმძღვანელობდა, პატარა მაგიდას მისხდომოდნენ.

მათე დინჯად წამოდგა და გამოაცხადა ნორჩი მოჭიდავეების ვინაობა; მედოლემ ძალუმაღ დასცხო წკირები

დოლს, ზურნაც აჭყვიტინდა და ორი პატარა ფალავანი
ერთმანეთს ეკვეთა. დიდხანს არ გაგრძელებულა მათი
ჭიდაობა. ერთმა მათგანმა მეტოქის მარჯვენა მკლავი
ორივე ხელით ჩაბლუჯა, სწრაფად შეტრიალდა, ჩაიჩოქა
და ზურგიდან წამოღებული მოწინააღმდეგე მიწაზე გა-
აკრა.

რუსეთის ელჩი გაოცებული დარჩა ნორჩი ფალავნე-
ბის მოხერხებულობით; ხოლო როცა ბოლო ნორჩმა
წყვილმაც იჭიდავა და შერკინების დამთავრების შემ-
დეგ ცეკვა გამართეს, თარჯიმნისაკენ მოტრიალდა და
ჰკითხა, ცეკვა რაღა საჭიროაო. თარჯიმანმა თავის მხრივ
ბატონს დაუსვა იგივე კითხვა.

— უთხარი ელჩს კარგად დააკვირდეს დამარცხებუ-
ლი ბიჭის ცრემლებით სავსე თვალებს, აქედან ისიც
განსაჯოს რა ცეცხლი ტრიალებს მის გულში. ცეკვაც ამ
ცეცხლის განვლებისათვისაა საჭირო. გაუსვამოუსვამს
ფეხებს, შეეთამაშება მეტოქეს, ცოტა გულს დაიმშვი-
დებს, ბოლოს გადაჰკოცნის დამარცხებულს და ბოლმაც
გაუქრება. აბა სხვაგვარად როგორ იქნება. თუ ყოველი
ჭიდაობის შემდეგ იმატა ერთმანეთს შორის შურმა და
ჩტრობამ და ამ უთვალავ მტერს მეგობრულად შეკრული
სოფელი არ შევაგებეთ, დავიღუპებით!

ბატონს ისიც უნდოდა ეთქვა, თქვენი დაპირებული
ჯარი ღმერთმა უწყის როდის მოგვეშველება, ისევ ჩვენ
უნდა ვუპატრონოთ თავსო, მაგრამ სტუმარს გული აღარ
ატყინა.

სტუმარმა კი თავისი ქვეყნის მუშტიკრივი გაიხსენა,
რომელსაც „კედელი კედელზე“ ეწოდებოდა. მთელი სო-
ფელი გამოდიოდა მუშტიკრივში მონაწილეობის მისაღე-

ბად. ჯერ ბავშვები იწყებდნენ ბრძოლას, მერე უცხოელები, შემდეგ ცოლიანები აგრძელებდნენ ჩხუბს, მათ ხანაში შესულები ცვლიდნენ, ბოლოს კი კრივს მოხუცები თავრებდნენ. იქაც კრივის შემდეგ ჩვეულებად იყო მოღებულნი ნადიმის გამართვა, რათა კრივის დროს მოშობილი ჯავრი გულიდან გადაჰყოლოდა.

მათემ სოფლის ფალავანი მიხა კოპიტაშვილი იხმარა ხალხი გაინაბა მისი მეტოქის გამოცხადების მოლოდინში. მაგრამ მათე აგვიანებდა. ბოლოს თვალი მოავლო ხალხს და დინჯად განაცხადა:

— კოპიტაანთ მიხა თქვენ გელოდებათ. ვისაც გულად მკლავი გერჩით, ჰა ბურთი და ჰა მოედანი!

ხალხში ჩოჩქოლი ატყდა. მიხასთან შერკინებაზე ადრე ბევრს უჭამია სირცხვილი და, ახლა, ამ უცხო სტუმრის წინაშე ვის მოუწევს ბეჭებით ნახერხის აკრეფა? კარგა ხანს ვერავინ გაბედა არენაზე გადასვლა. ბატონი შეშინდა, ვაი თუ ამით დამთავრდეს ყველაფერი და სტუმრის სასაცილოდ შევიქნეთო. მამასახლისი თითქო მათეს მიუტრიალდა, ამ წესის შემოღება რაღა ამ რუსის სტუმრობის დროს მოინდომეო, მაგრამ მათე არ დელავდა, მან იცოდა თავისი სოფლის ფალავნების ამბავი, ასე ადვილად არ ჰამდნენ სირცხვილს. ცოტაც და მუხიაანთ გელამ გაარღვია ხალხი, ტანზევით გაიხადა და ჩოხა მოითხოვა. ზურნამ გააყრუა იქაურობა. ორი დაკუნთული ფალავანი ერთმანეთისაკენ დაიძრა. გელამ იცოდა მიხას ძირითადი ფანდები და ფრთხილად იყო მას არაერთხელ ენახა მიხასეული გრძელი მოგვერდი რომლის მსხვერპლი ერთხელ თითონაც გახდა. მიხამ სწრაფად აუღო ალღო მეტოქის ჩანაფიქრს და ელვის

სისწრაფით სრულიად სხვა ხერხი იხმარა. მან ისეთი გამოკრული სარმა შეასრულა, რომ გელამ გონზე მოსვლა ვერ მოასწრო. სხვა რა ძალა ჰქონდა, ხელი ჩამოართვა, გადაჰკოცნა და მიატოვა მოედანი.

მიხამ ისევ მოედნის კუთხეში დაიკავა ადგილი. მათემ გამოაცხადა:

— მიხა კოპიტაშვილი მოედანს მანამ არ დასტოვებს, სანამ რომელიმე თქვენგანი ვერ შეძლებს მის დამარცხებას!

ახლა მამასახლისი თოთიკას ვაჟმა ისკუბა. კარგა ხანს გაუძლო მიხას ფანდების კასკადს, მამამისსაც იმედი მიეცა — იქნებ იმარჯვოს ჩემმა ბიჭმა და სტუმრისა და ბატონის წინაშე მასახელოსო, მაგრამ მიხა სხვაგვარად ფიქრობდა. მან შეარჩია მომენტი და ღოჯური მოგვერდით თოთიკას ბიჭიც გელას გზას გაუყენა.

ახლა კი თვით მათეც ჩაფიქრდა. ვაი, თუ აღარავინ ისურვოს მასთან თავის შერცხვენაო. ხალხს გადახელდა და ისევ გამოაცხადა, მიხა გელოდებათო, მაგრამ ხალხის მხრიდან არცერთი ფალავანი პასუხს აღარ იძლეოდა. მათემ ხალხში თავისი ვაჟი გოგია მოძებნა თვალით; ჯერ სულ ნორჩია, თორემ მის დაუკითხავად გამოვაცხადებ, მერე რა ძალა აქვს არ გადმოვიდესო, ფიქრობდა მათე. გოგიას გულში კი ამ დროს სხვა ცეცხლი ტრიალებდა. მისი მზერა მოეტაცნა ერთ ჯეირანივით გოგოს, რომელსაც მეგობარ გოგონებთან ერთად დაეკავებინა ადგილი მოედნის ერთ კუთხეში და ვერ ფარავდა სიხარულს იმის გამო, რომ მის ძმას ტოლი არ ჰყავდა. სოფელში, დიახ, ეს გოგონა მელანო, მიხას და იყო, ძმასავით აშოლტილი და ლამაზი. მათეს გოგიას ფეხები ეკვეთებოდა მის და-

ნახვაზე, არც მელანო იყო მთლად გულცივი მის მიმართ. გოგიას რა ხანია სურს ჩაიღინოს რაღაც ისეთი, რომ მისი ყურადღება მიიპყროს და ქება დაიმსახუროს. მის ჯიბრზე, ეს ერთი წელია; რაც მელანოზე ფიქრი არ ასვენებს, ომიც არ ამტყდარა, რომ სახელმოხვეჭილი დაბრუნდეს, უფრო მეტად გაზდეს მისი სიყვარულის ღირსი და აი, ახლა, როცა მიხას მეტოქეებს უხმობენ, შეუძლია სცადოს ბედი. მაგრამ მისთვის გამარჯვებაც და დამარცხებაც ერთნაირად არახელსაყრელია. მისი გამარჯვება მელანოს გაანაწყენებს როგორც მეტოქის დას, დამარცხება კი ალბათ გულს აუყრის გულისსწორზე. უნებურად მამისკენ გაიხედა. გაოცდა, მამა დაეინებით უცქერდა მას. მიხვდა, მამა მისგან ითხოვდა ამ ორთაბრძოლაში ძალების გამოცდას. მამას, როგორც ძველ ფალავანს, არაერთხელ გამოუცდია იგი არენაზე, აუარება საჭიდაო ფანდები და კონტრფანდები უსწავლებია, და ახლა რადგანაც მისგან არენაზე გადასვლას ითხოვს, ესე იგი უკვე სჯერა მისი, ზრდადასრულებულ მოჭიდავედ მიაჩნია შვილი.

მათემ წამით მოაშორა შვილს თვალი და ისევ გამოაცხადა:

— მაშ, თუ მსურველი არავინაა, მივულოცოთ მიხას მორიგი ფალავნობა და...

— მოიცა! — შეაწყვეტინა მამას გოგიამ, — მომეცით ჩოხა.

ხალხი ისევ ახმაურდა. „ჯერ ბავშვია, ნუ გაუშვებთ!“ „ცოდვია ჯერ მაგისი ჭიდაობა“, — ისმოდა აქეთ-იქიდან, მაგრამ მათემ მათ ყური არ ათხოვა და ჩოხა გაუწოდა შვილს. მიხა უკვე იცნობდა სოფლის ძველი ფალავნის ვაჟს, ბევრჯერ დასწრებია მის ვარჯიშობას, მოსწონდა

მისი სიჩაუქე, მაგრამ თუ ახლა მის წინააღმდეგ გამოსვ-
ლას გაბედავდა, ეს აღარ ეგონა. მაგრამ განა თვითონაც
იგივე არ გააკეთა ამ თორმეტი წლის წინ, როცა სულ
ახალგაზრდამ დღევანდელი შეჯიბრების მსაჯი მათე გა-
მოიწვია და დაამარცხა?! ნუთუ სამაგიეროს გადახდას
ფიქრობს ჭაბუკი! — გაიფიქრა მიხამ და საჭიდაოდ მო-
ემზადა.

ახლა მეზურნეთა ადგილზე ხუთკაციანი გუნდი დამ-
ღვარიყო.

„ქალამანი ამოვისხი დეკეულა, ფერთხელაო,

შენთან ჭიდაობა მინდა, ვერ გაგშინჯე ერთხელაო“.

— მღეროდა იგი და გულზე ცეცხლს უკიდებდა
ორივე მეტოქეს.

დაიწყო ჭიდაობა. კარგა ხანს ზვერაგდნენ ერთმანეთს.
მათესაგან გოგიაშ სოფლის ყველა ფალავნის ასავალ-და-
სავალი იცოდა. ხშირად უთქვამს შვილისათვის: მიხა
კოპიტაშვილი დღეს-დღეობით სწორუპოვარია. მას მერე,
რაც მე ბეჭებზე დამცა, მისი წამქცევი არ გამოჩენილა,
განსაკუთრებული მოხერხებით ასრულებს მოგვერდებსა
და მის მონათესავე ღოჯურებსო.

გოგია ფრთხილობდა, მაგრამ შეტევაზეც ხომ უნდა
ეფიქრა. და ერთ მომენტში, როცა მიხამ მარცხენა ფეხი
წინ წადგა, გოგიამ მარჯვენა ფეხით ცერული გაუქეთა
და ჩააჩოქა.

ხალხმა იგრიალა, ყველა ერთად წამოდგა ფეხზე, მაგ-
რამ როცა ნახეს სერიოზული არაფერი მომხდარა, უბრა-
ლოდ ჩაიჩოქა ფალავანმა, ისევ დაწყნარდნენ. მიხასა-
თვის კი ეს ჩაჩოქება დიდ რამედ ღირდა. შერცხვა, ამ
პირტიტველა ბიჭმა როგორ მომასწრო ფანდის გაკე-

თებაო. მეტოქის ჩოხა მარჯვედ ჩაბლუჯა, დაიქნია, და
ამოჰკრა თეძო, ხალხს ეგონა ჰაერში შეტრიალებულ
ნორჩი მორკინალი ძირს დაენარცხებაო, მაგრამ გოგამ
მაშინვე საწინააღმდეგო ფანდი იხმარა. ამან ოდნეუ
ანელა მიხას წამოწყებული ფანდის ეფექტი.

ჭაბუკი მოჭიდავე ბეჭებზე არ წაქცეულა, მაგრამ
ცხვირპირით წაერჭო ნახერხში. მსაჯმა ბალდადი ამოიღო
და სახე გაუწმინდა ჭაბუკს. გოგიამ თვალი მეღანოსაკენ
გააპარა. მეღანო გაფითრებული ეჩვენა. ესიამოვნა, ალ
ბათ ჩემმა დროებითმა წარუმატებლობამ იმოქმედა მსა
ზეო.

განახლდა ჭიდაობა. ახლა კი არენაზე ქართული ჭი
დაობის ხერხების — შეტევისა და დაცვის ფანდების კო
რიანტელი დადგა. ჯერ იყო და, მიხამ რამდენჯერმე
ამოქმედა სარმა; მისი მარცხენა ფეხით ამოსმულ სარ
მას ძნელად თუ ვინმე გაუძლებდა, გოგიამ იცოდა ეს და
ყოველი სარმის დროს მოხერხებულად შეხტებოდა ხოლ
მე ზევით, იცილებდა სარმის ძალას. მერე გოგიამ ადრე
ინიციატივა და რამდენიმეჯერ მხარკისრულით დაუპირ
გადმოლგება.

ბოლოს, როგორც ჩანს, გამოცდილებამ თავისი გა
ტანა, მიხამ მარცხენა ხელი გოგიას კისერს უკან, ბე
ჭებისაკენ გააპარა, ჩაბლუჯა ჩოხის საზურგე, მერე მარ
ცხენა ფეხი ვაზივით შემოახვია მის მარჯვენა ფეხს და
იყო შუაქაურით უნდა გადმოეტანა ჭაბუკი, რომ ხალ
ხიდან ქალის ხმამაღალი შეძახილი გაისმა:

— გააშველეთ, გააშველეთ, ნუ დააჩაგვრინებთ ერ
მანეთს!

მიხამ დის ხმა იცნო, უმაღლესი მოაშორა ფეხი მეტოქე

გოგიამაც შეწყვიტა წინააღმდეგობა. მერე მიხამ ორივე ხელი მოხვია, გულში ჩაიკრა ჭაბუკი, ტუჩები ყურთან ჰიუტანა და ჩასჩურჩულა:

— ხომ იცანი, ვისი ხმა იყო? არ ვიცოდი თუ ასე უყვარდი, დამილოცნიხართ, ძმაო!

გოგია ჯერ ელდანაცემივით გახევდა, მერე გონს მოემო, ეცა მიხას, მაგრად გადაჰკოცნა და სირბილით გამოვარდა არენიდან.

იმ ღამეს ალბათ არ დაეძინებოდა ჩვენს გმირს. ალბათ მეორე დღესვე გაუტყდა მამას, მერე კაცები მიუგზავნა მიხას და შეიქმნა კიდევ ერთი პატარა ქართული ოჯახი. გაჩნდებოდნენ გოგიასავით კირკიტა ბიჭები, მელანოსავით ნაზი და გამრჩე გოგონები და საქართველო უფრო გაიმართებოდა წელში. გავიდოდა კიდევ რამდენიმე წელი და ახლა მათი ვაჟები დადგებოდნენ საჭიდაო არენაზე, და ასე, დაუსრულებლად, ჭიდაობითა და სხვა ვარჯიშებით ნაწრთობი ბიჭები ბურჯად დაუდგებოდნენ ქვეყნის ძლიერებას...

როგორც ვთქვით, დასავლეთ საქართველოს მკვიდრნიც მისდევდნენ ჭიდაობას, მაგრამ მათი ფიზკულტურული მოძრაობის ქვაკუთხედს მაინც ლელო-ბურთი წარმოადგენდა. ვეწვიოთ კოლხეთს, მის რომელიმე სოფელს, ვთქვათ, — ბაშს, და ვნახოთ, როგორ ტარდებოდა ეს თამაში, რომელიც, თავის საწყისებს ჯერ კიდევ წარმართული სარწმუნოებიდან იღებს.

ლელობურთის აღწერისას ჩვენ საკუთარ თავს არ მივცემთ იმის უფლებას, რომ მოვიტანოთ ისეთი ფაქტები, რომლებიც სხვადასხვა დროს რომელიმე დოკუმენტში არ იყოს დამოწმებული.

...სოფელი ბაში კოლხეთის შუაგულში მდებარეობს. გაზაფხულზე, როცა მდინარის პირებზე ტირიფი მწყენდება, სოფელში იმართებოდა რელიგიური დღესასწაული „ტილიფობა“. ამ დღესასწაულის პროგრამის სპორტულ ნაწილს ძირითადად ლელობურთი ავსებდა-ხოლმე. იმ დღესაც, „ტილიფობის“ წინ სათათბიროდ თავი მოიყარეს სოფლის ლელობურთელებმა, რათა განესაჯათ ხელოვნური ლელობურთის ამბები.

— ხვალ საყულიელები გვესტუმრებიან, — თქვა სოფლის ძველმა ლელობურთელმა საულია ნუცუბიძემ, — მე უკვე მოველაპარაკე ზოსიმე-მღვდელს, იგი იმსაჯებს. აბა, თქვენ იცით, ამაღამ არ დათვრეთ, თავი შეინახეთ, საყულიელებთან ყოველთვის გვიჭირდა თამაში, ძლიერი და ეშმაკი მოთამაშეები არიან. მოთამაშეთა რაოდენობაც უნდა გავზარდოთ, უნდა გამოვიყვანოთ სოფლის ყველა მამაკაცი, ვისაც კი სიარული და რბენა შეუძლია.

— მოხუცებიც? — იკითხა ვილაცამ.

— მოხუცებიც დაგვჭირდება და ბავშვებიც! — თქვა საულიამ, — მათთვისაც გამოინახება საქმე.

— ცხენები გვყავს ცოტა! — თქვა ერთმა ლელობურთელმა.

— მაგას მოევლება, — უპასუხა საულიამ, — სამაგიეროდ ფეხმარდი ბიჭები გვყავს ბევრი.

დიდხანს ისაუბრეს მეორე დღის მატჩის აკარგზე. ყველა მოთამაშემ თავისი დავალება მიიღო და დაიშალნენ.

მეორე დღეს, წირვა მოთავდა თუ არა, ხალხი ნუცუბიძეების მინდვრისაკენ გაეშურა. სწორედ იქ მიეცემოდა სტარტი ლელობურთელთა შეჯიბრებას. მოთამაშეებით

აივსო მთელი მინდორი. ზოსიმე მღვდელი ძელქვის პირ-
რას დაგდებულ უზარმაზარ ლოდზე შედგა და მიმართა
მოთამაშეებს:

— შვილნო ჩემნო, გწყალობდეთ „ტილიფობის“ წმინ-
და გიორგი. დავიწყოთ ჩვენი მანათობელი მზისადმი მი-
ძღვნილი ეს თამაში. გაგახსენებთ, რომ ჩხუბი და ბილ-
წი სიტყვები არ დავინახო და არ გავიგონო. პატიოსანი
ბრძოლით მოიპოვეთ გამარჯვება. საყულიელების ლელო
დამინიშნია თვით ტილიფობის ეკლესიასთან, ბაშელების
ლელო კი რიონის პირზე მდგარი უქთამურის ეკლესია
იქნება. დამილოციხართ, შვილებო!

მღვდელმა მთელი ძალით ისროლა ბურთი მოთამა-
შეთა შორის. ერთმა საყულიელმა იმარჯვა, ჩაბლუჯა
ბურთი და გაქანდა ტილიფობის ეკლესიისაკენ. დანარ-
ჩენებიც აედევნენ. ბაშელები წამოეწივნენ, ეცნენ, წა-
აქციეს ბურთიანი მოთამაშე, მაგრამ მან მოასწრო გა-
დაცემა და ახლა მისი ამხანაგი გაქანდა წინ დიდი სის-
წრაფით. როცა ნახეს ფეხდაფეხ მისი დაწევა არ შეიძ-
ლებაო, სამმა ბაშელმა გზისპირა ლოზე გადაქელა, თომა
ნაცვლიშვილის ეზო გადაჭრა და თავი დაუარა საყული-
ელებს. გადაუხტნენ წინ, ეცნენ და გამოჰგლიჯეს ხელი-
დან ბურთი, და ვიდრე მოწინააღმდეგის ძირითადი ჯარი
მოვიდოდა, მდინარე სარეჩხელაში ისროლეს. სარეჩხე-
ლას თხემელით დაფარულ ნაპირთან ათიოდე ბაშელი იც-
დიდა. დასტაცეს ბურთს ხელი და წყალდაწყალ გააქა-
ნეს. საყულიელებმა ნახეს, რომ წყლის კალაპოტით მათი
დევნა არ ივარგებდა, სწრაფად უკან დაბრუნდნენ, მიუ-
ახლოვდნენ თუ არა თავიანთ მთავარ ძალას, შესძახეს;

— არიქა, ბაშელებმა მდინარით გაიტაცეს ბურთი,

მართალია, უქთამურის ეკლესიამდე სამი კილომეტრია, მაგრამ თუ ახლავე ცხენოსნებმა თავი არ დაუარეს, მეტი გვიან იქნება!

ოცდაათი ცხენოსანი გაფრინდა მთავარი გზით, მათ იცოდნენ, რომ მდინარე სწორედ ამ გზაზე გამოდიოდა ზედ ათათიების ეზოსთან. მიუახლოვდნენ დანიშნულ ადგილს თუ არა, წყალში ამოლუმპული სამი ბაშელიც გამოჩნდა. როცა ნახეს თავისიანები ახლო-მახლო არ იყვნენ, რათა ბურთი გადაეწოდებინათ, მათ ისევ უკან დააპირეს მდინარის კალაპოტით გაპარვა, მაგრამ გვიან იყო, ცხენოსანმა საყულიელებმა ცხენები მიაგდეს ნაპირზე და ბურთი ხელიდან აჰგლიჯეს.

— ახლა კი მომყევით, ციხაძეების შუკაში ჩვენი მაღალი რაზმია და ისინი გააპარებენ ბურთს ჩვენი ლოსაკენ.

თურმე საყულიელებს სამოცამდე კაცი ერთ შუკაში დაებანაკებინათ და დაუვალებიათ, როცა მოწინააღმდეგე დაიღლება, თქვენი ფეხმარდობით უნდა უშველოთ საქმესო.

სამმა ბაშელმა, რომლებსაც ის-ის იყო აართვეს ბურთი, კარგად გაიგონა ეს სიტყვები. ბაშელები სასწრაფოდ დაბრუნდნენ უკან გზით და ჩქარა მათი რაზმიც გამოჩნდა.

— არიქა, ნოე, — შესძახა ერთმა ბაშელმა, — საყულიელმა ცხენოსნებმა მოიტაცეს ბურთი. ცხენოსნები იმ ეკალბარდებით მართალია ვერ ივლიან, მაგრამ იქ სამოცი კაცი დაუმაღავთ და მათ დაავალებენ ბურთის წაღებასო.

ნოე ასეთ საქმეში გამოცდილი იყო. მთელი რაზმი

კობახიძეების შუკისაყენ დასძრა, გადასჭრეს მდინარე
 სარეჩხელა და ე. წ. „შიგნითა გზით“ წიფლის ტყეში შე-
 ვიდნენ, სწორედ აქ უნდა გამოეგლო საყულიელების სა-
 მარქაფო რაზმს. დიდი ცდა არ დასჭირვებიათ. ერთ სა-
 ყულიელს მოჰკრეს თვალი. დიდი ბურთი მკერდზე მიე-
 ხუტებინა და ქურდივით აქეთ-იქით იცქირებოდა — ბა-
 შელები ხომ არსად ჩანანო. დანარჩენებიც უკან მოყვე-
 ბოდნენ.

— ჰაიტ, თქვე ტურებო! — იყვირა ნოემ და თავისი
 რაზმით საყულიელებს დაესია. გაიმართა კრივი, ჭიდაო-
 ბა, გაწევ-გამოწევა; ბაშელებმა ხელთ იგდეს ბურთი, მა-
 გრამ მარტო ეს არ შედიოდა მათ გეგმაში. ხუთიოდე
 კაცმა გააქანა ბურთი უქთამურის ეკლესიისაკენ, დანარ-
 ჩენებმა კი დაატყვევეს საყულიელთა რაზმი და მხოლოდ
 მაშინ გაუშვეს, როცა ხუთი ბაშელი თავიანთი ბურთით
 უკვე შორს იყო.

ამასობაში საყულიელთა ცხენოსანი რაზმიც გამოჩნ-
 და. გაიგეს თუ არა რაც მოხდა, ცხენდაცხენ დაედევნენ
 ხუთ ბაშელს, ბაშელთა დიდი რაზმიც დაიძრა თანაგუნ-
 დელთა დასახმარებლად.

ძირითადი ამბები მდინარე ლელვიას მიდამოებში და-
 ტრიალდა. მინდორი ნამდვილ ბრძოლის ველს დაემსგავ-
 სა. ბაშელებმა იმარჯვეს და ცხენოსნების დახმარებით
 შარაზე გაიჭრნენ. აი, გამოჩნდა უქთამურის ეკლესიაც;
 საყულიელმა ცხენოსნებმა უკანასკნელი ღონე მოიკრი-
 ბეს, წამოეწივნენ ბაშელებს, ბურთის წართმევა კი მოა-
 ხერხეს, მაგრამ უკან გამობრუნება უკვე შეუძლებელი
 იყო. ბაშელები ტალღასავით მიაწვნენ მათ. როცა ნახეს,
 რომ ბაშელები ცხენიან-კაციან-ბურთიანად მაყას იქით

გადარეკავდნენ მათ, საყულიელებიდან ერთ-ერთმა ხანჯ-
ლი იძრო, დასწვდა ბურთს და ნაკუწებად აქცია. ეს იყო
თამაშის ჩაშლისა და დამარცხების თავიდან აცილების
ერთადერთი შანსი. მაგრამ თურმე ესეც გაუთვალისწინე-
ბია ზოსიმე მღვდელს. ხუთიოდე წუთის შემდეგ მოაშენა
ცხენი, დატუქსა საყულიელები — შარშანაც ამ სამარ-
ცხვინო ხერხს მიმართეთ, არც ახლა იშლით თქვენსასო,—
შემდეგ ანაფორის ქვემოდან ახალი ბურთი ამოაძვრინა
და თამაში განახლდა. გულმოცემულმა ბაშელებმა ისევ
იმარჯვეს და ბურთი უქთამურის ეკლესიის ეზოში გადა-
აგდეს.

ამ გამარჯვების აღსანიშნავად ბაშელები მიცვივდნენ
გზის პირს მდგარ მაქალო ვაშლის ხეს, მოჭრეს, აიტაცეს
გამართულ ხელებზე და სიმღერით აუარ-ჩაუარეს რიო-
ნის ნაპირებს, შემდეგ ხე ნაფოტებად აქციეს და რიონში
გადააგდეს.

საყულიელებიც ჩქარა შეურიგდნენ დამარცხებას,
ყოველ შემთხვევაში, გარეგნულად ასე ჩანდა, დაემშვი-
დობნენ ბაშელებს და სიმღერით გაუყვნენ თავიანთი
სოფლის გზას...

არ უნდა გაგვიკვირდეს ბაშის ტერიტორიაზე ჩატარე-
ბული ლელობურთის მასშტაბები. მრავალი ისტორიული
დოკუმენტი გვიმოწმებს მათ რეალურობას. ცნობილია
დასავლეთ საქართველოს მრავალი სპორტული ცენტრე-
ბი, სადაც ლელობურთის ჩატარება ეროვნული დღე-
სასწაულის ხასიათს იღებდა. ამ მხრივ გამოირჩეოდა ბა-
თუმი, ფოთი, ქუთაისი, სენაკი, ზუგდიდი, კულაში, ყვი-
რილა, ოფშქვითი, ბანძა, ხონი და სხვა ქალაქები და
სოფლები, სადაც „ბურთაობას დაიწყებენ თუ არა, დი-

ლით პატარამდის სულ ერთად იმაში არიან გარეულნი“ („დროება“).

ბათუმში, ფოთში და სხვა ქალაქებში ლელოს ბურთის სახელოსნოებიც კი არსებობდა.

მონაწილეთა რაოდენობა, ისე როგორც ეს სოფელ ბაშში ხდებოდა, არ იყო განსაზღვრული. ერთი ცნობის მიხედვით, სოფ. კულაშში ჩატარებულ შეჯიბრებაში მონაწილეობდა 1500 ქვეითი და 500 ცხენოსანი ლელობურთელი. სწორედ ასეთ მასობრიობაში გამოიხატებოდა ლელობურთის უმთავრესი მიზანი. სპორტის ამ სახეობაში გაწაფული უნდა ყოფილიყო უკლებლივ ყველა, ვისაც კი ქვეყნის თავდაცვით ომებში მონაწილეობა მოუწევდა. შეჯიბრება ლელობურთში, რომლის მოკლე აღწერაც ჩვენ ეცადეთ ბაშის მაგალითზე, თავიდან ბოლომდე იყო ფეხოსანი (ზოგჯერ კი ცხენოსანი) ჯარის საბრძოლო მოქმედების ზუსტი იმიტაცია. ესაა, რომ ისარსა და შუბებს არ ახლიდნენ ერთმანეთს, თორემ სხვა არაფრით განსხვავდებოდა ნამდვილი ომისაგან, აქ, როგორც დავინახეთ, იყო ფეხოსანი და ცხენოსანი რაზმების ურთიერთმოქმედება, ფლანგებიდან შეტევა, მალული რაზმების გამოყენება, მტრის ბანაკისკენ წინსვლა, გაუვალი ხევ-ხუვებითა და მდინარის კალაპოტითაც კი, პირდაპირი შეტაკება მტერთან, სადაც საჭირო იყო ჭიდაობაც, კრივიც და სხვა ძალისმიერი მოძრაობებიც. ერთი სიტყვით, თუ მაღალი წრის წარმომადგენლებს ნადირობა, ჩოგანბურთი, ყაბახი და სხვა სახეობები აწვდიდა საჭირო საბრძოლო ჩვევებს, ღარიბთათვის, რომლებიც უმთავრესად ფეხოსან ჯარს ქმნიდნენ, ლელობურთი იყო ამ ძვირფასი ჩვევების ჩამნერგავი. თუ ლელობურთის ამ მიზანს ვიჭონი-

ებთ მხედველობაში, აღარ გაგვიკვირდება, რომ ერთ შეხვედრაში, ერთ სოფელში 1500 ფეხოსანი და 500 ცხენოსანიც კი გამოსულა. ლელობურთელთა გუნდების (ამ სიტყვის თანამედროვე გაგებით) გაჩენა უფრო გვიანდელი პერიოდის მოვლენაა, როცა ამა თუ იმ სოფელს გამოჰყავდა მხოლოდ რამდენიმე ათეული კარგი ლელობურთელი და ამ ადამიანთა მცირე ჯგუფით იხევედა სახელს; ადრე ლელობურთელთა გუნდი იყო მთელი სოფელი, რომლისთვისაც ეს თამაშობა სამხედრო-ფიზიკური მომზადების უმთავრეს საშუალებას წარმოადგენდა.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ლელობურთში აშკარად იგრძნობა წარმართული რელიგიის ნიშნები, რაც ამ თამაშის დიდ ასაკზე მიუთითებს. ამ საკითხთან დაკავშირებით ყურადღებას ითხოვს ერთი გარემოება, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული შუა საუკუნეების საქართველოს ფიზკულტურულ მოძრაობასთან. საქმე ისაა, რომ ზოგიერთი სპორტული სახეობანი და შეჯიბრებები თავიდანვე მჭიდროდ დაუკავშირდა რელიგიურ წეს-ჩვეულებებს და, კერძოდ, მიცვალებულის კულტს. ზოგიერთ შემთხვევაში ეს შეჯიბრებები იმდენად მასშტაბურია და მასობრივი, რომ უბრალოდ არც კი გჯერა, რომ მას რომელიღაც რელიგიური რწმენა ასულდგმულებდა. ასე მაგალითად, მთელი სპორტული მოვლენა იყო შუასაუკუნეების თუშეთში ყაბახობა, რაც მიცვალებულის პატივსაცემად ტარდებოდა. მშვილდოსნობასთან ერთად იქ იმართებოდა შეჯიბრება რბენაში, ცხენოსნობასა და სხვა სახეობებში. სამეგრელოს ზოგიერთ სოფელში გარდაცვალებული მამაკაცის წლისთავზე იმართებოდა

გრანდიოზული დოლი, ყაბახი, თარჩია, შეჯიბრება-
მშვილდოსნობაში. ხევსურეთში, ასევე მიცვალებულის
სულის მოსახსენებლად იმართებოდა დოლი, რომელიც
„ცხენის“ სახელწოდებითაა ცნობილი; ყოველგვარი გა-
დაჭარბების გარეშე უნდა განვაცხადო, რომ ხევსურუ-
ლი დოლი — „ცხენი“, ანუ მთიდან უბელო ცხენებით
დაშვება სპორტის სრულიად თავისებური და ორიგინა-
ლური სახეობაა. იგი დამშვენებდა რომელიც გნებავთ
ქვეყნის ფიზიკური აღზრდის სისტემას. როგორ ტარდე-
ბოდა ეს საოცარი დოლი? ასე სულმოუთქმელად ძნელია
მასზე წერა; თუ გვსურს მთელი არსებით შევიგრძნოთ
მისი საკვირველი კოლორიტულობა და გრანდიოზულო-
ბა, თვით ხევსურეთს უნდა ვეწვიოთ, მაგრამ არა ახლან-
დელს, როცა ნამდვილი „ცხენი“, თვით მოხუც ხევსურ-
თა მოგონებაშიც კი ტკბილი სიზმარივით დარჩა, არამედ
უნდა ვეწვიოთ შუა საუკუნეების, თუნდაც გვიანი ფეო-
დალიზმის პერიოდის ხევსურეთს, რომელიც საქართვე-
ლოს სხვა კუთხეებთან ერთად მჭიდროდ იყო დასახლე-
ბული და შიშის ზარს სცემდა საქართველოს მტრებს.

...ბარისახოში სამმა ხევსურმა შემოაჭენა ცხენები.
ერთი ოჯახის წინ შეჩერდნენ და მასპინძელი იხმეს.
ცუდი ამბავი მოუტანეს მასპინძელს: „ჩაღბია ჭინჭარა-
ულის პაპა გივარგი გარდაიცვალა. კვირას ვასაფლავებთ
არხოტში. მიცვალებულის სულის გასაპატიოსნებლად
ცხენი გაიმართება. გვეწვიე და ანუგეშე ჭირის პატრო-
ნი, — თავაზიანად თქვა ერთმა ხევსურმა და მერე ბოდი-
ში მოიხადა, — უნდა გვაპატიო, ვერ დავრჩებით, მთე-
ლი პირაქეთა ხევსურეთი გასაფრთხილებელი გვყავს“.

ჩაღბიას, პაპა გივარგის შვილიშვილს, მთელი ხევსურ-

რეთი იცნობდა როგორც საუცხოო ვაჟაკს; ბევრი ჰყავდა ძმადნაფიცები; სწორედ ამ ახალგაზრდების იმედი ჰქონდა ჩალხიას, მათგან უფრო გაბედულნი დოღში აუცილებლად მონაწილეობას მიიღებენო.

დასაფლავების დღეს სხვა მოტირლებს შორის, ჩალხიას სამი ძმადნაფიცი დილიდანვე ცხენებით გაუყვა გზას და სოფელ არხოტს მიაღწა. მიუსამძიმრეს ჩალხიასა და სხვა ჭირისუფლებს, დაითირეს კეთილი მოზუცი და ეზოში გამოვიდნენ. ჩალხიამ მომენტი შეარჩია, ძმადნაფიცებთან გამოვიდა და ხმადაბლა გააფრთხილა სამივე:

— მზის გადახრის ჟამს ცხენნი გაიმართება; თქვენი იმედი მაქვს, უნდა მასახელოთ!

ძმადნაფიცებმა ჯერ კიდევ ეზოში შემოსვლისთანავე შენიშნეს, რომ დოღისათვის გამალებული სამზადისი იყო გაჩაღებული. თხუთმეტიოდე ცხენოსანი თავს დასტრიალებდა ბედაურებს, ერთნი ცხენზე ამოსაკრავ ღვედებს ასწორებდნენ, მეორენი ხელისგულით ქერს აჰმევდნენ თვალეზბრიალა რაშებს. მესამენი ქამარ-ხანჯალს ირგებდნენ ტანზე.

— თქვენ იცით, — მიმართა მათ ჩალხიამ, — მოამზადეთ ცხენები! დამილოცნიხართ, ძმებო!

მზე გადაიხარა თუ არა, სახლის ბანზე ჭირისუფალი, გარდაცვალებულის შვილი და ჩალხიას მამა — ხეთისო გადმოდგა. მისი მითითების თანახმად დოღში მონაწილეებმა ეზოში მხარეს დაიკავეს ადგილი, სადაც სტარტი უნდა მისცემოდა დოღის ამ ერთ-ერთ ურთულეს და ხიფათით სავსე სახეობას.

— სმენა იყოს და გაგონება! — დაიძახა ხეთისომ,

და როცა ხალხი დაწყნარდა, განაგრძო, — მხედრებო, დოლი გარდაცვლილი გივარგის ეზოდან დაიწყება და აქვე დასრულდება. მე გზას გაძლევთ აჭეხაისას, აჭეხას ტაბლა გექნებისთ, ტაბლა აქვს მიხას; იქით გადაივლით, ახოსას ტაბლა გექნებისთ მინდიასთან, იქით დაბრუნდებით პირთავექვე, გაივლით გელაისას, ქვაბულოსას წახოლთ, და მიხოლთ აკუშოს, ტაბლა გექნებისთ აკმიასთან, იქით წამოხვალთ, გამაივლით აკუშას ღელეს, გზაი ბუჩქურთისას გექნებისთ, გუდულაის ხიდზე მანამ არ მიხოლთ, გამოქცევის ნებას არავის გაძლევთ, თუ ვინ გამაიქცევით, ჩემთან ნუ მოხოლთ!“

ამ გარემოებას განსაკუთრებით გაუსვა ხაზი ზეთისომ, რადგანაც ზოგჯერ მხედრის სულსწრაფობას ჩაშლამდე მიუყვანია დოლი. საქმე ისაა, რომ „ცხენის“ ტრასა რამოდენიმე ეტაპად იყოფა, წინა ეტაპებზე არავითარ გაჯიბრებას არ აქვს ადგილი, მხედრები მხოლოდ შედიან ჭირისუფლის ნათესავებთან, რომლებზეც ჭირისუფალი — ეს თავისებური მსაჯი, — მიუთითებს, და მსუბუქად საუზმობენ. ნამდვილი შეჯიბრება მხოლოდ ბოლო ეტაპზე იმართება, სწორედ ეს ეტაპი არკვევს დოლში გამარჯვებულს.

— მაშ, ეგრე, ამისთანა მხედარი ჩემთან ნუ მოვა, — გაიმეორა ზეთისომ და მონაწილეთა შორის ერთ-ერთს გაუსწორა თვალი, ეტყობა იგი შემჩნეული ყავდა წესის დარღვევაში და წინასწარ გააფრთხილა.

— გამარჯვებულისათვის, — გააგრძელა ზეთისომ, — დოლვი მიგვირთმევია: გარდაცვალებულის ძროხაი, ცხენუნაგირი, ცხორი, ქამარხანჩალი და ტალავარი. მე

ისეთს არაფერს დავაყენებ დოღვად, რო სახლში გქონდესთ!“

ხეთისოს დამთავრებული არც ჰქონდა სიტყვა, რომ მხედრებმა ადგილს მოსწყვიტეს ცხენები. მართალია, პირველი ეტაპი გამარჯვებულს არ ავლენდა, მაგრამ მონაწილეებს დამსწრეთა თვალწინ ცხენების შეთამაშება და მხედრული შემართების დემონსტრირება სურდათ, ესეც ჭირისუფლის პატივისცემის გრძნობით იყო ნაკარნახევი, ჰხედავთ, რა ჩაუქი მხედრები მოსულან მიცვლებულის სულის გასაპატიოსნებლად, — იტყოდა სანახაობით მოხიბლული ხალხი.

— გზაში ფრთხილად იდინეთ, — სიტყვა დააწია მათ ხეთისომ, — არავინ დაზიანდეთ, თქვენ იცით როგორ კარგად იდენთ, ჟამკარს არ ამირევთ!

მხედრები ვიწრო ხეობაში შევიდნენ, მოხდენილად ძლევენ, დაბრკოლებებს, ერთი პირობა სწორ ბილიკს გაჰყვნენ, შემდეგ აღმართი დაიწყო და ჩქარა ჭირისუფლის პირველი ნათესავის ბინაც გამოჩნდა. მხედრებმა ეზოში შეაგელვეს ცხენები. მასპინძელი ტაბლა-სუფრით დახვდა მხედრებს. დოღის მონაწილენი ჩამოხტნენ ცხენებიდან, თავაზიანად მიესალმნენ მასპინძელს, თითო მორჩილი ყანწით არაყი გადაჰკრეს, ცოტა საჭმელიც მიაცულებს, მოახტნენ ცხენებს, დაემშვიდობნენ მასპინძელს და გზა გააგრძელეს.

სოფელმა ლოცვა-კურთხევით გააცილა მხედრები. მათი გზა ისევ აღმართზე მიდიოდა. თვალშეუწყდენი კლდეების ქიმზე ისინი წერტილებივით მოჩანდნენ. ცოტაც და გამოჩნდა ჭირისუფლის მეორე ნათესავის ბინა. გაშლილ ტაბლაზე პური, ყველი, ერბო და კარაქი დაე-

ლაგებინა მასპინძელს. მხედრებმა აქაც „გატეხეს პური“ და გზა განაგრძეს.

დაიწყო მესამე, ე. ი. ბოლოსწინა ურთულესი ეტაპი. მხედრები ისევ აღმართს შეუყვნენ; დაბლა თვალუწვდენელ ნაპრალებს გველშეაპებივით დაეღოთ ხახა. ძლივს-ლა მოჩანდა ძირს მოფენილი სოფლები, მათ გარშემო აქრელებული საყანეები; ჩქარა ყველაფერი შორეულ ნისლში ჩაიძირა. სწორედ ამ თავბრუდამხვევი სიმაღლიდან უნდა დაეშვან უდიდესი სისწრაფით. ეს, როგორც იტყვიან, პრესტიჟის ეტაპი იყო. გამარჯვებულს იგი არ ავლენდა, მაგრამ მხედრები ერთმანეთის თვალში ცდილობდნენ საკუთარი ავტორიტეტის ამაღლებას.

დაიწყო დაშვება. ცხენები პირქვე დაქანდნენ, მხედრები გაწვნენ ცხენის ზურგზე, მარჯვენა ხელი კი ცხენის მუცელზე შემოხვეულ ღვედს ჩაავლეს, რათა ცხენის კისრისაკენ არ ჩაცურებულიყვნენ და საბედისწერო უფსკრულში არ გადაფრენილიყვნენ მერცხლებივით. მხედრებმა ერთი-ერთმანეთზე მიყოლებით დაძლიეს დაღმართი. ციცაბო კლდეებიდან ხრიალით ეშვებოდა დაბლა ცხენტა ფლოქვებიდან ასხლეტილი ქვა-ლორღი.

მართლაც, რა საოცარი მომზადება და გამბედაობა უნდა გააჩნდეს მხედარს, რომ უბელო ცხენით ასეთი ფლატეების ჩათავება გადაწყვიტოს, ისიც დიდ სისწრაფეში.

ბოლო ეტაპის წინ მხედრები აღარ ჩამოქვეითებულან, ალბათ იმიტომ, რომ გახურებული ცხენები არ დაეხუთათ. ახლა წყდებოდნენ გამარჯვებულის ბედი. მართალია ჯილდოს იღებს ყველა მონაწილე, მაგრამ პირველმისულისათვის ხომ მაინც უკეთესი და ძვირფასი ჯილ-

დოა გამზადებული. გარდა ამისა, სახელი? შეზღუდ-
დება?

მხედრებმა ყანწებით შესვეს მსუბუქი არაყი, დაე-
მშვიდობნენ მასპინძელს, გამწკრივდნენ გუდუღას ღე-
ლეზე გადებულ ხიდთან და ელვასავით მოწყვითეს რა-
შები.

გზად ავარდნილმა ბოლმა დაფარა მხედრები. მტვერ-
ში აქა-იქ გაიელვებდა ხოლმე მხედართა დაძაბული სა-
ხეები, ჰაერში შემართული მათრახები, ცხენთა ფლკ-
ვები და ფაფარი....

ჭირისუფლის ეზოში ჩოჩქოლი ატყდა. ხალხმა შეამ-
ჩნია შორს ავარდნილი მტვერი. ხვთისო ბანზე შემოდ-
გა, რათა უკეთ გაერჩია გამარჯვებული. ცოტაც და
ეზოში ჩალხიას ერთი ძმადნაფიცი შემოგრილდა, შეა-
ეზოში ყალყზე შეაყენა ცხენი და ადგილზე გაქავდა
მას სხვა მხედრები მოჰყვნენ.

ხვთისომ დოღის მშვიდობით დამთავრება მიუღოცა
მხედრებს და ყველას სათანადო ჯილდო გადასცა.

აი, ასე ტარდებოდა „ცხენნად“ წოდებული ხევსუ-
რული დოღი არხოტში, შენაქოში, შატილში, მუცოში,
ლებაისკარში და უკლებლივ ხევსურეთის ყველა სო-
ფელში.

ზოგიერთი ჩვენი ისტორიკოსი სამართლიანად შენიშ-
ნავს, რომ ხევსურული დოღი ალბათ ჭირისუფლის მწუ-
ხარების შესამსუბუქებლად იქნა შემოღებული. „ჩვენ
შენთანა ვართ, ჭირის პატრონო, არაფერს გაგიჭირვებთ,
ხომ ხედავ როგორი მხედრები იზიარებენ შენს მწუხა-
რებას“, — ეს მანუგეშებელი სიტყვები უნდა ამოეკითხა
ჭირისუფალს დოღში მონაწილეთა მოქმედებაში. ეს.

ცხადია, სწორი მოსაზრებაა, მაგრამ არც ის იქნება უსა-
მართლო, თუ ვიტყვით, რომ ხეცსურული დიდი უფრო
დიდ მიზანს ექვემდებარებოდა. ხალხმა ხელიდან არ გა-
უშვა ეს ხელსაყრელი მომენტიც, როცა მხედრები იუ-
რიდნენ თავს ერთ ადგილზე (ამ შემთხვევაში — ჭირი-
სუფლის ბინაზე) და ისიც მხედართა მომზადების შესა-
მოწმებლად გამოიყენა.

ჩვენ არაერთხელ აღვნიშნეთ, რომ სპორტის მთელი
რიგი სახეობები გარკვეულად დაკავშირებულნი იყვნენ
რელიგიასთან, საკულტო წეს-ჩვეულებებთან. ამასთან
დაკავშირებით აუცილებელი ხდება ერთი მეტად საინ-
ტერესო საკითხის გარკვევაც, კერძოდ, მკითხველთა
ფართო წრემ უნდა იცოდეს, რა დამოკიდებულებაში
იყო ქრისტიანული რელიგია ფიზიკური კულტურის მი-
მართ. შუა საუკუნეების საქართველოში. მანამდე კი უნ-
და გავიხსენოთ რა ურთიერთობა დაამყარა ქრისტიან-
ულმა ეკლესიამ ფიზიკურ კულტურასთან ზოგიერთ მა-
შინდელ განვითარებულ ქვეყნებში. ჯერ იყო და, ქრის-
ტიანობამ იმსხვერპლა ისეთი გრანდიოზული სპორტუ-
ლი ღონისძიება, როგორიც ძველბერძნული ოლიმპიური
თამაშები იყო. მან ვერ მოითმინა ის, რომ მისი ბატო-
ნობის დროს სადღაც, პელოპონესის ნახევარკუნძულზე,
ტარდება თამაშები, რომელიც ქრისტიმდელ ღმერთებს
აქებს და აღიდებს. თავად ამ თამაშის აკრძალვისათვის
სათანადო უფლებები არ გააჩნდა, მაგრამ თავისი ნება-
სურვილი ქრისტიანობის დიდ პატივისმცემელს იმპერა-
ტორ თეოდოსე მეორეს მოაყვანიდა სისრულეში; ქრის-
ტიანობის კარნახით თეოდოსე მეორემ 394 წელს ჩვენი
წელთაღრიცხვით აკრძალა ოლიმპიური თამაშები და რო-

მის დამწველ პეროსტრატესი არ იყო, ამ სამარცხენო
აქტით დატოვა თავისი თავი ისტორიაში. მერე იყო და,
რომის პაპმა სასტიკად შეუტია შუასაუკუნეების ევროპის
რაინდების ტურნირებს, რომლებზეც იმართებოდა შე-
ჯიბრებები ცხენოსნობაში, შუბითა და მახვილებით ფა-
რიკაობაში, მშვილდოსნობაში და სხვა სახეობებში. რო-
მის პაპი ვერ ეგუებოდა შემდეგ ფაქტს: ყოველ ტურ-
ნირზე, განსაკუთრებით შუბებით ფარიკაობის დროს,
მრავალი რაინდი იხოცებოდა, ეს უკანასკნელნი კი ყო-
ველთვის წარმოადგენდნენ რომის პაპის სამხედრო ძლ-
ერების დასაყრდენს. ამ მოსაზრებით რომის პაპმა რამო-
დენიმეჯერ აკრძალა რაინდთა ტურნირები. ქრისტიანო-
ბა არც რუსეთში არ ინდობდა ხალხურ ფიზიკურ ვარჯი-
შებსა და თამაშებს. წარმართების თამაშებია ისინი
და ერთი-ორჯერ მეფესაც კი გამოაცემინა კანონი მათი
აკრძალვის მიზნით.

ახლა კი გადმოვინაცვლოთ საქართველოში. ცნობილი
ფაქტია, რომ გარკვეული პერიოდის მანძილზე, ქარ-
თული ქრისტიანული ეკლესია ხელმძღვანელობდა ქრის-
ტიანული რელიგიის საერთო კანონებით, მსოფლიო VI
საეკლესიო კრების დადგენილებებით, ცნობილი საე-
კლესიო მოღვაწეების აზრებით. ეს ყველაფერი ნათარგმ-
ნი ლიტერატურა იყო, მაგრამ, როგორც ვთქვით, ქარ-
თული ეკლესია ვალდებული იყო ამ დოკუმენტების
მრწამსით ეცხოვრა. ახლა ვნახოთ ამ ლიტერატურაში
რა დამოკიდებულება ჩანს ფიზიკური კულტურისადმი.
მათში ზოგჯერ შეგვხვდება სიტყვა მემდერი, რაც მოვარ-
ჯიშესა და თეატრის მოღვაწეს ნიშნავს, შეგვხვდება
სიტყვა თეატრი, სადაც ანტიურ ქვეყნებში სპორტული

სანახაობებიც იმართებოდა. აი, ბასილ დიდისა და ილანე ოქროპირის აზრები: „უმჯობესი არს წვირითა და სვრათა პირისა, ვიდრე მისვლა თეატრონთა და ხილვა და სმენა საძაგელთა საქმეთა“, „განიშორებით მემღერნი, მოკიცვარნი და ხუმარანი და მგოსანნი და მროკვალნი, ვითარცა ეშმაკი“, „ვსწყევლიდეთ მას, რომელმან თეატრონი აღაშენა ქალაქსა შინა და სახიობანი შეამზადა“, ისინი სწყევლიან „დედათა მროკვალთა აღრეულთა მამათა თანა, რომელთა განამდიან სირცხვილი და იმღერდიან და როკვიდიან ფერხითა შეგინებულთა“.

„დიდი სჯულის კანონი“ უტევს ყველას, ვინც არის „რაინდი ანუ მარტოდმებრძოლი, ანუ სტადიონმორბედი ანუ მემწყობრე, ანუ მომღერლობისა მაჩუენებელი“.

ქრისტიანული ეკლესია, ცხადია, ასეთ ასპარეზობებზე დასწრებას, პირველ რიგში, სამღვდელო პირებს აუკრძალავდა. მე-6 მსოფლიო საეკლესიო კრების აქტებში, რომელიც VII საუკუნეს განეკუთვნება, ვკითხულობთ: „არავის ხელეწიფების მღუდღობისა ანუ მონოზნებისა წესსა შინა მყოფსა ცხენთსარბიელსა მისვლად, რომელსა ეწოდების იპოდრომი, ანუ მგოსანთა და მსახიობელთა სიმღერისა სმენად“, იმასვე იმეორებს პატრიარქ ფოტის „დიდი სჯულის კანონი“. კანონის დამრღვევს, როგორ მე-6 კრება ადგენს, კარგი დღე არ დაადგებოდა. კანონში ვკითხულობთ: „სახიობად მზუელთბითად ხუმრობად სახელდებულთა მათ და სახილველთა მათთა ხილვათასა, ნადირობასა და როკვასა მგოსანთასა არა უხმს ხილვაი, ხოლო უკეთუ ვინმე უწინდელი ესე კანონი შეურაცხოს, უკეთუ მოყვასი იყოს, განიკვეთოს, ხოლო უკეთუ ერისკაცი, უზიარებელ იქმნეს!“

მე-6 კრებამ განსაკუთრებით შეუტია ქალებს, რომელთა გადარწმუნება უფრო შესაძლებლად მიაჩნდა. „ეგრეთვე განქიქებულად როკვანი დედათანი ნულარამც იქმნებიან და რომელნი იგი დათვთა მემღერნი ვლენ სუნებლად მრავალთა, ესე ყოველი საოცრებაი მოისპენ“, — ვკითხულობთ კრების აქტში.

მაგრამ იმავე საეკლესიო დოკუმენტებში იგრძნობა ეკლესიის პოზიციის სისუსტეც. ქრისტიანული ეკლესია ხვდება, რომ მრავალ მიზეზთა გამო ყველა მოვარჯიშეს ვერ დასჯის. ამიტომ მიდის ასეთ დათმობაზე: თუ ისინი ქრისტიანობას მიიღებენ, მერე რამდენიც უნდათ ივარჯიშონო. ეკლესია უკვე იმაზეც მიდის, რომ მოითხოვს, რელიგიურ დღესასწაულებზე მაინც მოეშვიოთ ამ გიჟურ თამაშებსო: „ნულა აღესრულების ამა დღეთა შინა ნულა თეატროი იპოდრომისაი, ნულა სახიობაი რაიმე სახილველთა და განსაცხრომელთაგან“, აღდგომის დღესასწაულებში „ნუმცა იქმნებიან ყოვლადვე ცხენთა სარბიელნი, რომელ არს იპოდრომი, ანუ სხვაი რაიმე სიმღერანი და სახიობანი, რამეთუ დღენი არიან სულიერისა დღესასწაულისანი!“ ამ ზომის მიღება აუცილებელი იყო, რადგანაც საეკლესიო დღესასწაულებზე, მაგალითად, კვირიკეს დღესასწაულზე „უფროისთა რომელ რვათა დღეთა წმიდისა აღვსებისათა ცხენთსარბიელსა მიმართ უფროსს, ვიდრელა ეკლესიისა შემოკრებიან ერთნი“; ამაზე კართაგენის კრების აქტები შენიშნავენ. მართლაც ჰქონდა დასაფიქრებელი ეკლესიას, რადგან, როგორც ეს აქტი მიუთითებს, რელიგიური დღესასწაულების დღეებშიც კი ცხენთსარბიელზე უფრო მეტი ხალხი დადიოდა, ვიდრე ეკლესიაში.

და მიაგნო ეკლესიამ გამოსავალს: ქვეყნის პოლიტიკურ ხელმძღვანელს მეფეს მიმართა და მისი ძალის მოყენება სცადა, „რათა მოისპენ სრულიად თამაშობა მოსმურობანი ხადილობა, ელენთა თამაშობა... ამისაცა ჯერ არს გამოთხოვებაი ქრისტიანეთა მეფეთაგან, ვინა-იდგან გარეშე საღმრთოსა ბრძანებათასა მრავალთა აღ-გილთა შინა იქმნებიან საწარმართოსა საცთურისა შედ-გომილთაგან ესევეითარი თამაშობა-მოსმურობანი, რამე-თუ ქრისტიანენიცა ფარულად შეკრებოდნიან ელენთა თამაშობათა აღსრულებისათვის“.

უხერხულ მდგომარეობაში ჩავარდნენ მეფეები. რა ექნათ, მართლა აეკრძალათ ყოველგვარი ვარჯიშობა და ამით გაეწირათ ქვეყანა მტრის საჯიჯგნად, თუ მტრად მოეკიდებინათ სულიერი მამები? როგორც ჩანს, ქართველმა მეფეებმა ნახეს გამოსავალი. ნაწილობრივ, მოჩვენებითად სცეს პატივი ეკლესიის ამ მოთხოვნას. ვახუშტი ბატონიშვილი გვამცნობს, რომ როდესაც მეფესთან გაიმართებოდა დიდი ნადიმი, სხვადასხვა სანახაობებით, „კათალიკოზნი და ეპისკოპოზნი ვიდრემდის იყვნენ მუნ, არა იყო მწყობრთა ძალთა ცემანი, არამედ გალობანი; ხოლო შემდგომად წასვლისა მათისა იყო მგოსანთა, მომღერალთა და ყოველთა სახიობათა ცემანი“.

განა კათალიკოსმა არ იცოდა, რომ მისი წამოსვლის შემდეგ სუფრაზე ისევ იმართებოდა ამქვეყნიური გართობა-სანახაობანი? იცოდა, როგორ არა, მაგრამ იმითაც კმაყოფილი იყო, რომ მისი დასწრების მომენტში მაინც უწევდნენ ანგარიშს. ანალოგიური ამბავი მოხდა რუსეთშიც. ეკლესიის დაქინებული თხოვნის შედეგად პეტრე პირველმა ხელი მოაწერა ბრძანებას, რომლის მი-

ხედვითაც იკრძალებოდა ყოველგვარი ხალხური ვარჯიშობანი, „ელინური სიგიჟე“, „ცოფიანთა თამაშები“. ხელი კი მოაწერა, მაგრამ მის შესრულებაზე პეტრეს არც უფიქრია. ფიზიკური აღზრდის მოტრფიალე პეტრე რომ ასე მოდქცეოდა, ეს ეკლესიამაც კარგად იცოდა, მაგრამ იგი მაინც კმაყოფილი დარჩა მეფის ამ ქესტიით, მან მოიხადა ვალი ღვთის წინაშე, შექმნა დოკუმენტი, იქ კი ხალხი ითამაშებდა თუ არა, არც შეუწუხებია თავი ამ საქმის შემოწმებით.

ჩვენ წელან ვახუშტის ცნობა რომ მოვიყვანეთ, იგადავით აღმაშენებლის პერიოდს, ე. ი. XI—XII საუკუნეებს ეხება. თუ ამ პერიოდში ქართული ეკლესია უკვე მოეშვა ფიზიკური ვარჯიშობის აშკარა დევნას, ამისათვის მას სამი ძირითადი მიზეზი გააჩნდა. პირველი: მსოფლიო ქრისტიანული ეკლესიის VI კრების კანონის მიღებიდან უკვე 5 საუკუნე იყო გასული და ამ კანონის ცხოველმყოფელობა რამდენადმე შესუსტდა; მეორე: წარმართობა თითქმის საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე გაქრა და ამდენად წარმართული პერიოდის ვარჯიშები და თამაშები იმდენად ვეღარ შელახავდნენ ქრისტიანობის ავტორიტეტს, და მესამე: ეკლესია კარგად ხედავდა, რომ ამ უზარმაზარ მაჰმადიანურ სამყაროში დარჩენილ საქართველოს, სხვა მრავალ პირობასთან ერთად, ხალხის ფიზიკური გამოწრთობა თუ გადაარჩენდა.

მართლაც და, მივაქციოთ ყურადღება ერთ ფაქტს: თუ რუსეთის ეკლესია აგერ მე-18 საუკუნეშიც არ ინდობს მოვარჯიშეებს, მას, როგორც იტყვიან, „თავი ქუდში აქვს“. რუსეთის წინააღმდეგ სხვადასხვა ღრთს გამოილაშქრეს გერმანელებმა, პოლონელებმა, შვედებ-

მა, ფრანგებმა, ე. ი. ქრისტიანულმა სახელმწიფოებმა. ეს ფაქტი რუსეთის ეკლესიის მსახურს ამშვიდებდა იმ გაგებით, რომ მტრის გამარჯვების შემთხვევაშიც პირადად მას ფიზიკური განადგურება არ ელოდა.

მაგრამ სულ სხვა რამ ხდებოდა საქართველოში. ეკლესიის მსახურებმა მრავალი ბრძოლების მაგალითზე დაინახეს, რომ მუსულმანური ჯარის სარდლობა სხვა მნიშვნელოვან ობიექტებთან ერთად, პირველ რიგში დარტყმას აყენებს ეკლესიას, როგორც ქვეყნის იდეოლოგიური ცხოვრების ერთ-ერთ ცენტრსა და ხელმძღვანელს. ვინ იცის, შორიდან რამდენჯერ დაუნახიათ მტრის სარდლებს მაცხოვრის ჯვრით ხელაპყრობილი მღვდლები, რომლებიც ლოცავდნენ ქართველ ჯარს და ქრისტეს სახელით მოუწოდებდნენ მტრის ალაგმვას; შემოსეული მტერი არ ინდობდა ეკლესიის მსახურებსაც. ყოველივე ეს, ბუნებრივია, ეკლესიის მსახურებს ჩაუნერგავდა აზრს იმის შესახებ, რომ ხელი აეღოთ ხალხის ფიზიკური წრთობის საშუალებათა დევნაზე, რათა გაძლიერებულიყო ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობა და ქვეყანასთან ერთად საკუთარი ტყავიც გადაერჩინათ.

და აი, ქართულმა ეკლესიამ თანდათან შეცვალა დამოკიდებულება ფიზიკური კულტურისადმი. თუ წინათ ცხენთსარბიელზე მისულ ჩოგანბურთელს წაწყმედით ემუქრებოდა, ახლა მღვდელი თვით ლოცავს მოთამაშეებს, თვითონ ერევა და ორგანიზაციას უკეთებს ლელობურთის თამაშს, ზოგიერთი სპორტული მოედანი, განსაკუთრებით სსჭიდაო არენა, ყაბახის სვეტი ეკლესიის ეზოში გადმოაქვს და ა. შ. და მოხდა ისე, რომ მრავალი ეკლესია და მათი ახლომდებარე ტერიტორია თავი-

სებურ სპორტულ ცენტრებად იქცნენ. საეკლესიო-
სასწაულების პროგრამა სულ უფრო ივსებოდა სპორ-
ტული ნაწილით; და ასე, წარმოუდგენელი გახდა მცხე-
თობის დღესასწაული ჭიდაობის გარეშე, ალავერდობა-
ცხენოსნობის გარეშე, გიორგობა — ლელობურთის გა-
რეშე და სხვ.

ასე დაუმეგობრდა ქართული ეკლესია სპორტს, და
აქაც, ისე როგორც ფიზკულტურული მოძრაობის გა-
ვითარების სხვა ნიუანსებში, ყველაფერი მაინც ქვეყნის
პოლიტიკურმა ინტერესებმა განაპირობა.

მკითხველი ალბათ გაკვირვებით იკითხავს: მთელი ამ
ხნის განმავლობაში, რაც ქართული სპორტის განვითა-
რებაზეა ლაპარაკი, ჯერ ერთი სიტყვაც არ გვითქვამს
ქართველ ქალებზე, მათ ფიზიკურ აღზრდაზე. ნუთუ შუა
საუკუნეების ქართველი ქალის ფიზიკური აღზრდა არ
იდგა სათანადო დონეზე? პირდაპირი პასუხიდან ჯერ-
ჯერობით თავს შევიკავებთ, ჩავიდეთ ბოლომდე და
მკითხველი მიხვდება მიზეზს, თუ რატომ დავაგვიანე სა-
უბარი ქალთა ფიზიკურ აღზრდაზე.

მაშ ასე, საჭირო იყო ქართველ ქალთა ფიზიკური
აღზრდის სისტემის არსებობის ფაქტის დადგენა! ამის-
თვის, უპირველეს ყოვლისა, სათანადო საბუთების მო-
ძებნა გახდა საჭირო. მოიძებნა ეს დოკუმენტებიც, მაგრამ,
ვაი რომ, თითქმის ყველა მათგანი დუმს ქართველ ქალ-
თა ფიზიკური აღზრდის შესახებ. როდესაც მამაკაცთა
ფიზიკური აღზრდის სურათის დადგენის მიზნით ვსწავ-
ლობთ ისტორიულ დოკუმენტებს, ჩვენდა გულის გასა-
ხარად, ყველა მათგანი უხვად გვთავაზობს მასალას; იშ-
ვიათია დოკუმენტი, სადაც ლაპარაკი იყოს რომელიმე

ისტორიულ პირზე, რომ იქვე არ იყოს მისი მაღალი ფიზიკური თვისებების დახასიათება (თუნდაც ისეთი, როგორც თამარ მეფის ისტორიკოსის ცნობაა დავით სოსლანზე: „ესე დავით წელიწადისა მოქცევამდის ესრეთ წაემჯობინა ყველასა მშვილდოსანსა, ცხენოსანსა და მკვირცხლსა და მოასპარეზესა“...). მაგრამ იმავე დოკუმენტებში ამაოდ დაუწყებთ ძებნას მსგავს ცნობებს ქალთა შესახებ. ქალთა ფიზიკურ თვისებებზე, რაც სისტემატური ფიზიკური წრთობით შეიძლებოდა ყოფილიყო მოპოვებული, არცერთი დოკუმენტი არ გვესაუბრება (მცირე და უმნიშვნელო გამოჩენისის გარდა, რომელზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი). გადაშლით ასეთ ტიპიურ დოკუმენტს და კითხულობ ჟართველი ქალის შესახებ: „დაუცხრომლად ჟამი ფსალმუნებითა მლოცველი, დედათა დიდება ბანოვანთა უმთავრესი, ყოველი სწავლა-ცოდნით აღზრდილი“.

ივანე გვარამაძე, ახასიათებს რა „მესხური თამაშების“ პროგრამას, მასში ქალთა გაქცევასაც ასახელებს; როგორც ჩანს, ძველ საქართველოში (ამ 2500—3000 წლის წინათ) მართლაც ეწყობოდა ქალების შეჯიბრება რბენაში, მაგრამ შემდეგ ერთხელაც არავის წამოსცდენია იგივე ცნობა. შეიძლებოდა ხელი ჩაგვეჭიდა კიდევ ერთი ფაქტისათვის: ხომ იყვნენ საქართველოში (ძალზე იშვიათად, მაგრამ ხომ იყვნენ!) ისეთი ქალები, რომლებმაც თავი ისახელეს საბრძოლო მოქმედებაში? ხომ არის ცნობილი თეკლა ბიჭის, მაია წყნეთელის, ანა ვაშლოვანელის, თინა წავკისელის სახელები? განა ნაკლებ მაცდუნებელია თამარ მეფის მაგალითი? ზოგიერთი ცნობა გვეუბნება, რომ ქართველ დედოფალს უყვარდა

საქმენი სამამაცონი: მშვილდოსან-მახვილოსნობა, ^{ნადავლი} რობა, ჯირითობა და მხედრობა. შემთხვევითი ^{არაა, რომ} სწორედ XIII საუკუნის პირველ ოცეულს ეკუთვნის ევროპელი ეპისკოპოსის ჟაკ დე ვიტრის „იერუსალიმის ისტორიაში“ ჩაქსოვილი ცნობა ქართველებზე: „ისინი, — წერს იგი, — არიან დიდად მედგარნი და მამაცნი ბრძოლაში, სხეულით მძლავრნი და მხედრობით ძლევამოსილნი. მათ სასტიკად ჰყავთ დაშინებულნი სარკინოზები, ხშირი თავდასხმებით ამარცხებენ მათ მოსახლურე სპარსელებს, მიდიელებს და ასირიელებს, თვითონ ურჯულო ხალხებით გარშემორტყმულნი... მათი კეთილშობილი (ხაზი ჩვენი, ა. ც.) ქალები ამოიძალთა მსგავსად შეიარაღებულნი იბრძვიან რაინდთა მხარდამხარ“. აქ შემთხვევით არ გავუსვით ხაზი სიტყვა „კეთილშობილს“. დიახ, თამარისა და თეკლა ბატონიშვილის წრეში ქალთა გარკვეული სამხედრო-ფიზიკური მომზადება შეიძლება რეალურ ფაქტად მივიჩნიოთ, მაგრამ თითო-ოროლა მაგალითის განზოგადება და მათზე დაყრდნობით საქართველოში ქალთა ფიზიკური აღზრდის ერთიანი სისტემის არსებობის მტკიცება დიდი შეცდომა იქნებოდა. რაც შეეხება მაია წყნეთელსა და თინა წავკისელს, მათ იარაღი ხელთ ააღებინა გარკვეულმა სოციალურმა სიტუაციამ და არა კარგი ფიზიკური მზადყოფნის ბრძოლაში გამოცდის სურვილმა (ანა ვაშლოვანელის მაგალითი კი იმდენად საოცარი რეციდივაა, რომ მისი განზოგადება ნამდვილად არასერიოზული საქმეა).

ყველა ზემოხსენებულ საეჭვო ცნობას, და მათგან გამომდინარე, — საქართველოში ქალთა ფიზიკური

აღზრდის სისტემის არსებობის სურვილს ცივ-წყალს
 ასხამს უცხოეთში დაწინაურებული ქართველი დიდ-
 ბულის ამაზასპის საფლავის ეპიტაფია; ქვაზე ვკითხუ-
 ლობთ: „მეფის დიდებული შთამომავალი ამაზასპ, ძმა
 ხელმწიფისა მირდატისა, სამშობლო ჩემი — არაგვის
 ქართასა... მე — შუბოსანი, მშვილდოსანი, მახვილოსა-
 ნი, მეომარი, მხედარი, — გარნა კრძალვით მსგავსი ქალ-
 წულთა“. როგორც ვხედავთ, აქ ფიზიკური აღზრდა
 ქალთათვის სრულიად უცხო მოვლენადაა მიჩნეული.

იქნებ კიდევ ერთმა ფაქტმა მოფინოს ნათელი სა-
 კითხს?! ცნობილია, რომ ჩვენი საუკუნის დასაწყისში
 თბილისში იმართებოდა მოჭიდავე ქალთა ჩემპიონატები.
 იქნებ ეს გამოგვადგეს იმისათვის, რომ დავამტკიცოთ
 მოჭიდავე ქალთა ძველი ტრადიციის არსებობა? ავიღოთ
 1911 წელს თბილისში ჩატარებული ტურნირის მონაწი-
 ლეთა სია. აი, მონაწილეთა გვარები და სადაურობა:
 ლამბერგი (გერმანია), რეიტერი (ინგლისი), შევჩენკო
 (უკრაინა), პედერსონი (შვეცია), კელტი (შოტლანდია),
 მოროზოვა (რუსეთი), როზინგი (ნორვეგია), იანკოვს-
 კაია (პოლონეთი), ოფენბახი (ავსტრია), გირალტი (ეს-
 პანეთი). ასევე სხვა ეროვნების წარმომადგენლების
 გვარებს წაიკითხავთ დანარჩენ პროგრამებშიც. მათში
 ვერ მოძებნით ვერც ერთ ქართულ გვარს.

ასევე გაიელვა ერთმა ცნობამ „დროების“ 1868
 წლის 21 ივნისის ნომერში; გაზეთი გვამცნობს, რომ ხმა
 დავარდა — სოფელ კულაშში ქალთა დოლი გაიმართე-
 ბაო. მაგრამ ეს ყველაფერი თურმე ჭორი აღმოჩნდა.
 „წარსულ დღეებში, — წერს ერთი კორესპონდენტი, —
 აქ ლაპარაკობდნენ, რომ სოფელ კულაშს, რომელიც

არის 35 ვერსზედ ქუთაისიდან, ამ მოკლე ხანში იქნება
სხვა შექცევათა შორის ქალების დოლი (მარულა) ერთი
აქაური თავადის მოთავეობით... მოკლე ხანი რომ გავი-
და, გავიგე, რომ მართლა მომხდარიყო, მაგრამ ქალე-
ბისა კი არა, კაცებისა. არ ვიცი რა ინტერესი ჰქონდა
იმას, ვინც დაჰყარა ხმა, რომ ქალების დოლი იქნება.

რა ვქნათ, უნდა ვიწამოთ, რომ ისტორიული წყარო-
ები გვერდს უვლიან ქართველ ქალთა ფიზიკური აღზრ-
დის საკითხს, და აქედან, უნდა შევეგუოთ იმ აზრსაც,
რომ საქართველოში ქალთა ფიზიკური აღზრდის რეგ-
ლამენტირებული სისტემის არსებობა საეჭვოა. წინას-
წარ მინდა დავამშვიდო მკითხველი და აღვნიშნო, რომ
მიუხედავად ამისა, ქართველ ქალებს მაინც გააჩნდათ
იმისთანა საუცხოო ფიზიკური მომზადება, რომ მისი
შემხედვარე შურით აივსებოდა რომელიც გნებავთ ქვეყ-
ნის ლამაზი სქესის წარმომადგენელი. ქართველ ქალებს
საამისოდ თავიანთი საშუალებები გააჩნდათ, რაზედაც
ცოტა ქვემოთ მოგახსენებთ, ახლა კი გავარკვიოთ მიზე-
ზები იმისა, თუ რატომ არ დაკანონდა მუშასაუკუნეების
საქართველოში ქალთა ფიზიკური აღზრდის სისტემა.

პირველ მიზეზს სახელმწიფოებრივი ინტერესები ედო
საფუძვლად: როგორც ვიცით, საქართველოს ყოველთვის
აკლდა მეზობელები, ყოველთვის საჭირო იყო მათი რი-
გების შევსება, რაც სხვა საშუალებებთან ერთად, ქალთა
ძალების გამოყენებითაც შეიძლებოდა. ბრძოლაში ქალე-
ბის მასობრივი გაწვევა ყოველთვის იყო შესაძლებელი,
მაგრამ; ბუნებრივია. იზადება ასეთი კითხვა: რა უფრო
ხელსაყრელი იყო ქვეყნისათვის — ქალის გაყვანა ბრძო-
ლის ველზე, სადაც იგი შეიწირავდა ერთ ან ორ მომხდურს

და შემდეგ თავადაც დაიღუპებოდა, თუ ოჯახის ერთ-ერთ ბურჯად მისი დატოვება და 8-10 შვილის აღზრდა ქვეყნის დამცველებად? წარმოდგენილი გექნებათ, მრავალშვილიანი დედის ფრონტზე წასვლა და მისი დაღუპვა როგორ შეასუსტებდა ქვეყნის მომავალი ძლიერების საძირკველს. გასაგებია, რომ ქვეყნის გადარჩენის ინტერესები უფრო იქითკენ ხრიდა სასწორს, რომ ქალი სახლში დარჩენილიყო და ქვეყნის გადამრჩენი მებრძოლები აღეზარდა. ქალის მოვალეობის ამგვარმა ლოკალიზებამ არც მათი ფიზიკური აღზრდის სისტემის საჭიროება დასვა დღის წესრიგში.

მეორე მიზეზი წმინდა მორალური და ეთიკური ხასიათისა იყო: ქართველი მამაკაცი მიდიოდა უთანასწორო ბრძოლაში; მან იცოდა, რომ ცხრა მტერს თუ მოკლავდა. მეათეს ზედ დააკვდებოდა, იცოდა, რომ კალიასავით შემოსეულ მტრის ჯართან ბრძოლაში მას სიკვდილი ელოდა. გრძნობდა იმასაც, რომ მისი სიკვდილის მიზეზი არის ქართველ მებრძოლთა სიმცირე, მაგრამ ქართველ მამაკაცს, მიუხედავად ყოველივე ამისა, არ უკადრებია ქალისათვის — წამოდი ბრძოლაში და შენც მკერდი შეუშვირე მტრის მახვილსო. მან იცოდა, რომ მისი სიკვდილის შემდეგ „კიდევაც დაიზრდებოდა“ მისი ათი ვაჟი, რომელიც არ შესჭამდა ჯავრსა მტრისასა.

მესამე მიზეზი რელიგიასთანაა დაკავშირებული: ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ქრისტიანული რელიგია გააფთრებით უტევდა ფიზიკურ ვარჯიშობა-თამაშობებს, და მამაკაცებს რომ ვერაფერი მოუხერხა, ფიზიკური აღზრდის მოტრფიალე ქალებზე იყარა ჯავრი. იგი ანათემით ემუქრებოდა არა მარტო მოვარჯიშე ქალებს, არამედ იმათაც,

ვინც სპორტულ სანახაობაზე დასწრებას გაბედავდა, როგორც ჩანს, საქართველოშიც განმეორდა იგივე, რამაც დასავლეთ ევროპის მაშინდელ საზოგადოებაში იჩინა თავი. მამაკაცებს, რომლებმაც ფიზიკური აღზრდის რაინდული სისტემა შექმნეს, ეკლესიამ ვერაფერი დააკლო, ქალთა საზოგადოებრივ უფლებებს, მათს აღზრდას კი დაეპატრონა და თავისი გავლენის ქვეშ მოაქცია.

...სოფელი ტკბილ ძილს მიეცა. ლოგინში გახვეულა თებროც, მაგრამ ძილი არ ეკარება. სამი დღეა, რაც ქმარი ერეკლეს რაზმში გაიწვიეს, ლეკთა თარეში გახშირდა და მათი ალაგმვა მხოლოდ მუდმივმოქმედი რაზმით შეიძლებაო. ასე იძულებით რამდენჯერ მიუტოვებია ოჯახი. ამ სამი თვის წინ აზატხანთან ბრძოლაში ახლდა დიდ ბატონს, უფრო ადრე ერთი ხუთჯერ მაინც მოუწია სახლკარის მიტოვება. მაგრამ ოჯახს უკაცობას ვერ დაამჩნევს; ქმარი იქ, ბრძოლის ველზე სისხლს ღვრის, და სირცხვილი არ იქნება ოჯახი ნაკლულად დაახვედროს ნამარ მეუღლეს?!

შვილების საწოლს გადახედა. ყველა მათგანი — 5 ბიჭი და 3 გოგო — უდრტვინველად ფშვინავდნენ. ყველაზე უფროსი 12 წლისაა, უმცროსი კი ფეხზე ძლივს დადის.

ირიყრაყა თუ არა, თებრომ ტანთ ჩაიცვა და ეზოში გამოვიდა. ჯერ ქათმებს საკენკი დაუყარა, მერე ხულაში შევიდა და ღორებს სალაფავი მოუძნადა.

ამ საქმეს რომ მორჩა, ნაჯახს წამოავლო ხელი, გამოიტანა გრძელი მორი და რამოდენიმე დიდი ნაჭერი ჩამოაჩეხა, სამზარეულოში შეზიდა, ბუხარს შეუყეთა და

ცეცხლი გააჩაღა. კოკიდან წყალი გადაიღო სპილენძის ქვაბში და ცეცხლზე შემოდგა.

ვიდრე წყალი ადუღდება, ძროხას მოვწველიო, — გაიფიქრა და ჩქარა კასრი თბილი რძით აავსო. მერე ძროხა და ცხვრები ჭიშკარს იქით გადადენა, მწყემსი გამოივლის და წაიყვანსო.

რძის ერთი ნაწილი ქვაბში გადაიღო, ცეცხლზე შემოდგა; დილით პატარებისათვის უნდა შეესვა; უფრო მოზრდილთათვის კი წინა დღეს ქოთანში დარჩენილი ლობიო გაათბო.

მზე ამოიწვერა. ბავშვებმა გაიღვიძეს და ჟრიაშულით აავსეს ეზო.

თებრო სიამოვნების ღიმილს ვერ იკავებდა მათი შემხედვარე. ჩქარა ეზოში, კაკლის ქვეშ გრძელი ტაბლასუფრა გააწყო და ბავშვებს დაუძახა.

როცა საუზმეს მორჩნენ, უფროს ბიჭს გასძახა თოხები გადმოიტანე, ბოსტანი გვაქვს გასათოხნო, უფროს გოგონას კი დაავალა — ვიდრე ჩვენ ბოსტანში ვიმუშავებთ, ბავშვებს მიხედო.

მხოლოდ შუადღით გამოვიდნენ ბოსტნიდან. თან კალთით ჭყინტი ლობიო გამოიტანა და გარჩევას შეუდგა, სადილისათვის სჭირდებოდა. ცეცხლი დაანთო, ზედ ქვაბი შემოდგა და ერთ საათში მთელი ოჯახი ისევ სუფრას შემოუხსდა.

— ახლა კი ყველანი ჭილოფზე, — ბრძანა დედამ, — თითო საათი წაძინება არ გვაწყენდა!

და ბავშვები ძილს მიეცნენ. თებრომ სულ პატარა ბიჭი მკლავზე გადაიწვინა და თითონაც თვალი მილულა. საამო სანახავია, შრომისაგან დაღლილი ადამიანის

ჯანსაღი, ღრმა და ტკბილი ძილი, რომელიც შესანიშნავად
აქარვებს დაღლას და ისევ ენერგიით აღავსებს მშრომელ
კაცსა თუ ქალს.

თებრომ ყველაზე ადრე გაიღვიძა, უფროს ბიჭს
ხელი შეახო, შეადვიდა, მე წყალზე მივდივარ და როცა
ბავშვები გაიღვიძებენ, უპატრონეო.

მზე გადახრილიყო. სოფლის გზაჯვარედინზე უკვე
ერთმანეთს ელოდებოდნენ ქალები. თან უზარმაზარი
კოკები წამოეღოთ. თებროსაც მხარზე შეედგა კოკა და
მეზობლებთან ერთად გასწია წყაროსაკენ, რომელიც
სოფლიდან ერთ კილომეტრზე, ღრმა ხევში გადმოსჩუხ-
ჩუხებდა. ერთ ქალს ქმრის თოფიც წამოეღო, სხვებს
ხანჯალი, ორკაპი და სხვა იარაღი გადაეკიდებინათ. ეს
წესი უკვე ჩვევად ექცათ. ლეკებმა სწორედ წყაროზე
იცოდნენ ჩასაფრება და უიარაღოდ ამ ხევში შესვლა სა-
ხიფათო იყო. წყარომდე, როგორც ვთქვით, კილომეტრი
მანძილი იყო, გზაში რაღაცით ხომ უნდა გართობილიყუ-
ნენ, და აი, თებროს მეზობელმა, ლამაზმა თიკომ წამო-
იწყო საყვარელი სიმღერა:

თებრონე მიდის წყალზედა,
კოკა უდგია მხარზედა;
თებრონემ კოკა ჩამოდგა,
თვითონ წყლის პირას ჩამოჯდა,
დაისვენა და წამოდგა,
კოკის ავსებას შეუდგა,
კოკა გაიდგა მხარზედა,
წავიდა თავის გზაზედა.

უკან გამობრუნება უფრო ძნელი იყო; თითოეულის
კოკაში თორმეტამდე ლიტრი ჩადიოდა. სხვა რა გზა
ქონდათ, მხარზე კოკაშედგმულები, დინჯი ნაბიჯითა და
ხენებით შემოვიდნენ სოფელში. თებრომ კოკა სამ-
ზადში დადგა და კიბეზე ჩამოვდა. ეზოს გადახედა. დი-
ლას სახლი კი დაალაგა, მაგრამ ეზო დასახვეტი იყო. ცო-
ცხები გამოიტანა და ბავშვებთან ერთად ეზო მოაკრია-
ლა. მერე ვახშმისათვის ისევ კერა გაახურა, წყალი შე-
მოდგა, და ვიდრე აღუდგებოდა, მატყლის ჩეჩვას შეუ-
დგა. ზამთრისათვის რვა ბავშვი იყო დასამოსი. ბავშვე-
ბი აღრე ავახშმა, რადგან მზის ჩასვლამდე ქალებთან ერ-
თად ტყეში უნდა წასულიყო და მოცივი დაეკრიფა, იქნებ
სოკოც ეშოვა.

მზე უკვე ჩასულიყო, როცა სავსე კალათით ეზოში
შემოვიდა. მოცივი ლანგარში გადაიღო და ზედ წყალი
დაასხა, ბავშვები როცა დაიძინებენ, მოვადულებ ნაყენ-
სო.

ამასობაში მწყემსმა ნახირი მორეკა, თებრომ ჭიშ-
კართან მიიღრბინა, ძროხა და ცხვარი ეზოში შემოუშვა და
დააბინავა: შემდეგ გოგონები გვერდით მოისვა და აყუ-
რებინა, როგორ წველიდა ძროხას.

დაიღალა თებრო, ძლიერ დაიღალა, მაგრამ სხეულსა
და სულს სწორედ მუდმივი მოძრაობა შველის. მის მწვა-
ნე და ფართო ეზოში სალამოხანს მეზობლის ქალები და
ბავშვები იყრიდნენ თავს. იმართებოდა ცეკვა-თამაში,
სიმღერები; ადამიანები ივიწყებდნენ დღის განმავლობა-
ში გადატანილ ჭირ-ვარამს და მთელი არსებით ეძლეოდ-
ნენ მოლხენა-თამაშობას. აი, ახლაც აივსო ეზო, ვის

დაირა მოეტანა, ვის გარმონიკა, ვის ფანდური, და თებროს ეზოში ქალების ნარნარი ცეკვა და ამოდსამენი სიმღერები გაიმართა. თებროც თავდავიწყებით მიეცა ლხინს.

გვიან დაიშალნენ. თებრომ კიდევ ერთხელ გადაავლო მზრუნველი თვალი ეზო-გარემოს და შვილებთან ერთად ჯანსაღ ძილს მიეცა, რათა მეორე დღეს ისევ შედგომოდა მეტად მძიმე, მაგრამ ოჯახისა და ქვეყნისათვის საჭირო შრომას.

კარგი იყო, ვიდრე თებროს დღის რეჟიმს ეახსიანოებდით, დაგვეთვალა — გამოღვიძებიდან დაძინებამდე რამდენი მოძრაობა შეასრულა ამ ქართველმა დედამ, რამდენჯერ შეუდგა მძიმე შრომას, რომელმაც მისი კუნთური სისტემის საკმაოდ დიდი დაძაბვა მოითხოვა; ეს ზომ სხეულის ისეთი ფიზიკური ვარჯიშობა იყო, რაც აწრთობდა და ავითარებდა ადამიანის მთელ ფიზიკურ სამყაროს. დიახ, მძიმე ფიზიკური შრომა, ცეკვები, რომელსაც თან ახლდა გეგმაზომიერი დასვენების პროცესი, ჯანსაღი ძილის სახით, ქართველ ქალს დაახლოებით აძლევდა იმ თვისებებს, რასაც მისცემდა სისტემატური ფიზიკური ვარჯიშობა. ფიზიკური შრომა იყო ქართველი ქალების წრთობისა და განვითარების უმთავრესი წყარო. ცამდე მართალი იყო სულმნათი საბა, რომელიც ბრძანებდა: „იშვიათ არიან მუშაკნი შრომისა მოთმინენი სნეულ, არამედ; რომელნი უდებ და მჭამელ და უთმინო არიან, იგინი არიან სნეულ და მონა მკურნალთა და მკენესელ და მევაღალე და ვერცაღა მოითმენენ სნეულებათა მათთა... უკეთუ ჟამსა ამას მცირესა სოფლისასა ვიდრეღა ვალთ და არა მოვითმინოთ ჭირი, შრომა და იწრთ-

ება, ვერც ჩვენ შეუკრიბოთ თავთა ჩვენთა იფქლი ცხოვრებისა და ვერც გამოვზარდნეთ თავნი ჩვენი წელიწადთა მათ სიგრძესა, რომელნი გვისხენან წინარე ჩვენსა საუკუნეთა დაუსრულებელთა“.

ქართველ ქალთა ყოფაცხოვრებაში საკმაოდ საგრძნობ ადგილს იკავებს ე. წ. სამაგიდო თამაშობანი; არქანჯელო ლომბერტი წერს: „სამეგრელოში დროს გასატარებლად ბევრი სხვადასხვა თამაშობაა. მათ შორის ზოგი გავრცელებულია მთელს ქვეყნიერებაზე და ზოგი საკუთრივ სამეგრელოში და საქართველოშია გავრცელებული და სხვაგან არსად. პირველთაგანია: ჭადრაკი, ნარდი და ბანქო. ჭადრაკსა და ნარდს უფრო ქალები ეტანებიან, ხიდრე კაცები და ისე მარდად და ხელოვნურად თამაშობენ, რომ საუცხოო სანახავია. ბანქო იშვიათია და მხოლოდ უდიდებულესი თავადები თამაშობენ მას“.

საგულისხმოა, რომ „ვეფხისტყაოსანშიც“ სამაგიდო თამაშობანი უმთავრესად ქალთა მონოპოლიას წარმოადგენს. „ასმათ და ორი მონანი ჰყვიან, იმღერდის ნარდითაო“, — გვამცნობს რუსთველი. პოემაში საჭადრაკო ტერმინი „შამათი“ ნახშიარია ერთხელ და ისიც ქალის, ინდოთ-დედოფლის მიერ:

„ერთსა ბრძანებს დედოფალი, მართ სიტყვასა
ვითომ ათსა;
ღმერთმან მოსრნა მტერნი ჩვენი, ვერ დაგვცემენ
ყოლ შამათსა“.

სამაგიდო თამაშების სიძველეზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ შაშის მაგვარი თამაშის ფიგურები აღმოჩნდა

ანტიკური ვანის ნაქალაქარის გათხრების დროს აღმოაჩინეს ისიც გახსოვთ, რომ ჭადრაკი და მოჭადრაკე ჩემპიონი უკვე ნახსენებია XII საუკუნის ლიტერატურულ ძეგლში მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანში“. სამაგიდო თამაშების დიდ გავრცელებაზე შუა საუკუნეების საქართველოში მიუთითებს მათი ხშირი ფიგურირება ე. წ. აღორძინების პერიოდის ლიტერატურულ ნაწარმოებებში. განსაკუთრებით თვალში საცემია მოთამაშეთა აზარტი, რასაც ხაზს უსვამენ ჩვენი მეფე-პოეტები. მათი ცნობის მიხედვით ყუმარსა და ნარდს ფულზეც თამაშობდნენ, „ყუმარბაზნი ხალისითა დაღალვას არ გაიგებენ, ორი სამი დღე მოების, ყუმარს აღარ აიღებენ“. მაგრამ სულ სხვაა ჭადრაკი, მას „ითამაშებენ ისე თეთრზედა ძვირადა“. მას უნდა კარგი ცოდნა, განმჭრიახობა, რაც „არავის სჭირს“ ხშირადა“. მაგრამ მოგების სიხარული და წაგებით გამოწვეული სინანული აქაც იჩენს ხოლმე თავს. „რომელსაც უზმენ შამათსა, მას მიაჩნია ჭირადა, აჯობებს, თუცა ძმა იყოს, ეწყყინოს გასაკვირადა“.

სამაგიდო თამაშობათა პოპულარობა იმდენად დიდი იყო, რომ მათი თამაშის წესები, ფიგურების სახელები და სხვა ნიუანსები პოეტების ლექსთა თემადაც კი იყო გადაქცეული. ნიმუშად მინდა მოვიტანო თეიმურაზ მეორის ლექსი, სადაც კარგად ჩანს ყოველივე ეს:

ხმა ნარნარ დიად უხდების. ბულბულსა კიკიკობანი,
ია ქებითა ვერ უდრის, წითელს ვარდზედ აქვს ბჰობანი,
სად უყეფს ნახეთ, მუდამად, ვისიც სჭირს მიჯნურობანი,
ასე ევლება თავზედა, მისი არ უნდა გმობანი,

ჩარიგებული ყვავილი კარგია, ნამიანია,
ფანჯი შევახო ხელისა, სად იყოს ეკლიანია,
მაშე შიგ ჩავეყოფ მე ცხვირსა, უსუნებ ტრემლიანია,
რას მეკამათე ლიზლობით, შეიქმან სევდიანია.

ნიჟად რაკირუჟი მესმა კართა ზედა კენჭის ცემით,
მეფერების თავი შენი, შემბირალე ხმის გაცემით,
აქ სულა ზი, ერიდები კაცთა, სტირი გარდაცემით,
უკუნითი მოგცე თავი, რომ გამხეთქო გინდა ცემით.

მომხედარის კაცის თვალმა შემიწყალა, დამრთო ნება,
ეტლი მქონდა მის ღღეს კარგი, აღარ მჭირდა ცეცხლთა დება,
აბა იკივლებს აღარა, არ უარობს, არცა წყრება,
არ უხილავს თვალთა ჩემთა მასებრივი ბრწყინვალება.

ჭადრაკი და სხვა სამაგიდო თამაშობანი, მიუხედავად
მათი მოყვარულების აზარტში გადასული ინტერესისა,
მაინც მოთამაშეთა სულიერი თვისებების, მახვილგონიე-
რების, გამარჯვების რწმენისა და სხვათა განვითარებას
უწყობდა ხელს. მათთვის უცხო იყო ისეთი რეციდივები,
რაც ამ სამაგიდო თამაშობებს ახლდა ზოგიერთ ქვეყანა-
ში. არსებობს, მაგალითად, გასული საუკუნის ქართულ
პრესაში ცნობა იმის შესახებ, რომ მაროკოს სულთანი
ჭადრაკის დიდი მოყვარული ყოფილა. მაგრამ თავის
ინტერესს ამ გონიერი თამაშისადმი შემდეგნაირად გამო-
ხატავდა: სასახლის დიდ დარბაზში, იატაკზე მოხატული
ჰქონდა ჭადრაკის დაფა, ზედ ფიგურების ნაცვლად ცო-
ცხალ ადამიანებს (მონებს) აყენებდა. ერთ მხარეს თითონ
დაჯდებოდა, მეორე მხარეს მისი რომელიმე ნაცნობი მო-
ჭადრაკე და იმართებოდა ე. წ. „ცოცხალი ჭადრაკი“,

მაგრამ ერთი „მცირე“ სხვაობით. სულთანის ბრძანებით ფიგურას (იგივე ცოცხალ მონას), რომელიც თამაშის გემის მიხედვით მოიკვლებოდა, ნამდვილად კლავდნენ დამსწრეთა წინაშე.

...თავმდაბლობა, ერთგულება, წესმორჩილება, სამარტოლიანობა, მოყვასის სიყვარული, სიმამაცე, სიმარჯვე, გამბედაობა, სამშობლოს სიყვარული და სხვა სულიერი თვისებები, რაც სისტემატური ფიზიკური ვარჯიშობისათუ მძიმე შრომის პროცესშიც იზრდებოდა, — აყალიბებდა ადამიანს, რომლისთვისაც სამშობლო იყო ყველაზე და ყველაფერზე უფრო მთავარი, ღმერთისაგან მხოლოდ ერთხელ ბოძებულ სიცოცხლეზეც უფრო მეტი და ძვირფასი. სწორედ ეს თვისებები იყო, რომ ადამიანებს სიცოცხლეს აწირინებდა, თუმცა თავისუფლად შეეძლოთ მისი შენარჩუნება, — თუ სამშობლოს გადაუდგებოდნენ თუნდაც ფორმალურად; ამ თვისებებმა გააწირინეს გიორგი სააკაძეს საყვარელი შვილი, სიცოცხლე წაართვეს დემეტრე თავდადებულს, სამშობლოს საკურთხეველზე სიცოცხლე მიატანინეს ასიათასობით უსახელო უფლისციხელსა თუ ტაშისკარელს.

ახლა კი ჩავიხედოთ მესხურ ქრონიკებში და ერთი საინტერესო ცნობა დავუდვათ საფუძვლად ამ პატარა სიუჟეტს:

...ეს ამბავი ამ ოთხასი წლის წინათ მოხდა. საქართველოს ასაკლებად სულთან მურად მესამის მიერ გამოგზავნილმა ლალა ფაშამ სამცხე დაიმორჩილა და მისი ათაბაგები ძმები — მანუჩარ და ყვარყვარე თან წაიყ-

ვანა არზრუმს. 1578 წლის ნოემბერში სულთანს წერი-
ლით აცნობა, ორივე ძმას სტამბულში გაახლებთ და და-
ნარჩენი თქვენ იცითო. წერილის მიღებისთანავე გარ-
კვეული მიზანი ჩამოუყალიბდა სულთანს: ქართველი ათა-
ბაგების გამაჰმადიანება, სამცხეში საფაშოების შექმნა
და მათ მმართველებად რჩულწარმეული და ყურმოჭ-
რილ მონებად ქცეული ათაბაგოფილების გამოგზავნა.

ქართველები სტამბულში 1579 წლის ივნისში ჩაიყვა-
ნეს. დიდი მოჩვენებითი ზეიმით შეხვდა მათ სულთნის
სატახტო. ზღვა ხალხში ირეოდნენ ქართველთა ნახვით
ღაინტერესებული ფრანგი, გერმანელი, ავსტრიელი, ბერ-
ძენი, რაგუზელი, ვალახიელი, მოლდაველი და ტრანსილ-
ვანიის ელჩები. ყვარყვარეს ხილვას განსაკუთრებით აღ-
ტაცებაში მოუყვანია გერმანელი შვაიგერი, რომელიც
თავის ჩანაწერებში მოუთხრობს გერმანელ მკითხველს,
რომ 30 წლის ასაკში ასეთი თვალტანადი და ჭკვიანი
ვაჟკაცი არსად მინახავსო, დიდად განსწავლულიცაა, ჩემი
ნაჩუქარი წიგნი თურქეთშივე თარგმნა ქართულადო.
შვაიგერს ყვარყვარეს პორტრეტიც ჩაუხატია.

ზარ-ზეიმი ჩქარა მინავლდა და სულთანმაც „მოიცა-
ლა“ ძმებისათვის. ლაკონიური იყო მისი წინადადება:
ძმებს რჩული უნდა გამოეცვალათ და სამცხის საფაშოს
მმართველებად გამზადებულიყვნენ.

პირველად მანუჩარმა დაარღვია სიჩუმე:

— მბრძანებელო, — თქვა მან ყრუდ, — მე თანახმა
ვარ, გაეცით ბრძანება აღასრულონ ჩემი წინდაცვეთა!

სულთანს სახე გაეხადრა და მანუჩარს მხარზე მოუ-

თათუნა ხელი, მერე ყვარყვარესაქენ შემობრუნდა და
თვალებში ჩახედა, შენ რაღა გადაგიწყვეტიაო.

ყვარყვარე ჯერ ისევ მანუჩარის ამ გადაწყვეტილებით
ყო გაოგნებული. ცოტა ხანს შეეყოვნდა, მერე კი მტკი-
ცედ განაცხადა:

— მე ქრისტიანად ვრჩები, მზად ვარ თავი დავდო ნა-
ჯახის ქვეშ!

— იმედი მაქვს საქმე ნაჯახამდე არ მივა, — თქვა
სულთანმა და თავისთვის გაიანგარიშა, — თვენახევრიანი
მგზავრობა გვარიანად დაღლიდა ყვარყვარეს, სწორედ ეს
კოზირი უნდა გამოვიყენო ახლა!

მეორე დღესვე, მანუჩარის წინდაცვეთასთან დაკავში-
რებით, სასახლის მოედანზე (სადაც წინათ ბიზანტიური
იპოდრომი იყო), სულთანმა ზეიმის გამართვა ბრძანა.
ზეიმის პროგრამა ჭიდაობით უნდა დასრულებულიყო.

შუა ზეიმში სულთანმა ყვარყვარე იხმო, ჯერ ზეიმი-
დან მიღებულ შთაბეჭდილებებზე ესაუბრა, შემდეგ კი
თვალები მოჭუტა და თითქოს თავისთვის ლაპარაკობსო,
ძლივს გასაგონად თქვა:

— შენზე ამბობენ, უძლიერესი მოჭიდავეაო. თუ ასეა,
სანაძლეოს შემოგთავაზებ და, თუ ვაჟკაცი ხარ, მოიგე! —
შემდეგ სულთანმა სერიოზული სახე მიიღო და განაცხა-
და: დაეჭიდები ჩემს ფალავანს. თუ გაიმარჯვებ, ქართვე-
ლობაც და ქრისტიანობაც შენთვის მიჩუქნია. მაგრამ და-
მარცხების შემთხვევაში ორივეს უნდა დაემშვიდობო!

— ნამუსის სასწოროზე მიგდებს ვაჟკაცობას, — გაი-
ფიქრა ყვარყვარემ, — ჩემს უარს ხვალვე გაახმაურებს
და თავს მომჭრის, არა და, თუ დავმარცხდი...

— ჰო, რა გადაწყვიტე? — აღარ აცალა ფიქრი სულ-
თანმა.

ყვარყვარე ერთხანს დუმდა. შემდეგ თავი გაიქნია, თითქოს უქმურ ფიქრს იშორებდეს, და მტკიცედ წარმო-
თქვა:

— თანახმა ვარ!...

არენის ერთ მხარეს წელზემოდ შიშველი და ტანგა-
ქონილი ფალავანი დადგა. მკერდს ძალუმად ბერავდა და
ქაყურებელს თავისი ჰერკულესისებური აღნაგობით
ატკობდა. მეორე მხარეს ყვარყვარე გამოიყვანეს. ტანზე
ახალუხი მოერგო. მგზავრობისას ზღვის ავადმყოფობის
გადატანის მიუხედავად მაინც შემოენახა სიმხნევე. სახე
ოდნავ გაყვითლებოდა, მაგრამ ახალუხის ნაკვთების მი-
ხედვით იგრძნობოდა მისი დაკუნთული სხეულის სი-
ძლიერე.

მოწინააღმდეგემ ხელი ჩამოართვა თუ არა, ყვარყვა-
რეს ოფლში არეული ქონის მჭახე სუნი ეცა. მან ხელი
აღმართა, მიუბრუნდა სულთანს და შესძახა:

— მბრძანებელო, ტანზე ქონის წასმა ჩვენი წესი არ
არის, უბრძანეთ ჩამოსწმინდონ ქონი!

ხონთქარმა ვეზირს დაუბრიალა თვალები:

— აუხსენი მაგ გიაურს, რომ ჭიდაობა იმართება აქ,
ოურქეთის მიწაზე, ხონთქარის სასახლეში და კეთილინე-
ბოს ჩვენს წესს დაემორჩილოს!

ჭიდაობა დაიწყო. ყვარყვარეს ბევრჯერ უჭიდავია თა-
ვისი სასახლის წინ მოწყობილ არენაზე, უამრავი ფანდი
ეხერხებოდა, ძალაც ეყოფოდა, მაგრამ ამ უშველებელი
კაცის გადმოტანა შეუძლებელი იქნებოდა, ტანზე ხელებს
ვერ ჩაჭიდებდა, საპონივით დაუსრიალდებოდა.

ამასობაში თურქმა ახალოხში ჩაავლო ხელი ყვარყვარეს, დასწია, დაჰქაჩა და ნახევარი ახალოხი ხელში შერჩა.

ხალხში სიცილი ატყდა. ხონთქარიც ტახტრევანის ზურგს მიყრდნობოდა და გულიანად იცინოდა.

— გაათიტვლეთ ეგ გიაური! ჩვენი წესით იჭიდაოს! თუ არ უნდა, ჯალათის ნაჯახს ეზიაროს! — ისმოდა ირგვლივ, მაგრამ როცა ყვარყვარემ ახალუხის მეორე ნახევარიც შემოიხსნა და შიშველი ზეტანი გამოუჩნდა, ხალხი მონუსხულივით გაინაბა. კარგახანია არ ეხილათ ასეთი ზრინჯაოს ქანდაკებასავით ჩამოსხმული ადამიანი.

განახლდა ჭიდაობა. გაგულადებული თურქი ფალავანი ეცა ყვარყვარეს ფეხებში, მის ცალ ფეხს ორივე მკლავი შემოხვია და მეორე ფეხის სარმით მოცელვა გადაწყვიტა. ყვარყვარემ ისევ გაივლო გულში, ეს არაა ქართული წესი, ასეთ ჭიდაობას ჩვენში ღორულს უწოდებენო, მაგრამ ვინ გაუგონებდა. საჭირო იყო დაცვაზე ფიქრი. თურქმა შეარჩია მომენტი და მარჯვენა ფეხი ყვარყვარეს მარცხენა ფეხს შემოჰკრა, მაგრამ ძვრა ვერ უყო მეტოქეს, მეორედაც იგივე გაიმეორა თურქმა, მაგრამ ყვარყვარე მუხასავით იდგა.

ეს სხვაგვარი კირკიტი ვინმე ჩანსო, გაიფიქრა თურქმა და ახლა სხვა ფანდებს მიმართა, მაგრამ არსებით წარატებას ვერ მიაღწია. ერთი პირობა ისევ ფეხებში შევარდნა სცადა, მაგრამ ყვარყვარე ფიცხლად გაუხტა განზე.

მაყურებელი, რომელიც ზეიმის შემდეგ ისედაც კარგ გუნებაზე იყო, გუგუნებდა, ამხნევებდა თავის ფალავანს, ზოგი აუგადაც იხსენებდა ყვარყვარესა და მის ქვეყანას.

თურქი შეტევაზე იყო გადმოსული, და მის შედეგად ნად დამთავრებაზე ფიქრობდა. ხუმრობა ხომ არ იყო, იგი ხონთქრის დაკვეთით ჭიდაობს, მბრძანებელი ესწრება მის შერკინებას და თუ სწრაფად და ეფექტიანად არ დაამთავრა შეხვედრა, გაძალღებული და ძლივს მოპოვებული გამარჯვება შეიძლება არც აპატიოს.

თურქი მიუხედავად ყვარყვარეს, გამოჰყრა შუა სარმა, ხელებით მკერდზე უბიძგა და ჩააჩოქა. ჩააჩოქა კი, მაგრამ შეჩერდა და ფეხზე წამოდგომა დააცალა. ვაჟკაცი ყოფილა, გაიფიქრა ყვარყვარემ, სხვა დროს შეიძლება ჭიდაობა შემეწყვიტა და შეხვედრის ფრედ დამთავრება მეთხოვა ასეთ დიდებულ მოჭიდავესთან, მაგრამ ახლა ნხოლოდ გამარჯვებითა და მისი ფალავნის ხალიჩაზე გამოტვით გადავუხდი სამაგიეროს მტარვალ ხონთქარს.

თურქი ქონით იყო ტანდაზელილი, ამიტომ ბევრი ქართული ფანდის გამოყენება შეუძლებელი იყო. მაგრამ ზოგიერთი მათგანი აქაც გამოადგებოდა. ყვარყვარემ შეარჩია მომენტი, და როცა თურქი ისევ ჯიქურ გამოეწართა მისკენ, ყვარყვარემ ორი ნაბიჯი უკან გადადგა, შემდეგ უცებ შედგა, მასზე წამოსულ თურქს მარჯვენა მკლავი კისერზე შემოახვია, შეტრიალდა, ამოჰყრა თეძო და ჰაერში ამოტრიალებული მეტოქე ძირს დაანარცხა.

მაყურებელი გაქვავდა. ბევრმა ხონთქრისაკენ გააპარა თვალი. ხონთქარი არაფერს იმჩნევდა. შემდეგ ვილაცამ წამოიძახა „ფანდი სწორედ არ იყო ნახმარიო“ და სხვებიც აყვნენ. „დააჭიდეთ, ხელახლა დააჭიდეთ!“ — ისმოდა აქეთ-იქიდან.

ვიდრე მსაჯი რაიმე გადაწყვეტილებას მიიღებდა, თურქმა ფალავანმა ხელი აღმართა, ისე აღმართული ხე-

ლით გაემართა ხონთქრისაკენ და სამარისებურ სიჩუმეში გაისმა მისი ხმა:

— დიღო მბრძანებელო! ამ ქართველმა დამსახურებულად მოიგო, არაა ჭიდაობის განახლება საჭირო, ნუ შემირცხვენთ ვაჟკაცობას!

სულთანს მოეწონა (თუ იძულებული იყო მოსწონებოდა) თავისი ფალავნის რაინდული ქესტი, მასთან მისულ ყვარყვარეს კი მხიარულად უთხრა: „ქრისტეც და ქართველობაც მიჩუქნია შენთვისო“. ასე იხსნა ჭიდაობის ცოდნამ უცხოეთში ერთი ქართველი. არ ვიცით რა ბედი ეწია თურქ ფალავანს, ყვარყვარეს საქმე კი შემდეგნაირად დატრიალდა: მეორე დღეს იგი მოიხმო ხონთქარმა, როგორც ჩანს, ზოგიერთ შესაძლებელ პოლიტიკურ კომპრომისზე დაითანხმა და რჯულშეცვლილ მანუჩართან ერთად დიდად დასაჩუქრებული სამშობლოში დააბრუნა. „პატრონი ყვარყვარე ლუთის წინაც შეურცხვენელი და კაცთანაცა, ფალავანი დასცა ხუანთქართანა და ქართველობით გამოეშუა, მისის საბატონოს წყალობა ექმნა“, — გვამცნობს მემათიანე.

ერთი რამაა კიდევ საინტერესო. არსებობს ერთი ხალხური ლექსი, რომელიც სამხრეთ საქართველოს მკვიდრის სოლადას შესახებ მოგვითხრობს. მოქმედება ხდება მე-16 საუკუნეში, ხონთქრის კარზე, მხოლოდ სოლადა კი არ ეჭიდავება ფალავანს, არამედ ჯირითში ეჯიბრება ხონთქრის დავალებით. დანარჩენი ამბები ზუსტად ემთხვევა ყვარყვარეს თავგადასავალს. ლექსის ერთ ვარიანტში, სოლადას კლავენ ხონთქრის მოჯირითის დამარცხებით სირცხვილნაჭამი თურქები, მეორე — უფრო სრულყოფილ ვარიანტში კი ხონთქარი, პირიქით, აჯილ-

დღეებს სოლალას და საქართველოში აბრუნებს. ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, სოლალა იგივე ყვარყვარე ათაბაგის ლიტერატურული პროტოტიპია.

ასეა თუ ისე, მთავარია, რომ მემატთანემაც და ხალხმაც დიდების შარავანდედით შემოსეს ადამიანი, რომელმაც მტრის ტერიტორიაზე, მტრულად განწყობილი მაყურებლის წინაშე დაიცვა თავისი ქვეყნის პოლიტიკური და სპორტული ღირსება, მიუხედავად იმისა, რომ ამ „თავხედობისათვის“ სიკვდილი ელოდა.

აი, რა შესაშური ფიზიკური და სულიერი თვისებები ჩაუნერგა ყვარყვარეს აღზრდისა და მასთან, ფიზიკური აღზრდის მკაცრმა სისტემამ.

მაშ, საბოლოოდ დავაჯამოთ ყველაფერი, რაც ზემოთ ითქვა და ვნახოთ, როგორი იყო ფიზიკური აღზრდის ქართული სისტემის შინაარსი, მისი სტრუქტურა, რისი შემუშავებაც დაიწყო ჯერ კიდევ გვაროვნულ საზოგადოებაში და განსაკუთრებულ განვითარებას მიაღწია შუა საუკუნეების საქართველოში.

აი, დაახლოებით როგორ წარმოგვიდგება მისი სტრუქტურა:

მ ი ზ ა ნ ი: ფიზიკურად და მორალურად მომზადებული მებრძოლების აღზრდა.

ა მ ო ც ა ნ ე ბ ი: ფიზიკური თვისებების—ძალის, მოქნილობის, სიმარჯვის, ამტანობის, გამძლეობის, სისწრაფის განვითარება, მორალურ-ნებელობითი თვისებების—რაინდობის, სამშობლოს სიყვარულის, სიკვდილის არაბრად ჩაგდების, შეუპოვრობის, მტრის სიძულვილის, მოყვარის სიყვარულის, ქვეყნის თავდადების გრძნობის აღზრდა.

ს ა შ უ ა ლ ე ბ ე ბ ი: ცხენოსნობა — მარულა, დოლი, ყაბახი, ჯირითობა, თარჩია, მოქნევა, ჩეხვა, ნადირობა, იევზაობა, ჩოგანბურთი, ლელობურთი, მშვილდოსნობა, ფარიკაობა, თოფის სროლა, შუბის ტყორცა, რბენა, სტომა, ცურვა, ნიჩბოსნობა, მუშაითობა, ციგებითა და ახილამურებით მთიდან დაშვება, სიმძიმეების აწევა, ჭილაობა, მოძრავი თამაშობანი, — ლახტი და სხვანი, სამავილო თამაშობანი — ჭადრაკი, ნარდი, შაში, ყუმაჩი, განჯათა, ფიზიკური შრომა — ვენახში, ბაღში, ყანაში, ისრის, შუბების, ჩოგნის, ბურთის და სხვა საგნების დამზადება.

ს წ ა ვ ლ ე ბ ი ს ა ს ა კ ი: 5-დან 15 წლამდე, შემდეგი — არაოფიციალურად — სიბერემდე.

ს ა ვ ა რ ჯ ი შ ო ბ ა ზ ე ბ ი ს ქ ს ე ლ ი: გიმნაზიები, დარბაზები, სანადირო სახლები, სანადირო პოლიგონები, ცხენოსნობის სახლები, მოედნები, იპოდრომები, ასპარეზები, სათამაშო სახლები, საჭიდაო არენები;

ს წ ა ვ ლ ე ბ ი ს ძ ი რ ი თ ა დ ი ფ ო რ მ ე ბ ი: სასკოლო და საოჯახო ფიზიკური აღზრდა, წვრთნა სპორტულ ბაზებზე, მონაწილეობა სპორტულ შეჯიბრებებში.

ა ღ მ ზ რ დ ე ლ ე ბ ი: მეფე, დიდებულები, ყორჩიბაშები, მამამძეძეები, მშობლები, სპორტული მოძრაობის პეტერანები.

ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა: „ქართლის ცხოვრების“ ყველა კარიანტი, შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, მოსე ჟონელის „ამირანდარეჯანიანი“, შავთელის „აბდულმესია“, სარგის თმოგველის „დილარიანი“, არჩილ მეფის, თეიმურაზ მეორის, დავით გურამიშვილის, სულხან-საბა ორბელიანის და სხვათა დამრიგებლური ხასიათის ნაწარ-

წოდებები. „როსტომიანი“, „რუსუდანიანი“ და სხვა-
თარგმნილი თუ გადმოქართულებული ნაწარმოებები,
ხალხური ეპოსი, დიდი ხალხური ზეპირი გამოცდილება.
სისტემის პრაქტიკულობა: ფიზიკურად
გამოწოთბილი ქართველი ხალხის სიტემატური მზად-
ყოფნა თავდაცვითი ბრძოლებისათვის.

სისტემის დანიშნულების გამართ-
ლება: საქართველო, რომლის დამცველთა ფიზიკურ
მომზადებასაც ემსახურებოდა ეს სისტემა, გადარჩა; ეს
ყოფნა ამ სისტემის ყველაზე სერიოზული ცხოვრებისეული
გამოცდა.

ჩრდილი სპორტულ არენაზე

(კაპიტალისტური საზოგადოება)

XIX საუკუნე, ისე როგორც მსოფლიოს მრავალი ხალხისათვის, ქართველი ერისთვისაც არსებითი ეროვნული თუ სოციალური ძვრებით იყო აღსავსე. საუკუნის დასაწყისშივე საქართველო ერთმორწმუნე რუსეთის კალთას შეეფარა. დამკვიდრდა მშვიდობა, რაც ერის ფიზიკური გადარჩენის მტკიცე გარანტია გახლდათ; უფრო კვიან, სამოციანი წლების დასაწყისში, საგლეხო რეფორმის გატარებამ არსებითად დააჩქარა ჩვენში კაპიტალისტური ურთიერთობის დამკვიდრება და განვითარება; ყოველივე ამას მოყვა დიდი ძვრები ხალხის სულიერ ცხოვრებაში: ვითარდება მეცნიერება, იქმნება ახალი იდეებით გამდიდრებული მხატვრული ლიტერატურა, ხელოვნება, პრესა. საქართველოს რუსეთის მფარველობაში შეცვლამ ერის ფიზიკური გადარჩენის მიზნით შეცვალა ჩვენი ფიზიკულტურული მოძრაობის განვითარების გზები. ამ ახალმა პოლიტიკურმა გარდატეხამ არსებითი ზემოქმედება მოახდინა ქართულ სპორტზე.

როგორც უკვე აღვნიშნავდით, თუ ადრე, როდესაც ქვეყანა მხოლოდ ხალხის სამხედრო-ფიზიკური მომზადების იმედზე იყო და გარდუვალი ომების მოლოდინში ხალხის სისტემატური ვარჯიშობა სახელმწიფოს ინტერესებში შედიოდა, ახლა უკვე ძირფესვიანად შეიცვალა

მდგომარეობა. საქართველოს მტრებისათვის პასუხისმგებლობა მთავარ ძალად რუსეთის ძლიერი არმია იქცა. ქართველი ერის სამხედრო ცხოვრების პრაქტიკიდან სრულიად ამოვარდა ისეთი მოვლენები, როგორიც იყო ქუდზე კაცის დაძახება, საკუთარი ცხენითა და თოფ-იარაღით ბრძოლის ველზე გასვლა და მისთანანი. სახალხო ლაშქარი, როგორც ასეთი, ამოვარდა ქართველთა ყოველდღიურად სახმარი ლექსიკონიდან. ამის გამო თითქმის ძთლიანად მოიხსნა სახელმწიფო აპარატის კონტროლი და დაინტერესება მოსახლეობის სამხედრო-ფიზიკურ მომზადებისადმი. ქართველთა ფიზიკური აღზრდის პრაქტიკა, მოკლებული კონტროლსა და დახმარებას, თვითღონებას მიეცა, დაკარგა ერთიანი რეგლამენტირებული სახე და ცალკეული კუთხეებისა და სოფლების ლოკალური ინტერესებს დაექვემდებარა. ამა თუ იმ მოვლენისადმი „ზემოდან“ ხელმძღვანელობის მოხსნა და სტიქიური განვითარება კი, მოგეხსენებათ, მისი შემდგომი დასუსტების, ცხოვრებისეული ფესვების ხმობისა და განწირულების გზაზე დადგომის უპირველესი საბაბია. სწორედ ეს დაემართა ფიზიკური აღზრდის ქართულ სისტემასაც.

თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ ზემოხსენებული პოლიტიკური სიტუაციების გამო ჩნდება ზოგიერთი სხვა მიზანი და ინტერესი, რამაც ასე თუ ისე წინა პლანზე წამოსწია უკანდახვევის გზაზე დამდგარი ფიზკულტურულ-სპორტული მოძრაობის ზოგიერთი მხარე: ქართველი თავად-აზნაურობის ერთმა ნაწილმა, როგორც ცნობილია, რუსეთის არმიაში სამსახური ამჯობინა, ახალგაზრდობის სწრაფვა სამხედრო სამსახურისადმი სულ უფრო საგრძნობი ხდებოდა. სამხედრო სამსახური კი მომავალი

ოფიცრებისაგან მოითხოვდა კარგ დახელოვნებას ცხენ-
სნობაში, სროლაში და სხვა სამხედრო-ფიზიკურ სახე-
ბებში. ეს გარემოება კი აიძულებდა თავად-აზნაურთა
გარკვეულ წრეებს არ მიეტოვებინათ ვარჯიშობა მამა-პა-
პათაგან დატოვებულ სპორტულ სახეობებში და ასე თუ
ასე მომზადებულებს შეედოთ სამხედრო სასწავლებლი-
სა თუ გარნიზონის კარები. „ვიმედოვნებთ, — ვკითხუ-
ლობთ გაზეთ „დროების“ 1874 წლის 434-ე ნომერში, —
რომ ჩვენი ნაციონალური დღესასწაულები ხელ-ახლი
ეგლიან თავის ბრწყინვალეობის და დარბაისლობის ხარის-
ხზედ. ნამეტურ ახლა, როდესაც საყოველთაო ჯარში სამ-
სახური შემოღებულია რუსეთში და საგულისხმოა, რომ
ჩვენც გავალთ ჯარში, სასირცხო არ არის, რომ ქართველ-
მა კაცმა განსხვავებული სამხედრო ნიჭი და გამოცდილე-
ბა არ გამოიჩინოს... განა ჩვენს ხალხს თოფისა და იარა-
ღის მოხმარება სასწავლებლად უნდა გაუხდეს? მაშინ
რაღა ფასი ექნება, რომ ჩვენ დიდებული და გმირი წინა-
პრების შთამომავლობა ვართ? სრულიად არავითარი“.

მაგრამ ამ მოწოდების მასობრივი განხორციელება
არც მდიდართა ფენებს არ შეეძლო. შემთხვევითი არ
იყო, რომ უკვე 1875 წელს, გაზეთი „დროება“, ეთხოვე-
ბოდა რა ცნობილ მოჯირითესა და ათლეტს თავად დათა
გუგუნავას (სხვათა შორის, იგი „თამარიანის“ ავტორის
სიმონ გუგუნავას მამა გახლდათ), თვლიდა, რომ დათა-
მაგვარი მოვარჯიშენი აქა-იქ-ლა შემორჩნენ და ისინი
ქართული სპორტის ერთ-ერთი უკანასკნელი წარმომად-
გენლები არიან. ჩვენ მოგვყავს ნაწყვეტები ამ წერილი-
დან (ავტორი ვლ. მიქელაძე), რადგან თავადთა ამ წარ-
მომადგენლის ფიზიკურ თვისებებთან ერთად მკითხველი

მასში ამოიკითხავს იმ კრიზისსაც, რაც იმ პერიოდის
ქართულ სპორტულ მოძრაობას ბოჭავდა. „იტყვიან
ხოლმე, — ვკითხულობთ წერილში, — და მართლა რომ
მისმა სიმარდემ ზღაპრული ხასიათი მიიღო, საარაკოდ
ჯახდა. ერთად დაყენებულ რამოდენიმე ცხენზე ხელუხ-
ლებლად გადახტომა, ძველებური დარბაისლური ცხენო-
სნობა, მარდად ჯირითის სროლა, იარაღის ხმარება —
ბომ მის ხელთ იყო და არა მარტო სიყმაწვილეში, არამედ
მოხუცებულობის დროსაც ყმაწვილების იდეალს შეად-
გენდა ყოველს ამ გვარ ვარჯიშობაში... ესლა, როცა ვის-
მეზე ლაპარაკობენ, თავდაპირველად იმას ჰკითხულობ-
ბენ, თუ რა თანამდებობის კაცია, ან რამდენი ჯამაგირი
აქვს: პატივი ნივთიერ შეძლებას მოსდევს. მართალია,
სიმდიდრეს მნიშვნელობა მუდამ ჰქონია, მაგრამ უწინ
პირადი ღირსებანი მაინც მაღლა იდგნენ: მამაცობა, გაუ-
ცობა, რაინდული მოქმედება, თოფ-იარაღის ხმარება,
ჯირითი, მკვირცხლი ბურთაობა, კარგი სიმღერა — გა-
ლობა, ხელ-ფეხის სიმარდე დაუფასებელ თვისებათ შეა-
დგენდნენ რაინდულს დროში. თვითეთული ამ ღირსება-
თაგანი გამოსადეგი და სასარგებლო იყო. ქართველი კა-
ცის ლხინს მაინც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონ-
და. ბევრთან ხანგრძლივის ბრძოლისა და ოჯახის მოშო-
რების შემდეგ, ქართველი მრთელის თვისის არსებით
ძიეცემოდა ლხინს, ამაში ჰპოვებდა, სხვათა შორის, მოსვენ-
ებას, შევებას, აქ მოიკრებდა ძალას, ღონეს, გააცხოვე-
ლებდა ბუნებას, გააღვიძებდა გრძნობათ, აღამაღლებდა
საუკეთესო თვისებებს; ჩვენი ძველებური ლხინი ნამდვი-
ლი პოეზია იყო: სიმღერა, გალობა, ზმის ტყორცნა, ლექ-
სი, მოსწრებული სიტყვა-პასუხი, მარილიანი ხუმრობა,

თარი, ჩონგური, დაირა — ლხინის აუცილებელ კუთვნი-
ლებას შეადგენდნენ; ლხინს მოსდევდა სამხედრო ვარჯი-
შობა: მიზანში სროლა, ყაბახი, ჯირითი, ბურთაობა და
ცხენების თამაში...

... აწინდელს ქართველს ლხინის სურვილი ჯერ კიდევ
არ დაჰკარგვია, მაგრამ ის ჩვეულებანი კი დავიწყება,
იომელნიც ლხინს ამშვენებდნენ, ამკობდნენ და აკეთილ-
შობილებდნენ. არ ვიცი, რის გამო, მწუხარებისა თუ
მხიარულებისა, მაგრამ ღვინოა დღეს ლხინის ავანჩავანი
და მთვრალობა მისი წესი: ღვინით იწყება ლხინი და
ჩხუბით მთავრდება. უგრძნობლად დათრობა შეადგეს
აწინდელის ლხინის ღირსებას...

... ყველა ამის შემხედვარეს უნებურად და მწუხარე-
ბით აგონდება ისინი, ვინც ძველებურს, კეთილშობი-
ლურს განცხრომას თვალწინ უსახავდნენ, ვინც ესთეტი-
ურის სიამოვნებით ამშვენებდნენ ჩვენებურს სუფრას და
რაინდულის ვარჯიშობით აკეთილშობილებდნენ ჩვენე-
ბურს თამაშს. თავადი დათა გუგუნავა სწორედ ერთი
დათავანი იყო; იგი იყო ჩვენის ძველს ცხოვრების უკა-
ნასკნელი წარმომადგენელი“.

თუ კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებამ
ასეთი გავლენა იქონია თავად-აზნაურთა სპორტულ მო-
ძრაობაზე, გასაგები გახდება, რომ გლეხობას უარესი
დღე დაადგებოდა, უფრო მძიმედ დააწევბოდა სოცია-
ლური უთანასწორობის უღელი და სულ უფრო გამოე-
ცლებოდა სისტემატური ვარჯიშობის შესაძლებლობანი.
„სახელმწიფო გარდასახადი, უსინდისო მოხელე მეზობ-
ლის ჩაგვრა, მოსამართლის ქრთამი, ბატონის სამსახუ-
რი, მღვდლის სამლოცულო და მისთანები ათას სულ

ვლენობის ზურგის ტვირთად არის გამხდარი; იმათ შორის ვინც ველარც კი ასვლია და სათამაშო-საგარჯიშოდ სადღა სცალია“. ეს მრავლისმეტყველი პოლიტიკური მსჯავრი გახეთ „დროებაში“ დაიბეჭდა 1882 წელს, ე. ი. იმ დროს, როდესაც კაპიტალიზმი ჩვენში საკმაოდ მომძლავრებული იყო და სოციალური ჩაგვრაც — გაორმაგ-გასამაგებული.

მაგრამ ქართველ გლეხობას უფრო უარეს ძნელბედობის უამსაც არ დაუყრია ფარ-ხმალი. მიუხედავად უღუესჭირესი ეკონომიური პირობებისა და სახელმწიფო მმართველი აპარატის სრული უყურადღებობისა, იგი მაინც ნახულობდა დროსა და ხალისს იმისათვის, რომ კვირა-უქმე დღეებში მაინც გაეგარჯიშებინა მძიმე შრომით მოღალეული სხეული. ჭიდაობა, ლელობურთი, მოძრაობი თამაშობანი და ფიზიკური აღზრდის სხვა საშუალებები შეძლებისდაგვარად იყო გამოყენებული მის ცხოვრებაში. სხვაგვარად მე-19 საუკუნე ვერ წარმოშობდა სესანიშნავ მოჭიდავეებს, მოკრივეებსა და ხალხური სპორტის სხვა მრავალ წარმომადგენლებს.

საკმაოდ ბევრია ეს სახელოვანი ადამიანები. მათზე წერა სასიამოვნოცაა და საჭიროც, მაგრამ ამჯერად შევჩერდეთ სამ ფალავანზე, რომლებიც რევოლუციამდელი საქართველოს სპორტული მოძრაობის, კერძოდ, ჭიდაობის მეტად კოლორიტული წარმომადგენლები არიან. ერთი მათგანი გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან აღზევდა, მეორე — 80-იანი წლებიდან, მესამე კი 900-იან წლებში გაიცნო სპორტულმა სამყარომ.

დავით ხიზამბარელი (კოპიტაშვილი) ის ფალავანია, რომელიც 1873 წელს სრულიად ახალგაზრდა წავიდა ამ

ქვეყნიდან, მაგრამ როგორც მოჭიდავემ, კაცურმა ვაცმა
და მეგობარმა — საკმაოდ გაითქვა სახელი...

... გრიგოლ ორბელიანის სამუშაო კაბინეტში გახარე-
ბული ადიუტანტი შემოვიდა.

— თქვენო ბრწყინვალეზავ, ნოსტეში კაცის გაგზავნა
აღარ დაგვჭირდა, დავით ხიზამბარელი თავად ჩამოვიდა
ტივით თბილისში, სწორედ ახლა ვნახე სატიოსუბანში
და თქვენი ბრძანება გადავეცი!

კმაყოფილმა გრიგოლმა ჭაღარა უღვაშებზე ხელი გა-
დაისვა და ადიუტანტი სათანადო დავალებით გაისტუმრა.
გრიგოლს ჰქონდა დამშვიდების მიზეზი: ეს სამი დღეა
თბილისში საგასტროლოდ ჩამოსულიყო ვიღაც ირანელი
მოჭიდავე; ან ვინმე დამჭიდეთ ან საჩუქრით გამისტუმ-
რეთო, — ითხოვდა ქალაქის ხელმძღვანელებისაგან. ეს
უკანასკნელნიც არ აჩქარებულან, თუ დაჭიდება, ბარემ
ისეთ ვინმეს ვუხმოთ, რომელიც არ შეგვარცხვენს ამ
თავგასულ სტუმართანო.

ჭიდაობა ფიქრისგორის არენაზე დაინიშნა. ვინც
„კრუგში“ ვერ დაეტია, ხეებზე მოიკალათა. ხუმრობა
ხომ არ იყო, სამი დღეა ტოლი ვერ მოუწახეს ამ თათარს,
ახლა კი სწორუპოვარ ხიზამბარელს უნდა გაესწორებინა
მისთვის ანგარიში.

არენის ერთ მხარეს მაგიდა იდგა, რომელზეც გამარ-
ჯვებულის საჩუქარი — ძვირფასი თვლებით მოოჭვილი,
ორი ვერცხლის აზარფეშა ელაგა.

ირანელი კარგ გუნებაზე იყო. რაც თავი ახსოვს, ასე
არავის გამოუდვია თავი და ასეთი ძვირფასი საჩუქარი
არ გამოუმეტებია გამარჯვებულისათვის. იგი პირველი
ვამოვიდა არენაზე. თავზე ჩაღმა დაეხვია, წვერი ოდნავ

მოეშვა და ტანგარუჯული ბრინჯაოს ქანდაკებას გავდა. ზურნამ ტუში დასცხო და ახლა მეორე მხარეს ხიზამბარელი გამოვარდა. ხალხმა ტაშით დააჯილდოვა ნოსტელი ფალავანი. იგი საშუალო სიმაღლისა იყო, ოდნავ წელში მოხრილი, მაგრამ „დათვურად ნაკვეთი. ტანზე, სადაც უნდა მოგვევლოთ ხელი, იტყოდით თუ ხე არისო, ანუ ქვა და არა ხორციო“ („ივერია“).

ზურნამ საჭიდაო დააქუხა თუ არა, ხალხმა აშკარად გაიგონა ირანელის მუქარანარევი ხმა: „ილოძე, გურჯო!“ და მეტოქეს ეკვეთა. ეს იყო და ეს. მაყურებელთაგან კარგად ვერც კი გაიგეს როდის აღმოჩნდა იგი ბეჭებზე. „მე სალამი არც კი მქონდა დამთავრებული, მოულოდნელად მეძგერაო“, — იმეორებდა გაოგნებული ირანელი ფალავანი. „ბატონებო, ერთი ჰკითხეთ, სალამი გაათავა თუ არაო“, — მიმართა ხიზამბარელმა დამსწრეთ და მეტოქისაკენ დაიძრა. მისვლა და კისერში ორივე ხელის ჩავლება ერთი იყო. ხიზამბარელმა თავისი საყვარელი ფანდის ჩატარება განიზრახა; ეს იყო ზეზეულა კისრული. თანამედროვეებს არ ახსოვდათ მისი ამ ხერხისაგან ვინმეს თავი დაეხსნას. ხიზამბარელმა ელვის სისწრაფით მოხარა ტანი და ეს ამხელა გოლიათი ზურგზე შემოიგდო ბატკანივით. სწორედ ამ დროს მაყურებლებიდან გამოვარდა ირანელი ფალავნის მხლებელი ბიჭი და თავის პატრონს ფეხებზე დაეკიდა. იქნებ ჩემმა სიმძიმემ იხსნას დამარცხებისაგანო, მაგრამ გვიან იყო. ხიზამბარელმა ისეთი სიმძაფრით მოიქნია თავისი მსხვერპლი, რომ საშველად მისული მხლებელი შურდულიდან მოწყვეტილ ქვასავით შეასკდა მაყურებელს, მეტოქეს კი ნახერხზე მოადენინა ზღართან.

ხიზამბარელმა წამოაყენა ირანელი ფალავანი. მუღღ-ში ხელი ჩასჭიდა და საჩუქრების მაგიდასთან მიიყვანა. აიღო ორივე აზარფეშა, ერთი თვითონ დაიტოვა, მეორე კი დამარცხებულს გადასცა...

გულმოწყალე და აზიზი სულის პატრონი ყოფილა ქართველი გოლიათი. დიდი წყენაც კი ჩქარა ავიწყდებოდა; ავს ავით არასოდეს იხდიდა. ერთხელ საკმაოდ პრინციპულ შერკინებაზე უხმეს. ერთ ირანელს ჯერ ერევანში დაულაგებია ფალავნები, მერე კი თბილისს სწევლია.

— დავით, შენი იმედი გვაქვს! — უთხრეს და ქალაქის სპორტული ღირსების დაცვა მიანდეს. ისევ ფიქრის გორაზე შეიკრიბნენ ქალაქის სპორტის მოყვარულები.

ირანელმა იმით დაიწყო, რომ მიახლოებისთანავე ისეთი მუშტი უთავაზა ხიზამბარელს, რომ ამ უკანასკნელის გარდა ვინც არ უნდა ყოფილიყო, ალბათ გონებადაკარგული დასკდებოდა მიწას. დავითი კი გაუნძრევლად იდგა და ისეთი დინჯი ხმით მიმართა ხულიგან მოჭიდავეს, იფიქრებდით სუფრასთან ესაუბრება ძვირფას მეინახესო.

— ბიჭო, კრივში ხომ არ გავსულვართ, რომ იცემები! — მშვიდად მიუგო, მერე ერთბაშად აენთო, ეცა, წამოიკიდა და მოედნის ერთი კუთხისაკენ წაიღო; იქ ქვალორლი ეყარა და მასზე დანარცხება დაუბირა. ქართველი გოლიათის ხელებში მომწყვდეულმა მეტოქემ წვეტიან ქვებს მოჰკრა თვალი თუ არა, გული შეუღონდა და თავი ბირს ჩამოჰკიდა. ხიზამბარელმა დახედა წამხდარ ფალავანს, ფრთხილად დააწვინა რბილ ნახერხზე და თავის მსლებელ ბიჭს გასძახა:

— გიგითო, ერთი ამ ვაჟკაცს წყალი დაასხი, მთავარი გრუნე!

სახელი იყო ხიზამბარელის ცხოვრების მიზანი. მის შეურაცხყოფას არავის აპატიებდა. ერთხელ ათოლა გლდანელი (ცნობილი კულა გლდანელის ბიძა) დაეჭი-
ლა. მისმა მომხრე გედევანიშვილებმა არ აპატიეს მე-
ტოქის დაჯახა და კეტვით სცემეს. გრიგოლ ორბელი-
ანთან იჩივლა: „გალახვამ თქვენი ჭირა წაიღოს, იმას
არ ვჩივი, მაგრამ უსამართლოდ სახელის გატეხა მიმ-
ძიშს, ათოლას დამჭიდეთ, რომ დევანახო ქვეყანას რა
ფალავანიც არისო! ჭიდაობა ხელახლა დაიწმინა მთა-
წმინდაზე და ხიზამბარელმა თვით გრიგოლ ორბელიანის
წინ წარმატებით დაიცვა თავისი ღირსება. პირველმა
მაინც ათოლა გლდანელმა მიულოცა. მაშინვე გაუქრა
წყენა ხიზამბარელს და თვითონაც გადაეხვია მეტოქეს.

ეგოისტობისა არაფერი ეცხო. მისებრი ფალავნების
გამრავლებას ნატრობდა, ახალგაზრდა მოჭიდავეებში
ვაჟკაცური სულის დანერგვას ცდილობდა. „ახალგაზრ-
და მოჭიდავეს თუ შეატყობდა ხეირს, განგებ დიდხანს
ათამაშებდა ხოლმე, ღითქოს უნდა გაათამამოს და ას-
წავლოს ხერხებით. ერთი ახალგაზრდა კახელი ეჭიდე-
ბოდა ერთხელ, მაგრამ ტახივით გამოვარდნილი ხიზამ-
ბარელი რომ დაინახა, შეშინდა და დაწვა. აღარ გეჭი-
დებო. „შე ლაჩარო, ვინ ქართველი და ვინ შიშო...
ძიდახა, — ადე დამეჭიდე, თორემ მოგვლავო!“ წამო-
აყენა და შეიბნენ, დიდხანს იჭიდავეს. ახალგაზრდას
გული მოეცა. ორჯერ მოუწოდომა კისრული ხიზამბა-
რელს, მაგრამ ვერ გადაიტანა. ბოლოს დაიძახა ხიზამ-
ბარელმა, გაგვაშველეთო, და გააშველეს. „კაი, ბიჭი

ყოფილხარ, ცოდვას შენი გალახვით, წასჩურჩულა ხი-
ზამბარელმა და გადაჰკოცნა“ (გაზეთი „ივერია“).

გავიდა ოცი წელი და საჭიდაო არენაზე გამოჩნდა
ივანე ყირმელაშვილი, რომელსაც სპორტის მოყვარუ-
ლები კულა გლდანელად იცნობენ. „უანგარო ხალხი
მოაწყდა გუშინწინ გოდფრუას ცირკს, რადგან ჩვენი
გამოჩენილი მოჭიდავის გლდანელის ჭიდაობა იყო და-
ნიშნული“ („დროება“); ასეთი ცნობები უხვად იყო
გაბნეული გასული საუკუნის პრესაში. გლდანელი მარ-
თლაც ერთ-ერთ პოპულარულ მოჭიდავედ იქცა.

...1909 წლის მაისი იდგა ბაქოში. მილიონერების —
ალიევის, დადაშევისა და თავგიევის თავგასულმა გაყი-
შვილებმა ახალი სანახაობის მოწყობა გადაწყვიტეს.
ირანიდან იხმეს ცნობილი ფალავანი მურშუდი; სხვა
პეტოქეებთან ერთად თბილისიდან მოიხმეს კულა
გლდანელი. ბაქოში ჩასული გლდანელი გააკვირვა იმ
ზარზეიმმა, რაც მურშუდს მოუწყევს. გემით მობრძო-
ნებულ ირანელს სასულე ორკესტრი და თაიგულებით
დამშვენებული დელეგაციები შეახვედრეს ნავსადგურში.
გასაგებია, როგორ მოაწყდებოდა ხალხი ცირკის შე-
ნობას.

კულამ შენიშნა, რომ სამი მილიონერის სამივე გა-
ყიშვილი წინასწარ ზეიმობდნენ თავიანთი ფალავნის
გამარჯვებას. სამივეს ზედ არენის წინ მოეწყოთ და-
ბალი ლოქა და იქ მოერთხათ ფეხი. გლდანელმა შე-
ხედა მათ და რატომღაც მოუხდა გაემეორებინა სამი
წლის წინანდელი ამბავი; აი რა მოხდა მაშინ: 1906
წელს კულა ბაქოში ჩავიდა ნიკალა დაბლიშვილთან და
გიორგი ოდიშვილთან ერთად. მილიონერ თავგიევის გაყი-

მა ირანელი ფალავანი ხუმტურბეგი მოიწვია კულას-
 თან საჭიდაოდ. მილიონერის ვაჟი, მართალია, დარწმუ-
 ნებული იყო თავისი ფალავნის გამარჯვებაში, მაინც 50
 ოქრო შესთავაზა კულას, ოღონდ კი არ გასძლიანე-
 ბოდა ხუმტურბეგს. კულამ სასტიკი უარი შეუთვალა
 და მეორე დღეს მტკიცე გადაწყვეტილებით დადგა სა-
 ჭიდაო ხალიჩაზე. ეგ ხუმტურბეგი ისე უნდა გავლახო,
 სიკვდილამდე არ დაავიწყდესო, — უთქვამს მეგობრე-
 ბისათვის.

კულამ შენიშნა, რომ სხვა წარჩინებულ პირებთან
 ერთად ცირკში ბაქოს ქალაქის თავი თავადი ნაკაშიძეც
 მოსულიყო.

დაიწყო შეხვედრა. ხუმტურბეგმა ხელები ჩასჭიდა
 კულას და ხტუნვა დაიწყო. ხტუნვა ჭიდაობის დროს ჩვეუ-
 ლებად ჰქონია ირანელს; კულამ ისარგებლა ამით და
 ხუმტურბეგი ხტუნვა-ხტუნვით ნაკაშიძის სავარძლისაკენ
 წაიყვანა. „რას აკეთებ, კულავ, ხომ არ შეშინდი, ხა-
 ლიჩიდან არ გაიქცე, საქართველო არ შეარცხენო!“ —
 მოესმა ნაკაშიძის ხმა. „ნუ გეშინიან, კნიაზჯან, შენთან
 მომყავს, ფეხებთან უნდა დავახეთქო“, — უპასუ-
 ხა კულამ, გააკეთა ჩოქელა კისრული და ხუმტურბეგი
 ქართველი თავადის წინ გაშხლართა.

და აი ახლაც გადაწყვიტა ირანელი ფალავანი მურ-
 შუდი ბაქოელი მილიონერების გაქსუებული ვაჟების წინ
 გაეკრა ხალიჩაზე. კულამ აქაც განახორციელა ჩანაფიქ-
 რი, მურშუდი სწორედ მათი მფარველების წინ დაა-
 ლავაშა.

ივანე ყირმელაშვილს ბევრი ისეთი თვისება გააჩ-
 ნდა, რისთვისაც გულწრფელად შეიყვარა იგი ხალხმა:

მაგრამ ამ თვისებებს შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ქველმოქმედება, გაჭირვებულთადმი გაწოდება.

გაზეთი „დროება“ შემდეგს წერდა 1883 წლის 9 ივნისს: „საექვოდ გაღახული ერთიღა დარჩა გლდანელს, კახელი გაიოზა და იმასაც გუშინ ააკვრევინა ბეჭეტი. გუშინდელი ჭიდაობაც საქველმოქმედო მიზნით იყო გამართული. არ შეიძლება არ შევნიშნოთ, რომ გლდანელი ამ ჭიდაობიდან კაპეიკს არ იღებს და მისგან გაღახულები კი თითო ზურგის დაკვრაში ათ-ათ თუმანს იღებენ.“ „დროების“ იმავე ნომერში დაიბეჭდა მეორე წერილი გლდანელის გამოსვლების შესახებ. გაზეთი ამცნობს მკათხველს, თუ შემოსული თანხა (900 მანეთი) რა დანიშნულებით განაწილდა. არენის პატრონს წაუღია 220 მანეთი, პოლიციას — 64 მ, გლდანელის მიერ დამარცხებულ ათამალაშვილს — 100, ჩოხებზე დახარჯულა 9 მანეთი, დანარჩენი თანხა 15 ლარიბ ოჯახზე განაწილებულა. თვით გლდანელს კი არაფერი წაუღია. ქველმოქმედება, როგორც ჩანს, გლდანელის კაცური ცხოვრების კანონად იქცა. „მზათა ვარ, — წერდა იგი „დროებაში“ 1883 წელს, — ვიჭიდავო, ოღონდ ჩემი შნოებით და უნარით საწყლებს და გაჭირვებულებს რამე ერგოთ“.

როგორც ჩანს „დროების“ რედაქცია სავსებით ეთანხმებოდა გლდანელს, რამდენადაც მის მიერ ნათქვამის დასამტკიცებლად ასეთი შენიშვნა გაუკეთა წერილს: „ჩვენ გვაქვს ნამდვილი ცნობები, რომ გლდანელის ჭიდაობით საქველმოქმედო მიზნისათვის ხუთას თუმანზედ მეტი შეგროვილა ჯერ“. 1884 წელს თითქმის მთე-

ლი შემოსული თანხა გლდანელს სკოლებისთვის გადა-
უცია. და ბოლოს, რად ღირს თუნდაც ის ფაქტი, ^{პროფ.} ~~პროფ.~~
მისი შემოსავლის ნაწილი ეგზავნებოდა მოსკოვში სას-
წავლებლად წასულ ვაჟა-ფშაველას.

გადის კიდევ ოციოდე წელი. მოჭიდავეთა პლეადა
სულ უფრო იზრდებოდა. მათს შორის იყო დღეს ცნო-
ბილი ბევრი ფალავანი, მაგრამ იყვნენ ისეთებიც, რომ-
ლებიც რატომღაც შედარებით უცნობნი დარჩნენ ისტო-
რიისათვის; მათ კი იმდენი გააკეთეს ეროვნული სპორ-
ტისათვის, რომ ჭეშმარიტად გახსენებისა და დაფასების
ღირსნი არიან. ასეთ მოჭიდავეთა რიცხვს ეკუთვნის ლა-
კოდებში გადასახლებული რაჭველი, 900-იანი წლე-
ბის ფალავანი ალექსი ტაბუცაძე. ამ მოჭიდავის სახე-
ლი ალბათ უკვალოდ გაქრებოდა, შემთხვევით ლაგო-
დებელ მოხუცს მაქსიმე რეხვიაშვილს და აკაკი ბარბაქა-
ძეს რომ არ შეეხვედროდი და არ მოეთხროთ ერთი სა-
ინტერესო ამბავი ალექსი ტაბუცაძის სპორტული ბიოგ-
რაფიიდან...

...საოპერაციოდან ფერმიხდილი, ბრგე ბერიკაცი
შემოიყვანეს პალატაში. ჭაღარა თმა სიმწრის ოფლს
დაესველებინა... მხოლოდ შუალამისას მოვიდა გონს.
თავის სიყრმის მეგობარს მაქსიმე რეხვიაშვილს უხმო.
დღეს დილით სწორედ მას ეხმარებოდა სახლის მშენებ-
ლობაზე. სახლის სხვენზე იმხელა მუხის საძალაყინე
აზიდა, ჩამოსვლა ვეღარ მოასწრო, პირიდან სისხლმა
ნაკადულივით იფეთქა. სასწრაფოდ გაუკეთეს ოპერა-
ცია, მაგრამ ამქვეყნიური პირი აღარ უჩანდა. ძმაკაციც
სწორედ ამიტომ იხმო.

— მაქსიმე, — დაიწყო ყრუ ხმით ლექსობ, — ვკვდე-

ბი, მაგრამ ჩემი პირველი სიკვდილი უფრო მწუხარ
იყო!

— პირველი სიკვდილი? — გაიკვირვა მაქსიმემ.

— დიახ, პირველად მაშინ მოვკვდი, როდესაც ერთ-
მა, არ ვიცი როგორ გითხრა, ჭიდაობასთან დაკავშირე-
ბულმა თავზარდამცემმა ამბავმა სამუდამოდ მიმატო-
ვებინა ჩემთვის სათაყვანებელი სპორტი.

მაქსიმემ ოფლი მოწმინდა ალექსის და სასთუმალი
შეუსწორა.

— ცნობილი გოლიათი კოსტა მაისურაძე ცოცხა-
ლი რომ იყოს, — განაგრძო ალექსიმ, — ის უკეთ გე-
ტყოდა ჩემი ფალავნობის ამბავს; ბევრჯერ გვისინჯია
ერთმანეთი სარბიელზე, ბევრი ცნობილი მოჭიდავე დაე-
ჯახნე. შენ კარგად იცი, უთქმელი კაცი ვიყავი და ჩემ-
მა მეგობრებმა, მათ შორის შენც, არაფერი იცით ჩემი
ფალავნობის შესახებ. დიახ, კოლეგებთან ერთად გა-
სოვდიოდი არენაზე, მაგრამ ჭიდაობა ჩვენს გაჭირ-
ვებას ვერ შველოდა. ლუკმა პურის ძიებამ პირველი
მსოფლიო ომის წინ ამერიკაში მომახვედრა. ჩემთან ერ-
თად ორმოციოდე ალაგირელი, რაჭველიც იყო. სამი
წელი ვიმუშავეთ რკინიგზის მშენებლობაზე, მაგრამ
ვერც ამ სამოთხედ დახატულ ქვეყანაში ვპოვეთ ბედ-
ნიერება. დროდადრო პროფესიონალ მოჭიდავეთა შო-
რის გავერეოდი და აღებული თანხა მიმიქონდა თანა-
სოფლელებთან.

ბოლოს დამთავრდა რკინიგზის მშენებლობა და ერ-
თხმად გადავწყვიტეთ სამშობლოში დაბრუნება. ჩვენმა
საერთო მოლარემ ინდიგო ლობჯანიძემ აიღო ბილე-

თეზი ოდესამდე მიმავალ გემზე. იგი ხასიათწამხდარი დაბრუნდა.

— ბილეთები ქვე ევილე, — მოუქცია რაჭულად ინდიგომ, — მაგრამ სამშობლოში ცოცხლად ჩაღწევა არ გინდა? გროშიც აღარ დაგვრჩენია, ერთი თვე უქმელ-უსმელები როგორ გავძლებთ?

ტყუილად არ შეშფოთებულა ინდიგო; ფული რომ არ გვეშოვა, ეს ბილეთები უნდა დაგვებრუნებინა და კიდევ კარგახანს დავრჩენილიყავით ამ ქვეყანაში. სახლში ყველას მოელოდა მშობლები, ცოლ-შვილი, საყვარელი ადამიანები...

გადავწყვიტე მეცადა ბედი. მეგობრებისაგან ფარულად პროფესიონალთა ცირკისაკენ გავეშურე. ზედიზედ სამი მოგების შემთხვევაში შემეძლო საკმაო თანხის მიღება; მაგრამ სწორედ აქ შემხვდა ის, ვინც ერთი წელია გულში ნათელ ხატად ჩამესახა და რომლის დანახვა ყოველდღიურ მოთხოვნილებად გადაექცა. იგი ჩემი ნაცნობი მოჭიდავის ჯორჯის და იყო. მას ძმასავით ახოვანი, მაგრამ საოცრად მოხდენილი ტანი ჰქონდა. გადაწყვეტილი მქონდა მისთვის გულის ნადების გამჟღავნება და საქართველოში წამოსვლის შეთავაზება.

— ჭიდაობას ხომ არ აპირებთ, ქართველო? — მკითხა მან.

— ვაპირებ!

— მაშ თქვენ ჯორჯთან მოგიწევთ შეხება!

არ მესიამოვნა ეს ახალი ამბავი.

— მისტერ ალექსი! — ისევ მომმართა მან; ნაზად ჩამავლო ხელი და კულისებში გამიყვანა, — მე ვიცი,

ფარულად ჩემს სიყვარულს. ატარებთ გულში, დამი-
ტკიცეთ ერთგულება!

მე გავინაბე შემოთავაზებული წინადადების მოლო-
დინში.

— თქვენ უნდა დამარცხდეთ ჩემს ძმასთან!

ელდა მეცა. ჩემი მეგობრები დამიდგნენ თვალწინ.
იმ ფულით ხომ ორმოცი გადმოხვეწილი უნდა დაბრუნ-
დეს სამშობლოში?!

— იმ ფულით ჩემი ძმა დოგის ჯიშის ძაღლის ყიდ-
ვას დამპირდა. თქვენი იმედი მაქვს, რაინდო!

საჭიდაო ფორმა ჩავიცვი და ჯორჯის პირისპირ და-
ვდექი. ლოყიდან ჩემი ანგელოზი შუაზე მაპობდა თვა-
ლებით. „არა, ვერ ვუღალატებ ორმოც ადამიანს,“ —
ვთქვი და ჯორჯი ქართული მოგვერდით დაბლა გაგავო-
რე. გაგვაშველეს თუ არა, ლოყისაკენ გავიხედე; ჯორ-
ჯის და იქ აღარ იყო. დათქმული წესის თანახმად კი-
დეც ორი ფალავანი უნდა დამემარცხებინა. მეორე ფა-
ლავანს კისრულით მოვუგრიხე კისერი და მესამე მო-
წინააღმდეგის მოლოდინში კუთხეში გავჩერდი.

მაყურებელი ტაშით მოაცილებდა შავნიღბიან მო-
ჭიდავეს, რომელსაც გრძელი, მოჭიდავისათვის უჩი-
ვეულო ხალათი ეცვა. მე მშვიდად ვუცდიდი თუ როდის
გაიხდიდა ხალათს, მაგრამ ამაოდ. არბიტრმაც ჭიდა-
ობის დაწყების ნიშანი მოგვცა. ერთმანეთს ხელი ჩამო-
ვართვით. უმაღ წელში შევუვარდი, ჰაერში ავიტაცე
და ვიგრძენი, რომ მოჭიდავის დაკუნთული ტანის მა-
გივრად ხელში ფაფუკი სხეული შემრჩა. ის იყო უნდა
დამენარცხებინა, რომ მოწინააღმდეგის ბაგეები აჩურ-
ჩულდა ჩემს ყურთან:

— ჩემო ალექსი, ჩამიკარ, მაგრად ჩამიკარ, ძლიერად
ველირსე შენს ალერსს! —

თვალთ დამიბნელდა. მივხვდი, მკერდს მეხუტა ჯორ-
ჯის და, რომლის შორიდან დანახვაც კი მაცახცახებდა
ციებიანივით. არ ვიცოდი რა მექნა. დავიბენი, მაგრამ
ამ მდგომარეობიდან ისევ ჯორჯის დამ გამომიყვანა და
გამომავფხიზლა.

იმ დროს, როდესაც აუწერელი სიამოვნებისაგან
ათრთოლებულმა თვალები მოვლულე, ჩემმა ნაზმა მე-
ტოქემ უეცრად შეწყვიტა საალერსო ლაპარაკი, ჩემი
მკლავებისაგან თავი გაინთავისუფლა, სარმა გამომდო
და მთელი ძალით მიბიძგა. უმაღლესი მოვედი და თა-
ვი შევიმაგრე. მწარე სინამდვილემ კინალამ მეორედ
თამასხა თავბრუ. მივხვდი, განაწყენებულ ქალს გადა-
წყვეტილი ჰქონდა შური ეძია ძმის დამარცხებისათვის
და ერთდროულად ის სანუკვარი თანხაც ჩაეგდო ხელ-
ში. მე უფრო იმის შეგნებამ გამანახევრა, რომ ჩემ-
თვის სათაყვანებელი ქალი იმ დუნია ხალხში აპირებ-
და ჩემს ცოცხლად დამარხვას, კაცობის შერცხვენასა
და თავზე ლაფის დასხმას. როგორი საქმეა, თავმომწო-
ნე მოჭიდავეს სუსტი არსება რომ გაგაკრავს ხალიჩაზე.
მაგრამ ყველაზე მეტად მაინც იმან დამწყვიტა გული,
რომ ჩემი დამარცხების მიზნით მან ჩემსავე გულში
დანთებული წმინდა გრძნობის გამოყენება სცადა. ჯერ
სხეულის შეხებით დავათრობ, საალერსო სიტყვებით
გონებას დავუბნელებ, მოვადუნებ, ოცნების ლურჯ
ეთერში შევაცურებ და ასე გამოთიშული კაცის მო-
ცელვისათვის ერთი სარმა და ხელების ბიძგი საკმარისი
იქნება, — ფიქრობდა ალბათ ჩემი გულის რჩეული. ფუი!

ალექსი ცხვირსახოცს დასწვდა, ტუჩებზე მომღვწაღი
სისხლი მოიწმინდა და განაგრძო:

— გონს მოვედი თუ არა, ვწვდი მის ნიღაბს, შემოვახე
და თვალებში ჩავხედე. ბოროტებითა და შურისძიების
გრძნობით იყო ანთებული ერთ დროს ჩემთვის სათა-
ყვანებელი ორი უძირო ტბა.

— ნუ თუ ძაღლის შესაძენ ფულს ჩვენს სიყვარულ-
ზე მალლა აყენებ! — ამის თქმა-ლა მოვახერხე მხოლოდ.
ჩემი თეთრი ანგელოზი კი მსაჯისაკენ შეტრიალდა
და მკაცრად შესძახა:

— უბრძანეთ იჭიდაოს!

მსაჯმა სასტვენს ჩაბერა. მეტოქემ მკლავში ჩამავლო
ხელი და შეტევაზე გადმოსვლა გადაწყვიტა. გასაგები
იყო მისი სითამამის მიზეზი. იგი სწორად ფიქრობდა,
რომ მე არ ვეკადრებდი მასთან ჭიდაობას.

აღარ დავაყოვნე, მისი ხელი უხეშად მოვიცილე და
სასწრაფოდ მივატოვე არენა. კულისების ფარდასთან
შევდექი და არენისაკენ მოვიხედე: დამსწრეთა ტაშის
გრილში არბიტრმა ზევით აღმართა ქალის მარჯვენა,
ხოლო ცირკის მსახურმა იქვე გადასცა დათქმული
თანხა...

ლექსომ სული მოითქვა და ძლივს გასაგონად წაი-
?ურჩულა:

— განა გავძლებდი ასეთ ქვეყანაში? მეორე დღესვე
ჩმოველაპარაკეთ გემის კაპიტანს, ათამდე ცეცხლფა-
რეში და შავი მუშა სჭირდებოდა ჩვენი შრომის სა-
ფასურად იგი დაგვპირდა დღეში ერთხელ ორმოცივე
ამხანაგის გამოკვებას. ჩამოვედი მშობლიურ ქვეყანაში

და რამდენჯერაც საჭიდაო არენაზე დავდექი, იმდენა-
 ჯერ ის საბედისწერო და წმინდა გრძნობის შემრყვნელი
 შეხვედრა დამიდგა თვალწინ. ეს იყო მიზეზი, რომ ჩქა-
 რა ჭიდაობას საერთოდ თავი დავანებე. ხომ გახსოვთ,
 გიკვირდით ჩემს მეგობრებს „შენი ჯანის პატრონი კი-
 დევ ბევრ ფალავანს გალახავ, აფსუსია შენთვის ჭიდაო-
 ბის მიტოვებაო“, — მაგრამ მე ჩემი ვთქვი და შევას-
 რულე. აი, ჩემი სპორტული ბიოგრაფიის საიდუმლო
 დასასრული...

ასე დაამთავრა მაქსიმე რეხვიაშვილმა ამბავი ალექსი
 ტაბუცაძის შესახებ, ამბავი, რომელშიც ყველა ძირითადი
 ფაქტი აბსოლუტურ სიმართლეს შეიცავს. საიდუმლო
 დასასრულიო — ასე უთქვამს გულდაჩაგრულ ფალა-
 ვანს; მაგრამ ვინ მოთვლის მასთან ერთად, მანამდე და
 მის შემდეგაც, რამდენი ასეთი ფალავანი დარჩა ისტორი-
 ის მიღმა, რამდენი მათგანის სპორტული ბიოგრაფია
 დარჩა საიდუმლოდ.

XIX საუკუნის პრესაში თუ სხვა მასალებში გაბნე-
 ულია ღარიბი ცნობები ქართველ სპორტსმენებზე,
 რომლებიც თავის დროზე კმნიდნენ ამინდს ქართული
 სპორტული მოძრაობის პრაქტიკაში, მაგრამ მემატია-
 ნეებმა მხოლოდ ორი-სამი სიტყვა დახარჯეს მათზე.
 სამწუხაროდ, მაგალითად, ჩვენ არ ვიცით რა შედეგს
 აღწევდნენ გურული მსროლელები, რომლებიც დამით
 50 საექნზე თოფს ესროდნენ ხეზე მიმაგრებულ დანთე-
 ბულ სანთლებს და იშვიათად აცდენდნენ. ერთი გვარიც
 არ შემონახულა ამ შესანიშნავი მსროლელებისა. ვინ
 იყო მოჭიდავე ჩიტო, რომელიც 1882 წლის ცნობით
 „პაპების დროს ჭიდაობდა“ და ხიზამბარელზე აღრე

გაითქვა სახელი? ვინ იყო და რა დონეს აღწევდა მისი
რო მახარესაშვილის ხელოვნება შურდულის ტყორცნა-
ში. „დღემდის ახსოვს ხალხს შესანიშნავი მომურდულე
მიტრო მახარესაშვილი, რომელიც სცხოვრობდა ამ
60—80 წლის წინ“ („დროების“ 1886 წლის ცნობა), ე. ი.
800-იანი წლების პირველ ოცეულში. როგორი ბიოგრა-
ფია ჰქონდა „თიონელ მოჭიდავეს“, რომელიც „კახეთ-
ში, ალავერდობაზე განთქმულ მოჭიდავედ ითვლებო-
და“? („დროება“, 1882, № 107), ვინ იყვნენ 1885 წლის
2 მაისს ჩატარებული დოღის გმირები? „თორმეტი წლის
აფხაზმა და ცამეტი წლის მეგრელმა აიღეს პირველი
პრიზები. ხალხის აღტაცებას საზღვარი არა ჰქონდა:
ჰკოცნიდნენ და ხელიდან ხელში გადაჰყავდათ ეს პატა-
რა ბუმბერაზები“, — გვამცნობს „დროება“ და გვარებს
არ გვისახელებს. ასე დაუსრულებლად შეიძლება ცნო-
ბების მოტანა. იქნებ ზედმეტი თავმდაბლობისა ან პრე-
სის გადატვირთულობის შედეგად ხდებოდა ეს? სხვა-
გვარად როგორ უნდა აიხსნას შემდეგი ფაქტი: იმ დროს,
როდესაც ფრანგმა მოცურავემ მიშელმა პირველად გა-
დასცურა ლა-მანშის სრუტე (32 კმ), საფრანგეთის, გერ-
მანიის, ინგლისის, აშშ-ს და სხვა დიდი ქვეყნების პრე-
სამ ყურისწამლები ხმაური ატეხა საუკუნის ამ სენსაცი-
აზე. 32 კილომეტრი მიშელმა 22 საათში გასცურა. იმავე
პერიოდში კი ქართველმა მოცურავემ მემედ ბედიამ
თითქმის იმავე დროში გადასცურა მანძილი ბათუმიდან
ფოთამდე (53 კმ); ისიც არ დავივიწყოთ, რომ თუ მი-
შელს თან მისდევდა მაშველი კატერი, გზადაგზა ასმევდ-
ნენ მსუყე სასმელებს, და ამდენად იგი ფიზიკურად და
ფსიქოლოგიურად მომზადებული იყო, მემედ ბედიამ მი-

სურჲდა მარტოდმარტო, დღეს მიშელს მსოფლიო
იცნობს, ბედიას გვარი კი მაშინ ერთხელ ახსენა ბათუმში
გაზეთმა და ამით დამთავრდა ყველაფერი.

ქართული სპორტის განვითარებაში მთელი ეპოქა
შექმნეს რევოლუციამდელმა ფალანგებმა. ის ღარიბი
ცნობებიც კი, რაც მათზე მოგვეპოვება, მათს გამოსვ-
ლებთან დაკავშირებული პერიპეტიები მთელ მოთხრო-
ბად ღირს. განა მწერლის თემა არ არის გორელი ძმების
იაკობ, ზაქარია, მიხაკა, იასე და კიკა ეგნატაშვილების
სპორტული ბიოგრაფია? ხუთივე ძმა, შემდეგ მათი შვი-
ლები ერთგულად ემსახურებოდნენ ჩვენში ჭიდაობის
ჩელოვნების განვითარებას. მათს ოჯახში ზაიკინისა და
ჯახტუროვის ღირსეული მეტოქე აღიზარდა. ეს იყო ია-
კობის ვაჟი ალექსანდრე; ქართველ მოჭიდავეთა ელიტას
მთის მდინარესავით შეერთო დასავლეთ საქართველოს
მკვიდრი ნესტორ ესებუა, რომელმაც ღირსეული მეტო-
ქეობა გაუწია სახელოვან კულა გლდანელს. საჭიდაო
არენა ბრძოლის ველს ემსგავსებოდა, როცა თედო დი-
დლილოელი (ავალიშვილი) დაუტრიალდებოდა მეტო-
ქეს; ძალის, გამბედაობის, პირდაპირობის, გაუტეხელო-
ბის, სიკეთისა და კაცურკაცობის სიმბოლოდ დარჩა
სწორუპოვარი გოლიათის სანდრო კანდელაკის ლეგენ-
დარული სახელი; ქიზიყელი ივანე აბულაძე კამბეჩუას
ფსევდონიმით მონათლა ხალხმა. იგი ხომ არაადამიანუ-
რი ძალით გამოირჩეოდა. 12-ჯერ გახდა რუსეთის იმპე-
რიის ჩემპიონი, მოიარა მსოფლიოს ორმოცდაათამდე
დიდი ქვეყანა და მხოლოდ ამ ქვეყნების ჩემპიონებს იწ-
ვევდა. იგი 50 გამარჯვებით დაბრუნდა სამშობლოში;
კოსტა მაისურაძის ზღაპრულ ძალაზე კი თვალნათლივ

მეტყველებს ონის მუზეუმში დაცული რკინის სქელი
ძალაყინი, რომელიც მკლავზე დაუგრესია ქართველ
გოლიათს; ამ რკინის შემხედვარეთ აღარ გაუკვირდებათ,
თუ რატომ ყრიდნენ ფარ-ხმალს მაისურაძის წინაშე ცნო-
ბილი ფალავნებიც კი; შაშო ვერელის (კახნიაშვილის)
მუხლი კლდესაც გაანგრევსო, ამბობდნენ მისი ჭიდა-
ობით გაოცებული მაყურებლები, მისი ძმა გიორგი (პატა-
რა ვერელი) კი თავისი გულადობით ხიბლავდა მაყურებ-
ელს. ერთხელ იგი გოლიათ კანდელაკსაც კი არ შეეპუა;
ალბათ ჰერკულესი ასეთი იქნებოდაო, ამბობდა ხალხი
ზესტაფონის მკვიდრის მიშიკო ციმაკურიძე-მაჩაბელის
შიშველი ტანის დანახვაზე; გარეკახეთიდან ილიკო ქურ-
ხული და იოსებ გეთიაშვილი შემოუერთდნენ თბილი-
სელ გიგანტებს, რაჭიდან—ქვათაძე და ლოლაძე, ვინ მო-
თვლის კიდევ რამდენ მოჭიდავეს შეჰქონდა თავისი
მოკრძალებული წვლილი სახელმწიფოსაგან მივიწყე-
ბული ქართული სპორტის განვითარებაში.

საჭიდაო არენები სოფლების ცენტრალური ნაწილის
დამამშვენებელ ნაგებობად იქცა, ქალაქებშიც მათთვის
შედარებით ხალხმრავალი ადგილები შეირჩეოდა ხოლ-
მე. ჩვენს დედაქალაქსაც ბევრი არენა ამშვენებდა, რო-
მელთაგანაც ხალხმრავლობით გამოირჩეოდა არენები
ფიქრის გორაზე, მთაწმინდაზე, ვერის სასაფლაოზე (ახ-
ლანდელი კიროვის სახ. პარკი) და სხვაგან. შემდეგ კერ-
ძო ინიციატივის წყალობით ეს არენები გადახურეს,
რამდენიმე ასეული კაცის დასაჯდომი ადგილიც მოაწყ-
ეს და ცირკებად თუ „კრუგებად“ მონათლეს. ცნობილი
იყო არენები „იტალიის ბაღში“ (ახლანდელ ტრამვაელე-
ბის სახლთან), ელისაბედის (ახლანდელი კლარა ცეზ-

კინის) ქუჩაზე, დიდუბის ეკლესიასთან, ნაძალადეგში, ჟუღაღოვის ტყესთან, მახათას კალთებზე, ეფიმოვის, ესიკოვსკის, ნიკიტინისა და ტრუცის ცირკები გოლოვინის პროსპექტსა და ელბაქიძის დადმართის ტერიტორიაზე. ქართველ ფალავანთა მაღალმა ოსტატობამ ჭიდაობა ნომერ პირველ სანახაობად აქცია ჩვენში. იყო მომენტები, როცა ცირკში მოხვედრა მსურველთა დიდი ნაწილისათვის აუსრულებელ ოცნებად რჩებოდა. „გუშინ, — ვკითხულობთ, მაგალითად, „დროების“ ერთ კორესპონდენციაში, — კვირა სადამოს, დიდუბეში დანიშნული იყო ჭიდაობა. ორი მოჭიდავე გამოჩნდა, რომელთაც გლდანელთან შებმის სურვილი განაცხადეს: ერთი ვიღაც ავლაბრელი სომეხი და მეორეც თათარი. მაგრამ იმდენი ხალხი მოაწყდა საჭიდაო ალაგს (ათიასასზე მეტი იქნებოდა) და ისეთი უწყესრიგობა და უთაურობა იყო, რომ წრის გაკეთება ვერ მოხერხდა, ყოველის მხრით აწვებოდნენ, იშლებოდნენ, ისე რომ მოთავენი იძულებულნი იყვნენ თავიანთი ფალავნები წაეყვანათ და ამნაირად ჭიდაობა ვერ მოხერხდა“.

ბურჟუა და საქმოსანი, ცხადია, ასეთ სიტუაციას ხელიდან არ გაუშვებდა. და აი, გამოჩნდნენ თბილისში ჭიდაობით მოვაჭრენი, რომლებიც ტყავს აძრობდნენ საცოდავ სპორტის მოყვარულებს. „ჭიდაობის წინააღმდეგ მე ენას ვერ დავძრავ, — აღმფოთებით წერს „დროების“ ერთი კორესპონდენტი, — რადგან ის ბევრნაირად სასარგებლოა ხალხისათვის, მაგრამ ყველა პატიოსანი კაცის მოვალეობაა ხმა აღიმადლოს იმ გაქნილი პირების წინააღმდეგ, რომელთაც ეს ხალხის უმანკო დროს გატარება ხალხის საყვლეფ საგნად აქციეს. როდესაც ჭიდაობამ ისე

გრიზიდა ხალხი, რომ მთელი ქალაქი აქ ესწრებოდა და
ვაშლილ მინდორზედ ხალხის შემავრება ყოვლად შეუ-
ძლებელი შეიქმნა, მაშინ თქვენივე გაზეთის სავეტილო მე-
ფელეტონემ წინადადება მისცა ერთს სადმე ცარიელ
ლაგზედ ფიცრული შემოევლოთ, ხალხიც შეტს სიამო-
ნებას ჰნახავს და ზოგიერთს ჩვენს საზოგადო საქმეებსაც
შემწეობას მისცემას. ამას ყური მოჰკრა ერთმა გაიძვერა
სამჭრაქამ და მინამ ჩვენა ვფიქრობდით, იმან კიდევ
ახუხულავა რაღაც ფიცრული „იტალიის“ ბაღის ბო-
ლოში. ეს ფიცრული სულ სამ თუმნადაც არ დაუჯდე-
ბოდა, მაგრამ ჭიდაობის წყალობით აქამდე სამას თუმ-
ნამდე ჯიბეში ჩაილაგა... ეს ლობემძვრალა სულიერი
იქამდინ უნამუსოა, რომ მაშინაც, როდესაც ჭიდაობა
საქველ-მოქმედო მიზნით იმართება, არამც თუ ამ შემო-
დობილ ადგილს მუქთად არ უთმობს, არამედ ისეთს
უსინდისო ფასს ადებს, რომ ხანდისხან მთელი შემოსა-
ვალი იმას უნდება“.

მაგრამ იყო ხალხური სპორტის ერთი მეტად პოპუ-
ლარული და მასობრივი სახეობა, რომელიც ვერცერთ-
მა „ლობემძვრალა სამჭრაქამ“ ვერ დაუმორჩილა თავის
ანგარებიან ინტერესებს. ეს იყო კრივი, ქართული მუშ-
ტიკრივი. საოცარი მრავალფეროვნებით გამოირჩე-
ოდა ნამდვილ ვაჟკაცთა ეს სახეობა. მისი სიძველის
უტყუარი საბუთებიდან ერთი სწორედ ახლახან ვანის
ნაქალაქარის გათხრების დროს აღმოაჩინეს: აქ მიაკვლიეს
ქართული კრივის ხელთათმანის ზუსტ მოდელს, რომე-
ლიც თაბაშირისაგან იყო დამზადებული. ქართულ
კრივზე საკმაოდ მდიდარი მასალები არსებობს, მასზე
მრავლადაა გაბნეული ცნობები გასული საუკუნის ქარ-

თულ პრესაში, ამჟამად კრივი ბევრ მემუარულ-და
 მწერულ ლიტერატურაში ფიგურირებს; ამდენად, ამ
 პეცნიერულ მასალებში ჩაღრმავებას ისა სჯობს გავითვა-
 ლისწინოთ მათში გამოყენებული ისტორიული ფაქტები
 და ჩვენი ფანტაზიის დახმარებით გავისერიწოთ ძველი
 თბილისის ერთ-ერთ უბანში, გამოვისხათ გასული საუ-
 კუნის მაყურობლის თვალი და ყურა და კრივში გამარ-
 თულ რომელიმე ცხარე შერკინების მოწმე გავხდეთ...

...ერთი კვირის წინ აღდგომა იდღესასწაულა თბი-
 ლისმა. აღდგომის სწორის, კვირაცხოვლობის, ანუ ახალ
 კვირის დადგომის წინ დიდმა თავადმა ყაფლან ორბე-
 ლიანმა უხმო თბილისური კრივის მოთავეებს.

— ჩემი გახსენება ალბათ არ დაგჭირდებათ, — მი-
 მართა თავადმა დიდ დარბაზში მოკალათებულ ყარაჩო-
 ლეებს, — ხვალ ახალკვირაა და დიდი კრივის გამართ-
 ვას მოელის თქვენგან ხალხი. ქვემო უბანს არასოდეს
 შეუტყვევნიან თავი. აპირებთ თუ არა ზემოუბნელებთან
 შებმას. რას გვეტყვი, ცაცალ?

ცაცალამ, ძველ კრივებში სახელმოხვეჭალმა ვეტე-
 რანმა, თავი დაუკრა ბატონს და ჩვეული სიდიწიით მოახ-
 სენა:

— კრივის სამზადისს კარგა ხანია შევჭუდექით, ბა-
 ტონო!

— რომელი უბნები გამოვლენ? — იკითხა ყაფლანმა.

— ყველა, რომლებიც კი სიონ-ფეთხაინის აქეთ მდე-
 ბარეობენ, — უბასუხა ცაცალამ, — მაიდანის, სეიდაბადის,
 ხარფუხის, ავლაბრის სამხრეთი კიდე, შავი სოფელი.

— იმათ რომელი უბნები გამოჰყავთ? — ისევ იკითხა
 ყაფლანმა.

— ზემო ავლაბარი, ჩულურეთი, კუკია, გარეთუშანი...
ვერა და მთაწმინდა.

ვერელების ხსენება არ ექაშნიკა ყაფლანს. ამ უბნის მოკრივეები საოცარი მოქნილობით, სისწრაფითა და დარტყმის ძალით გამოირჩეოდნენ.

— ვერელი შიბაია თუ იქნება? — იკითხა ყაფლანმა ღუმელის შემდეგ.

ცაცალა მიხვდა რაც აწუხებდა ქვემოუბნელ მოკრივეთა მეცენატს. შარშან მარტო ერთმა შიბაიამ ათამდე ქვემოუბნელი გალახა და ბრძოლით გაიტანა სვრელი მეტოქეთა რიგებში.

— ჩემმა ბიჭებმა გუშინ ამბავი მოიტანეს. ჯერ არავინ იცის ზემოუბნელები გამოიყვანენ თუ არა შიბაიას, ალბათ გამოვლენ ეშტრია კუკიელი, პანტაკუშია, მთაწმინდელი მეჩექმე ცხრაფეხაანთ სტეპკუა, იაგორა დურგალი, ქაჩალ სტეფანე, ღორ-კოლა, გამხდარი სიმონა გოცირიძე, არჩილ მუხრანბატონის ფალავანი ჭონი კვინიხა, ჩულურეთელი თეთრახალუხა, მთაწმინდელი კომგუა, გიყმიხაკა, ასასი ბუყუყა, კუკიელი ვირიცოხნაშვილი, დანგრ სოლომონიშვილი...

— ჩვენ ვიღას ვუპირისპირებთ? — კითხვით შეაჩერა ყაფლანმა, — შარშანდელივით არ შეპარცხვინოთ.

— ჩვენც კარგი ბიჭები დავვრძელებენ მხარს. იკრივეებენ ლოხოშა ავლაბრელი, სირქია კოლა, ბატია, ვანო წავკისელი, ლეჰენძაანთ ავეტიკა ლენჩიშვილი, წითელფუფაიკა კოლა, მეჩანგლე ლოპიანა — ჩვენი გრიგოლ ორბელიანის ფალავანი, თოქშაჩი გულზა, გიყუა — ბებუთოვის ფალავანი, ბოშ-ოჰანეზა, განჯელი ალია, ფარქასტუ კოლა, ქარაფ-ქონდალა — კლდის მნგრეველი...

— გასაგებია! — ჩაილაპარაკა ყაფლანმა, — ^{საერთო} თოდ არ დაგავიწყდეთ, რომ ხალხი ქვემოთბნელ მოკრივეებზე უკვე დამცინავ ლექსებს თხზავს. აი ინებეთ ერთი მათგანი:

„ავლაბრეცი — ტრაბახეცი,
უმარხფეცი, დიფვერქსეცი,
ვერელეცი — ყოჩაღეცი,
ხარფუხეცი — მუშტიხფეცი.

იცით, ეს ჩიქორთული სომხური ქართულად რას ნიშნავს? „ავლაბრელი მოკრივეები ტრაბახა ხალხია, ვისაც კი დავარტყი, ყველა წავაქციე, ვერელები ყოჩაღები არიან, ხარფუხელებს კი მუშტი შემოვკარ და ძირს დავაბერტყე“.

მოკრივეთა თავკაცები თავადს დაემშვიდობნენ. კარებთან მისულებს ორბელიანმა სიტყვა დაადევნა:

— უთხარით ლოპიანას, გრიგოლი კარგ ჩოხას ჰპირდება, თუ ხვალ გვასახელებს. მეც გადანახული მაქვს კარგი საჩუქარი ხვალინდელი ფალავნებისათვის.

ახალკვირა გათენდა თუ არა, ხალხმა არსენალის გორაზე, ჭირიანთხევის პირას იწყო თავმოყრა. ასობით თავადი თუ გლეხი, ვაჭარი თუ ხელოსანი, მოხუცი თუ ახალგაზრდა, კოპწიად გამოწყობილი მანდილოსნები, ბავშვები მახათას ფერდობზე მოკალათდნენ. მაყურებელთა შორის თეთრ მუნდირებში გამოწყობილი, წელზე ხმალგადაკიდებული პოლიციელები დაალაგებდნენ. გასაგები იყო მეფის მთავრობის წესრიგის დამცველთა სიმრავლე და სიფხიზლე. ასეთი ხალხმრავლობა პოლიტიკური თვალსაზრისით არ იყო მათთვის ხელსაყრელი.

არენაზე ჯერ ბავშვებმა დაიკავეს ადგილი. ორ გუნ-
დი ერთმანეთისაკენ დაიძრა. პაწაწა მუშტებმა გაიღვა
ჰაერში. ნორჩი მოკრივეები ერთმანეთში აირივნენ, კარ-
გა ხანს ურტყეს ერთმანეთს გულმკერდსა და თავ-პირში,
მერე უფროსები ჩაერივნენ და გააშველეს. ბავშვთა
კრივმა უხიფათოდ ჩაიარა; დიდ ემოციურ ექსცესებს ად-
გილი არ ჰქონია, მაგრამ მან მაინც შეასრულა თავისი
დანიშნულება — გულები აუფორიაქა და ცეცხლი შეუნ-
თო საბრძოლველად გამზადებულ უფროსებს.

კრივის ტრადიციული წესის თანახმად, ბავშვების შემ-
დეგ ჰაბუკები უნდა გამოსულიყვნენ. ისინი უნდა შეეც-
ვალა უცოლო ახალგაზრდებს და ასე შემდეგ, მაგრამ
კრივის ორგანიზატორებმა გადაწყვიტეს დრო მოეგოთ
და ბავშვების შემდეგ პირდაპირ უფროსები დადგნენ
საბრძოლო პოლიგონზე.

მაყურებელი ესალმებოდა და ამხნევებდა თავის რჩე-
ულებს.

- სირქი, აბა შენ იცი, დაგვინაყე ზემოუბნელები!
- ეშტრი, შენი მუშტის იმედი გვაქვს!
- აფსუს, სადა ხარ, შიბაია, გაგვიჭირდება უშენოდ!
- პანტაკუშაია ნაკლები არ არის, ეგეც გვასახე-
ლებს! — ისმოდა აქეთ-იქიდან.

დაიწყო კრივი, ამუშავდა ფუთიანი მუშტები, დარტ-
ყმის ეხო ქუხილივით ირეკლებოდა მახათას კალთებიდან.
პირველ ხანებში თითომ თითო მოკრივე შეირჩია და
მასთან გამოსცადა მკლავის ძალა. მართალია, თითო თი-
თოს ებრძოდა, მაგრამ მომენტს მონახავდნენ თუ არა,
გვერდზე მდგარ მეტოქესაც უთავაზებდნენ ხოლმე, საერ-
თოდ კი ორივე გუნდი გაფაციცებით ადევნებდა თვალს

მეტოქე გუნდის მოკრივეთა მოქმედებას, რათა რომელიმე მათგანი ბრძოლით არ გასულიყო ბრძოლის ველის ბოლოში. ეს გუნდის დამარცხების მომასწავებელი იქნებოდა.

აი, ქარაფქონდოლამ ყბაში შემოჰკრა მთაწმინდელ მოკრივეს და ძირს დასცა, მერე მეორეს ეცა, მართლაც თითქოს კლდეს ანგრევსო, ისე აძგერა მუშტი მკერდში, ვერც მესამემ გაუძლო მის მუშტებს. შემოფოთდნენ ზემოუბნელები, კიდევ რამოდენიმე ათეული ნაბიჯიც და ქვემოუბნელთა ფალავანი ბოლომდე გაიტანდა ლელოს. უცებ მის წინ მუხრანბატონის ფალავანი ჭონი კვინინა აღიმართა. ქარაფქონდოლა წამით შეკრთა და შეჩერდა, მაგრამ შემდეგ ჯიქურ დაიძრა კვინინასაკენ. ამ უკანასკნელმა ისარგებლა მეტოქის გაუფრთხილებლობით, ნაბიჯი უკან გადადგა, მერე მთელი სიმძიმე წინა ფეხზე გადაიტანა, ელვის სისწრაფით მოიქნია უროსმაგვარი მკლავ-მუშტი და კლდისმტვრეველი მეტოქე ბრძოლიდან გამოთიშა.

თუ აქეთ ზემოუბნელმა მოკრივემ იმარჯვა, მეორე მხარეს მეჩანგლე ლოპიანა ბობოქრობდა. მას ხელში ჩაეგდო ერთი კუკიელი მოკრივე და ისე ათამაშებდა, როგორც კატა თაგვს. მოკიდებდა ჩოხის საკინძეში მარცხენა ხელს, თავისკენ მოზიდავდა და მარჯვენით ისეთ ალიყურს აჭმევდა, მეტოქე მოცელილივით გადაწვებოდა მარცხენა მხარეს, ახლა მარცხნიდან შემოჰკრავდა მუშტს და ასე „შეასწორებდა“ ხოლმე.

მოკრივეთა გუნდების შუაგულში ერთი კაფანდარა, ცქვიტი მოკრივე ტრიალებდა ციბრუტივით. მიუახლოვდებოდა მოწინააღმდეგეს, შემოჰკრავდა, შედეგ სწრაფად

უკან დაიხევდა და ისეთ ტაშისცემას ასტეხდა, გვერდ-
ბოდათ ლეკურის მოცეკვავეებს აგულიანებდნენ.

— რას სჩადის ეს ყმაწვილი? — იკითხა ერთმა მან-
დილოსანმა.

— ეგ გორელი მოკრივე გახლავთ, ქალბატონო, —
განმარტა იქვე მდგომმა ყარაჩოლელმა, — გორში წესად
აქეთ კრივის დროს ტაშის დაკვრა.

ამასობაში ქვემოუბნელებმა თანდათან მოიკრიბეს ძა-
ლა, გულდაგულ შეუტიეს ზემოუბნელებს, შეავიწროვეს
ისინი და ჭირიანთხევის სახიფათო ქარაფებისაკენ უქნეს
პირი.

— გამაგრდით, ზემოუბნელებო, მეც თქვენთანა ვარ! —
მოისმა ვილაცის ხმა. მახათის სერზე ვერელი შიბაია მოჰ-
ქროდა. ბორჯომში ყოფილიყო ტივების დასაცურებლად
და ამიტომ დაჰგვიანებოდა. სასწრაფოდ მოვარდა. ყო-
ველდღიურად სახმარი ჩოხა გაიხადა და აქლემის ყელის-
ფერი, გამძლე მატერიისაგან შეკერილი ჩოხა გადაიცვა,
შარვალი ჩექმებში ჩაიტანა, ჩოხის კალთები და სახელო-
ები აიკეცა და ბრძოლაში გადაეშვა. გრიგალის მოვარდ-
ნას გავდა მისი მუშტების ტრიალი. მისი შემხედვარენი
სხვებიც გამხნევდნენ; მიაწვნენ ქვემოუბნელებს და ქა-
რაფისაკენ დასძრეს.

— გენაცვა, შიბაი, დასცხე მაგათ! გახსოვს რა გვიყ-
ვეს შარშანწინ, თავგებივით გადაგყარეს კლდეზე! —
შესძახა გათამამებულმა პანტაკუშაიამ.

ახსოვს შიბაიას ორი წლის წინანდელი ამბავი. გახუ-
რებულმა ავლაბრელმა მოკრივეებმა ვერ შეაკავეს აფო-
რიაქებული ნერვები, მიაწვნენ მცირერიცხოვან ვერე-
ლებს, და მიუხედავად მათი ყვირილისა — „გნებდებით,

თქვენია გამარჯვება, შევწყვიტოთ ბრძოლა“, —
 ლა მათგანს ჭირიანთხევის ქარაფზე გადაუძახეს. შიბაია
 მაშინ იქ არ იყო, მისი უმცროსი ძმა მონაწილეობდა და
 სასიკვდილოდ დაშავდა, ვერაფერი უშველეს თავგაჩე-
 ხილ ახალგაზრდას. სწორედ ამიტომ მოითხოვდა შიბაიას-
 აგან სამაგიეროს გადახდას მისი თანამებრძოლი.

შიბაიამ უფრო ამოქმედა მუშტები და სულ ჩქარა
 ლელოც გაიტანა. სხვა ზემოუბნელებიც მოაწვნენ მეტო-
 ქეს და ზედ ხევის პირს მირევეს.

— გეყო, შიბაი, დღეს თქვენია გამარჯვება, —
 მოესმა ვერელ ფალავანს ლოპიანას ხმა.

— ნუთუ შურს არ იძიებ ძმის სიკვდილისათვის, —
 შესძახა პანტაკუშიამ, მაგრამ მუდამ დარბაისელმა,
 შორსმჭვრეტელმა და რაინდული სულის პატრონმა ში-
 ბაიამ სხვა გადაწყვეტილება მიიღო; მან აღმართა ხელი
 და შესძახა თანამებრძოლებს:

— გეყოფათ, ბიჭებო, დაუშვით მუშტები! მომილო-
 ცია გამარჯვება!

მოკრივეები გაშველდნენ. მივიდნენ ნაკადულთან და
 დალილავებული ადგილები დაიამეს. ლოპიანას წარბი
 გახეთქოდა და ზედ დასველებულ ბაღდადს იღებდა. იგი
 შიბაიას მიუახლოვდა და უთხრა:

— ჩვენ მაინც ძმები ვართ, შიბაი! დღეს მწუხრის
 ჟამს ორთაქალის ბაღში გელოდებით შენ და შენს ბი-
 ჭებს, დავლოცოთ ჩვენი თბილისი და საქართველო!

შიბაიამ ხელი მოხვია სახელგანთქმულ მოკრივეს,
 მკერდში ჩაიკრა და გადაჰკოცნა.

ასე ჩატარდა კრივი ძველ თბილისში. ახალკვირიდან

მოყოლებული იგი იმართებოდა ყოველ კვირას გვიან შემოდგომამდე.

კრივი საქართველოს სხვა ქალაქების ხელოსანთა საყვარელი ვარჯიშობა იყო. გორში, მაგალითად, ასევე ზემო და ქვემოუბნელები ედგნენ კრიჭაში ერთმანეთს. აქაც ხშირი იყო უბედური შემთხვევები. 1886 წლის თებერვალს ერთ-ერთი კრივის დროს ორი კაცი დაშავდა, „საეჭვო არის მათი მორჩენაო“, აუწყებდა „დროება“ მკითხველს. თელავიც ორ უბნად იყოფოდა: რიყის გაღმა და გამოღმა მხარედ. აქ „ბრძოლა გრძელდება ორი ანუ სამი საათი და გათავდება მხოლოდ დაბნელების მიზეზით, ისიც მაშინ, როდესაც ერთი პარტია მოკრივე ველარ გაარჩევს თავის მოწინააღმდეგეს და იმის ნაცვლად თავის მომხრეს უთავაზებს მაგარ მუშტებსა“ („დროება“).

კრივი, როგორც ჩანს, უმთავრესად ქალაქის მცხოვრებლების, კერძოდ, ხელოსნების ვარჯიშობას წარმოადგენდა. ქართველი გლეხი კაცი ვერა და ვერ შეეგუა მას. ეს გარემოება ნათლად გამოსჭვივის ქართული კარნავალის — ყეენობის მაგალითითაც. ყეენობა, როგორც წესი, თავის პროგრამაში რთავდა კრივსაც, მაგრამ როცა ყეენობა სოფლად ტარდებოდა, კრივს ჭიდაობა ენაცვლებოდა. დაგვჭირდება ცოტაოდენი მოთმინება და ზოგიერთი დამაჯერებელი ფაქტის გადათვალყურება იმის დასამტკიცებლად, რომ გასულ საუკუნეში ქართველი გლეხი, რომელსაც შეერთებული ძალით უტევდა თავად-აზნაურობა და ჩარჩ-ვაჭრობა, კრივისათვის ველარ იცლიდა. სწორედ ამასი გამოიხატებოდა სოციალური უკუღმართობის ზრდის მომაკვდინებელი გავლენა ქართველი გლეხის ყოფა-ცხოვრების ნირზე. ჯერ ქალაქ ადგილებში

ჩატარებული ყეენობის ანგარიშების ნაწყვეტები ვნახოთ: „მოგროვილი ფულით ქეიფს შეუყვებიან. შებინ-
 ლებისას კრისვ გამართავენ“ (გორი, ლიტ. მატიაწე, 1940,
 № 1-2, გვ. 32), „შეიქნა ჯერ შურდულებით ქვის სროლა,
 მერჯ კი ხელდახელ ჩაერივნენ კრისვში. ზოგი მუშტით
 იბრძოდა, ზოგი ხის ხმლებით. ბევრს ცხვირი გაუტყდა,
 ბევრს თავი, ბოლოს მაინც ნარიყალელებმა დაიფრინეს
 ყეენის გუნდი“ (თბილისი. ჟურნ. „კვალი“, 1893, № 6,
 გვ. 8), „შემდეგ ეს გროვა (იგულისხმება ყეენობის მონა-
 წილეები, ა. ც.) თავისი ალამით კრისვში მიდის, რომელიც
 ამ დღეს დიდი სიფიცხით ტარდება, მასში მრავალი მოკ-
 რივე მონაწილეობს“ (თბილისი, „კავკაზი“, 1846, № 6),
 „სადილს უკან ყეენები თავიანთი ჯარით ერთმანეთს დაე-
 ტაკნენ, გაჩაღდა კრისვი“ (თბილისი. „ივერია“, 1889,
 № 50), „ყველიერში საშინელი კრისვები იცის, მთელი
 გორი ფეხზე იდგა. აქ იყვნენ საცქერლად მთელი რედაქ-
 ციის წევრები, ილია, მეველე, გიგო, საშა და სხვა“
 („ლიტ. მატიაწე“ 1940 წ. 1-2).

ახლა ვნახოთ სოფელ ადგილებში ჩატარებული ყეე-
 ნობა შეიცავს თუ არა კრისვს და ამ უკანასკნელს ცვლის
 თუ არა ჭიდაობა: „სადილობის დროს ორივე კაცის ყეე-
 ნები შეიყარნენ ერთად და გამართეს ერთს ველზე კარგი
 ჭიდაობა“ (კასპი. „დროება“, 1867, № 22), „ერთი კუთხის
 ხალხი მეორე კუთხის ხალხს ეჭიდავება“ (ს. კაკაბეთი,
 ს. ტერიანის ჩანაწერებიდან), „ორივე ყეენი შუა წყალ-
 ში თავის ფალავნებს შეგზავნიან. წამქცევი მხარის ყეე-
 ნი დამარცხებულად ითვლება და მას წყალში ჩააგდებენ“
 (რ. ერიცოვი, ჩანაწერები, 1855, გვ. 143), „ერთი მხარე
 ყეენისაკენ იყო, მეორე ახალგაზრდა მემამოხისაკენ. დაი-

ჭიდებოდნენ ყვენი და მეამბოხე. ჭიდაობის დროს ხალხში დიდი შეხლა-შემოხლა იყო... ბოლოს მაინც საქმე ქეიფით დამთავრდა“ (ს. ჩალაური, თეატრ. მუზ. ხელნაწ., № 38), „წინ და წინ ჩამოატარებენ ღვინოს და არაყს და მერე ყვენები იჭიდავებდნენ“ (იქვე), „იქ ერთი ყვენი თავის ხალხს აპკურებდა წყალს, მეორე — თავისას. მერე ყვენები იჭიდავებდნენ“ (იქვე), „გაიმართებოდა ომი, ერთი ყვენი დაეჭიდებოდა მეორეს. რომელიც წააქცევდა, ის მხარე გამარჯვებული იყო. თუ ვერც ერთი ვერ წააქცევდა, მემრე მეალმეები იჭიდავებდნენ. რომელი მეალმეც წააქცევდა, წაქცეულის ალამს ის წაიღებდა. მეალმეების შემდეგ ხალხი ჭიდაობდა“ (80 წლის აღ. ამბარდანაშვილის ნაამბობიდან).

იმ კუთხეებში, სადაც ჭიდაობა არ იყო დანერგილი, სპორტის სხვა სახეები იყო ჩართული ყვენობის პროგრამაში. მაგალითად, „ივერიის“ 1898 წლის ცნობით (№ 33) სტეფანწმინდაში კრივისა და ჭიდაობის ნაცვლად იმართებოდა ყვენების ცეკვა-თამაში. ხევში ყვენობის დროს არა თუ კრივი და ჩხუბი, „უმძრახვებსაც შეარბებდნენ, ჩხუბის თავიდან ასაცილებლად“ (ს. მაკალათია, ხევი, 1934, გვ. 190), სამეგრელოში მალანურობის დღესასწაულზე, რაც ყვენობის მეგრული ვარიანტია, კრივისა და ჭიდაობის ნაცვლად იმართებოდა შეჯიბრება ჯოხის გადაძლევაში.

საინტერესოა, რომ მუშტიკრივის მიმართ გასულ საუკუნეში სხვადასხვა აზრი არსებობდა; ჩვენი მოღვაწეების ერთი ნაწილი უარყოფდა მას („განა ცხვირ-პირის ლეწვის გარეშე ჩვენს ხალხს სხვა გასართობი თამაშები არა აქვს? როგორ არა, მაგრამ არ ვიცი ამ ცხვირ-პირის

ლევწას უფრო რად მისდევენ“ („დროება“, 1881, № 42), მეორე ნაწილს შესაძლებლად მიაჩნდა კრივის გამოყენება მოსახლეობის, და მათს შორის მოზარდის თაობის ფიზიკური აღზრდის საშუალებად („კრივში რამდენი გვერდი გასწორდება, რამდენი ლოყა გასკდება, რამდენი ხელი დასისხლიანდება; მაგრამ რა ვქნათ, ვაკეზე სიარულშიაც ბევრჯერ კაცს ფეხი მოსტეხია და კისერიც. ლხინია, მკლავებს მუშაობა უნდა, ვარჯიში, გიმნასტიკა უნდა“ („დროება“. 1880, № 49). მოღვაწეთა დიდი ნაწილი ნეიტრალურ პოზიციას იკავებდა; მაგრამ, როგორც ჩანს, საბოლოო ჯამში კრივი მაინცდამაინც ვერ იმსახურებდა მოსახლეობის ფართო ფენების, განსაკუთრებით, სკოლების მესვეურების სიმპატიას. საკმარისად ითქვას, რომ როდესაც გასული საუკუნის ბოლოს ოფიციალურად აიკრძალა კრივი მთავრობის მიერ, ამ აქტს არცერთი პროგრესული ქართული გაზეთის, საზოგადო მოღვაწისა და, ასე გასინჯეთ, ფიქტით მოკრივეთა არავითარი პროტესტი არ მოჰყოლია, ყოველ შემთხვევაში, ასეთი პროტესტი არსად არაა ფიქსირებული. და ეს იმ დროს, როდესაც ქართული პრესა და მთელი ქართული პროგრესული საზოგადოებრიობა დაურიდებლად ებრძოდა მეფის მთავრობის ადგილობრივ წარმომადგენლებს ჭიდაობის, ბურთაობისა და სხვა სახეობების დევნისათვის.

კაპიტალიზმის განვითარებასა და რუსეთთან კულტურული კავშირების განმტკიცებას მოყვა საქართველოში სპორტის კლასიკური სახეობების შემოტანა. სპორტის ისტორიკოსები თვლიან, რომ კლასიკური სახეობებიდან პირველად საქართველოში ფარიკაობა ჩაისახა (1887 წ.), შვიდი წლის შემდეგ კი იქმნება მოყვარულთა პირველი

წრე, რომელსაც გადამდგარი ოფიცერი პ. ე. სალტიკოვი ზელმძღვანელობდა. 1900 წელს გაიხსნა პირველი საფარი-კაო დარბაზი. ფარიკაობის განვითარებისათვის საქართველოში ბევრი გააკეთა ქუთაისში დაბადებულმა და გაზრდილმა ლევან გოლოვნიამ.

1888 წელს თბილისში არსდება ველოსპორტის მოყვარულთა საზოგადოება, ხოლო ტრეკი იხსნება 1892 წელს იმ ადგილზე, სადაც ახლა მარჯანიშვილის სახელობის თეატრის შენობა დგას.

გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან ჩვენში ჩნდება ცურვის მოყვარულთა პირველი წრეები.

სპორტის მეფე — ფეხბურთი მხოლოდ გასული საუკუნის ბოლოს ესტუმრა საქართველოს. პირველი მატჩები ბათუმსა და ფოთში გაიმართა.

ძალოსნობამ საქართველოში XX საუკუნის დამდეგს დაიწყო განვითარება (მაშინ ამ ტერმინის ქვეშ იგულისხმებოდა როგორც სიმძიმეების აწევა, ისე ჭიდაობა და კრივი). ძალოსანთა წრე თბილისში დაარსდა 1912 წელს პეტრე მარლანიძის ზელმძღვანელობით. მასთან ერთად ძალოსნური და მძლეოსნური სპორტის განვითარებისათვის საქართველოში ბევრი გააკეთა პირველმა ქართველმა რეკორდსმენმა (კიევი. 1916 წ.) შტანგაში გიორგი ჩიკვაიძემ.

მძლეოსნობამ რევოლუციამდელ საქართველოში ვერ მოიკიდა ფეხი და იგი ეპიზოდურად იყო ჩართული სხვა სახეობათა წარმომადგენლების ვარჯიშების პროცესში.

1909 წლიდან საქართველოში ჩანს „სკეტინ-რინგი“, ზაფხულის გორგოლაჭებიანი ციგურები, რომელიც უფრო მეტად გასართობად იყო გამოყენებული.

ქართველმა ხალხმა განსაკუთრებით შეიყვარა ტანვარჯიში. მართალია, ტანვარჯიში, როგორც სასკოლო ფიზიკური აღზრდის ოფიციალური ფორმა, ჯერ კიდევ 1879 წელს დაინერგა თბილისის სათავადაზნაურო სკოლაში, მაგრამ როგორც სპორტის სახეობა, პირველად საქართველოს გასული საუკუნის ბოლოს მოევლინა. ტანვარჯიშის მოყვარულთა წრე თბილისის პირველ გიმნაზიასთან, რომლის შექმნის ინიციატორი ჩეხი ტანმოვარჯიშე ანტონ ლუკეში იყო, გადაიქცა შემდგომში უფრო მძლავრი ტანვარჯიშული მოძრაობის საფუძვლად. მის ბაზაზე 1900 წელს შეიქმნა ტანვარჯიშული საზოგადოება „სოკოლი“. ჩეხი პედაგოგების ლუკეშის, ვახეკის, გრუმლიკის, კოუბას და სხვათა ხელმძღვანელობით, აგრეთვე ქართველი მოღვაწეების გაბაშვილის, ჯავრიშვილის, ბერელაშვილის, ეგნატაშვილის, ნიკოლაძისა და სხვათა უშუალო მონაწილეობით ტანვარჯიში კიდევ მეტ განვითარებას აღწევს და 1918 წლის 25 აგვისტოს იქმნება ჩეხური „სოკოლის“ ანალოგიური ქართული საზოგადოება „შევარდენი“, რომელმაც თავისი დროისათვის უფრო განამტკიცა პრაქტიკული ტანვარჯიშის ტრადიციები.

ამ პერიოდში ყალიბდება ფიზიკური აღზრდის ქართული თეორია, რომლის სტრუქტურა და შინაარსი შემდგენიარად წარმოგვიდგება:

ფიზიკური აღზრდის მიზანი და ამოცანები: ფიზიკური აღზრდა უნდა ემსახუროდეს საზოგადოების აქტიური წევრის, ფიზიკურად ყოველმხრივ ჩამოყალიბებული ადამიანების აღზრდას, რომლებიც იქნებიან „ყოველის ფრით სასარგებლო კაცნი თავის ქვეყნებში“.

ნისათვის“ და „შემძლებელნი თავიანთი დანიშნულების შესრულებისა“.

ფიზიკური აღზრდის კავშირი აღზრდის სხვა მხარეებთან: ფიზიკური აღზრდა მჭიდრო კავშირში უნდა იყოს გონებრივ, ზნეობრივ, ესთეტიკურ და შრომით აღზრდასთან. აღზრდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში წარიმართება სწორი კალაპოტით, როდესაც აღზრდის „ერთი მხარე არ დასძლევს მეორეს“ და „კაცს გონებითი და სხეულებრივი ძალა თანაბრად ექმნებიან გავარჯიშებულნი და დახელოვნებულნი“.

ფიზიკური აღზრდის საშუალებები: სამყაროს გამაჯანსაღებელი ძალები (ტანის დაზელა, გასეირნება, „ზამთარ-ზაფხულ მუდამ დღე ცივი წყლით ბანაობა“), ტანვარჯიში (ვარჯიშები იარაღებზე, „სახლის ტანვარჯიში“, „ტანის გაძვრა“ გაკვეთილებს შორის, სიარული, რბენა, სამწყობრო მომზადება, ქართული ცეკვები), სპორტი (კრივი, „დაჯიბრებით სირბილი“, ლელო, ნიშანში სროლა, ქართული ჭიდაობა, ჯირითი, ყაბახი, მარულა, დოლი, ფარიკაობა, ნადირობა), მოძრავი თამაშები („საქანელაზე მოძრაობა“, „ხუმრობით ომი“, „ტყუილი ჯოხებით ჯირითი“, „ხმლის სალდასტის თამაშობა“, ქართული საბავშვო მოძრავი გართობა-თამაშობანი), ჰიგიენური ფაქტორები („კარგი ჰაერი“, „ზომიერი საჰმელ-სასმელი“, „სუფთად ჩაცმა-დახურვა“, „ოთახის სისუფთავე“), ფიზიკური შრომა („ბაღოსნობა“, ხელსაქმეობა, ხელოსნობა).

სკოლისა და მშობლის როლი ბავშვთა ფიზიკურ აღზრდაში: 1. აღსაზრდელში უნდა ვხედავდეთ სრულუფლებიან პიროვნებას და არა ამა თუ

იმ სოციალური ფენის წარმომადგენელს, 2. აღმზრდე-
ლები კარგად უნდა იცნობდნენ პედაგოგიკას და მის მო-
ნათესავე მეცნიერებებს, 3. უნდა უქმნიდნენ ბავშვებს
ფიზიკური აღზრდის პირობებს, რათა მათ „სირბილი და
ხტომა შეეძლოთ“, 4. ერეოდნენ ბავშვთა თამაშებში,
„რაც მათ სურთ, ის აქმნივეინონ“, რათა სწორი მეთოდუ-
რი მიმართულება მისცენ თამაშებს, 5. თვით მშობლები
სისტემატურად იწრთობდნენ სხეულს, რათა მათ ფიზი-
კურად სრულყოფილი შთამომავლობა მისცენ ქვეყანას,
6. განდევნონ აღზრდის პრაქტიკიდან „ყმაწვილის გონე-
ბის, ზნეობის და სიმრთელის“ მტერი — ფიზიკური დას-
ჯა და, 7. სისტემატურად იმაღლებდნენ აღმზრდელის ხე-
ლოვნებას, რათა ისე წარმართონ ყმაწვილის აღზრდა,
„როგორც ნამდვილი პედაგოგიკის დანიშნულება, მიზა-
ნი და მიმართულება მოითხოვს“.

გასული საუკუნის პროგრესულმა პრესამ სარკისებრ
აირეკლა ერის სპორტული ცხოვრების სისხლხორცეული
პრობლემები; მან მკითხველს მიაწოდა აქტიური დასვე-
ნების მეცნიერულად გააზრებული თეორია, მიუთითა
მათ, რარიგ მოახერხონ „წესიერი ცვლა ფიზიკურ-გონე-
ბითის შრომისა“, რათა „დაღლილმა სახსრებმა დანჯაგი
შემოიკრიბონ და შესვენებულმა ნაწილებმა კი იმოქმე-
დონ“ (ჟურნალი „მოგზაური“).

ჩვენი პრესის ავტორებმა არც სპორტის ესთეტიკისა
და ეთიკის საკითხები დატოვეს უყურადღებოდ; „თამაში
ხელსაყრელია ესთეტიკური აღზრდისათვის: უკვე ფიზი-
კურს სიმრთელეში და სიცქვიტეში არის ესთეტიკური
რამ“, — სავსებით სწორად განმარტავდა ჟურნალი
„განათლება“; უწინ მოჭიდავე „გამოდრიოდა მოედანზე

და ხეირს არაფერს დაგიძებდათ, თუნდა დაცემულიყო და თუნდა დაეცა მოწინააღმდეგე, მხოლოდ სახელი უღირდა ძვირფასად, სახელი იყო იმის სასყიდველი, იმისი თავის მოსაწონებელი და სიქადული“, — შეახსენებდა გაზეთი „ივერია“ იმ მოჭიდავეებს, რომლებიც ზოგჯერ ღალატობდნენ სპორტულ ეთიკას და ფალაგნის სახელს ძვირფას საჩუქარზე ცვლიდნენ; სპორტულ ღონიძიებათა მადაგახსნილ ორგანიზატორებსა და საქმოსნებს კი უკიუიანებდა, რომ „ვაჟაკობით ვაჭრობა ზნეობით ბინძურობაა“. პრესამ მწვავედ გაკენწლა პროფესიონალურ სპორტში გაბატონებული სიმახინჯენი, ისეთი სპორტული სანახაობანი, რომლებზეც „ჩვენებურ კინტოსაც კი შერცხვება ერთი საათით მოსცდეს“; მან მოუთხრო მკითხველს იმ განწირულ სპორტსმენებზე, „რომლებსაც ძვირად უჯდებათ ლუკმა პურის მოპოვება“ („დროება“).

მაგრამ ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემა, რომლის გადაჭრისათვის ბრძოლა ჩვენს პროგრესულ პრესას არასოდეს შეუწყვეტია, ეს იყო პრობლემა ქართული ხალხური სპორტის აღდგენის, მისი ტრადიციების დაბრუნებისა და ხალხის ყოფაში ხელახალი მასობრივი დანერგვის შესახებ. აი, როგორ ჩამოყალიბდა პრესის ფურცლებზე ამ პრობლემის გადაჭრის გზები:

1. ქართული სპორტის აღდგენისათვის ბრძოლა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ფარგლებში უნდა მოექცეს. „როგორც კერძოდ ცალკე პირის, ისე საზოგადოდ მთელი ერის სიფხიზლისა და საღიანობისათვის პირველი ადგილი უჭირავს სხეულის ვარჯიშობას, სხეულის მოძრაობას, მაშასადამე, გართობასა და თამა-

შობასაც. ამისათვის საჭიროა გავიყნოთ ძველებური გართობა-ასპარეზობანი, რომ ზოგიერთი მათგანი კვალად აღდგენილ იქნან. ისე რომ, ძველებურ გართობათა გაცნობას ჩვენთვის ამ შემთხვევაში უფრო პრაქტიკული მნიშვნელობა ექნება, ვიდრე საზოგადო ისტორიული“ (ეჟურნ. „ივერია“).

2. ხელისუფლებამ აკრძალოს ხალხური სპორტის უსამართლო დევნა. „უმაღლესმა პოლიციურმა მთავრობამ გამოუცხადოს წვრიმალ პოლიციის მოხელეებს, რომ არ აღუკრძალოს ხალხს ისეთი მშვიდობიანი და უვნებელი დროს გატარება, როგორც, მაგალითად, ბურთობა, ჭირითი, ზურნის დაკვრა, ყეენობა და სხვა ამ გვარები“ („დროება“).

3. ხალხურ სპორტს და სახალხო დღესასწაულებს გაუჩნდეთ გულისხმიერი პატრონი; შეიქმნას საზოგადოება, „რომელიც დაიდებდა მიზნად ნაციონალური თვისებების და ჩვეულებების დაცვას“. კერძოდ, ჩამოყალიბდეს „ქართულ-სახალხო დროს გატარებათა საზოგადოება“, ამ საზოგადოებასთან „შეიქმნას კორპორაციები თოფის მსროლელთა, ცხენოსანთა, მობურთავეთა, მოჭიდავეთა და ა. შ.“

4. ჯერ კიდევ შემორჩენილი სპორტული ღონისძიებანი ჩატარდეს მაღალორგანიზებულად, რათა იგი გადაიქცეს შემდეგში ხალხის მოზიდვის საშუალებად („არც ერთი დღეობა არ გავა, რომ უბედურებაც თან არ მოჰყვეს: აქ იმას გაჰყლენ ჭირითის დროს, იქ მოსტეხენ რასმე. ვინა? ლხინის მოთავენი“. „დროება“).

5. ყველა ღონე უნდა იქნას ხმარებული იმისათვის, რომ შეჯიბრების ორგანიზაცია ხალხურ სპორტში ხელთ

არ იგდონ კერძო მესაკუთრეებმა, „რათა ეს ხალხური უმანკო დროს გატარება ხალხის საყვლელ საგნად არ გახდეს“ („დროება“).

6. დიდი გასაქანი მიეცეს სახალხო დღესასწაულებსა და რელიგიური დღეობების სპორტულ პროგრამას. „ჩვენ მაინც საეკლესიო მოძღვრების თვალთ ვერ გავსვით აღდგომას, — ეს ჩვენი საქმე არ არის. ყველა დღესასწაულს საეროვნო მხარეც აქვს; აი ეს მხარეა ჩვენთვის საჭირო... ხატობებსა და დღეობებში თუ ნახავს კაცი ჩვენს საეროვნო ჩვეულებებს და ვარჯიშს, მაგ., ცეკვას, ბურთაობას, ჯირითს, ჭიდაობას და სხვ.“ (გაზეთი „ივერია“).

7. საჭიროა გავიდეთ ხალხში და შევისწავლოთ გადაშენების გზაზე დამდგარი ჩვენი ვარჯიშობა-თამაშობანი, თორემ „იქამდის მივიდა საქმე, რომ თამაშების წესებიც კი სრულიად აღარ ახსოვს ხალხსა. საჭიროა ვინც კარგად იცის რომელიმე თამაშობა, დაწვრილებით აღწეროს, რომ გავავრცელოთ“ (გაზ. „ივერია“).

8. ქართული ეროვნული სპორტის აღდგენისას დაცული უნდა იქნას პროგრესული პრინციპი: აღვადგინოთ ძირითადად სასარგებლო და თანამედროვე პირობებისათვის გამოსადეგი ვარჯიშები და მოხდენილად გავამდიდროთ ერის სპორტული არსენალი ასევე სასარგებლო უცხო საშუალებებითაც. „დავუბრუნდეთ ჩვენს სიმღერებს, ჩვენს ტანისამოსს, ჩვენს კარგ ჩვეულებათ, ჩვენს ვარჯიშობას, ჩვენებურს დროს გატარებას! ნუ დავივიწყებთ ჩვენს ხასიათს და ვეცადნეთ იმათ შევთანხმოთ, დავუნათესავოთ ევროპული განათლება და ამ გვარი

ჩვენი მოქმედება, მეცადინეობა გააძლიერებს ჩვენს წინ-
მსვლელობას, ზნეობით აღგვამაძლებს, ეს იქნება ჩვენი
განათლება“ („დროება“).

ასეთი იყო ქართული ფიზიკური აღზრდის თეორიის
შინაარსი და სტრუქტურა, ჩვენი პროგრესული პრესის,
მოწინავე მოაზროვნეთა შეხედულებანი ფიზიკურ აღზრ-
დაზე, მაგრამ ამ მშვენიერ თეორიულ მიზანდასახულება-
თა პრაქტიკული ხორცშესხმა, მრავალ მიზეზთა გამო, მა-
შინ შეუძლებელი იყო. ასეთი პროგრესული იდეალების
განხორციელება მომდევნო დიდ ეპოქას ხედავდა წილად.

STEADFAST IN SPORT AND BATTLE

R e s u m e

This book presents a popular historic essay on formation and development of physical culture and sport in one of the interesting and picturesque places of our planet—Georgia.

Even in primitive communal system on the territory of Georgia many labour movements—racing, jumping, stones and javelin throwing, swimming, shooting from bow and others became means of system of physical education, which arose at that time. To that period belongs appearance of Georgian wrestling, equestrian sports and many outdoor games.

In slave and feudal societies Georgian system of physical education becomes more rich and perfect at that period, biathlon (equestrian hunting and polo—s. c. choganburti) was created, some kinds of sport became more complicated (e. g.—there were fifteen kinds of arrows), the age of pupils was more condensed (from 5 to 15 years) and so on. Physical education was taking definite place in educational institutions.

The appearance of a great number of sports bases—stadiums, hyppodromes, playing-houses, halls (Dar-bazi), grounds for equestrian competitions, wrestling,

etc. testify to the high sport culture in ancient and medieval Georgia.

It's remarkable that up to the middle of the Middle Ages Christian religion forbidded physical exercises, especially for women (by the way this fact definitely determined, that for the most of the women only physical labour and dances were the means of physical education). But the following period Christian religion diametrically changed the course, and many religious places became sport centres.

Such raising of sports, determined by political and economic aims of the state, promoted training of valuable physical and volitional qualities of defenders of motherland. „They were fearless people among those, with whom Hellenes dealt while their campaigns“ wrote Ksenofonte (431-354 y. y. B. C.) about Georgian tribes.

Many historic sources witness that long-ago, large competitions were held in Georgia. The most important were Allgeorgian games, held once every four years in Meskheta (Southern Georgia) and single athletes successfully competed in Greece, Rome, Persia and other countries.

After joining Georgia with Russia (in 1801) and especially after progress of capitalism (middle of XIX c) the system of military-physical education lost its sense, only in single regions kept existence wrestling, equestrian sport, fencing, leloburti, fisticuffs, etc., though, in large centres arose some classic fields of

sports, appeared well-known wrestlers, gymnasts, heavy athletes. To this period belongs formation of the progressive Georgian theory of physical education, which is the part of Georgian pedagogical thought. But realisation of these advanced ideas and development of practice were not possible under the tsarist autocracy.

The book contains a great number of documental stories of sports history, which organically enrich its common contents.

«НЕПОКОЛЕБИМЫЕ В СПОРТЕ И БОЮ»

Резюме

Книга представляет собой популярный исторический очерк о формировании и развитии физической культуры и спорта в одном из интересных и колоритных уголков нашей страны — в Грузии.

Еще в первобытно-общинном строе на территории Грузии многие трудовые движения — бег, прыжки, метания камней и дротиков, плавание, стрельба из лука и другие становятся средствами зародившейся в то время системы физического воспитания. К этому периоду относится возникновение грузинской борьбы, конных видов спорта и множества подвижных игр.

При рабовладельческом и феодальном строе грузинская система физического воспитания все больше обогащается и совершенствуется, создается двоеборье (охота и конное поло — т. н. чоган-бурти), усложняются некоторые виды спорта, физическое воспитание занимает определенное место в учебных заведениях. Формируются этапы обучения и тренировок подрастающего поколения (от 5 до 15 лет).

О высокой спортивной культуре древней и средневековой Грузии свидетельствует появление множества спортивных баз — стадионов, ипподромов, игорных домов, залов (дарбази), площадок для конных состязаний, борьбы и т. д.

Примечательно, что до середины средних веков христианская религия запрещала физические упражнения, особенно для женщин (кстати, этот факт определенно подействовал на то, что для основной массы женщин средствами физического воспитания служили лишь физический труд, танцы и т. д.). Однако в последующий период христианская религия диаметрально меняет курс, при церквях открываются спортивные базы, организуются соревнования, многие религиозные места превращаются в спортивные центры.

Такой подъем спортивной культуры, обуславливающийся политическими и экономическими задачами государства, способствовал воспитанию ценных физических и волевых качеств у народа. «Это были бесстрашные люди среди тех, с кем эллины имели дело во время своих проходов», — писал Ксенофонт (431—354 гг. до н. э.) о грузинских племенах.

По свидетельствам многих исторических источников в Грузии издревле проводились крупные соревнования, среди которых особо выделялись Всегрузинские игры, проводившиеся в четыре года раз в Месхети (южная Грузия), а отдельные атлеты с успехом выступали на аренах Греции, Римской империи, Ирана и других стран.

После воссоединения Грузии с Россией (1801 г.) и особенно после развития капитализма (середина XIX в.) система военно-физической подготовки перестает функционировать. Лишь в отдельных регионах продолжают существование борьба, конный спорт, фехтование, лелобурти, кулачный бой и др., однако в крупных центрах начинают развиваться некоторые классические виды спорта. По-

являются известные борцы, гимнасты, тяжелоатлеты. Этому периоду принадлежит также формирование прогрессивной грузинской теории физического воспитания, являющейся частью грузинской педагогической мысли. Однако осуществление этих передовых идей и бурный рост практики физического воспитания в условиях царского самодержавия были невозможными.

Книга содержит также множество документальных рассказов на темы из истории спорта, органически пополняющих ее общее содержание.

3 0300/15

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინათქმა	3
თ ა ვ ი I. ქორბუღას დევნაში	5
თ ა ვ ი II. „ეს იყო უმამაცესი ხალხი!“	32
თ ა ვ ი III. „ხელმარჯვედ სცემდეს ჩოგანსა!“	89
თ ა ვ ი IV. ჩრდილი სპორტულ არენაზე	178
რეზიუმე	225

Автандил Евстафьевич Цибадзе НЕПОКОЛЕБИМЫЕ В СПОРТЕ И БОЮ

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартвело»

Тбилиси, Марджанишвили, 5

1980

რედაქტორი მ. გიორგობიანი, მხატვრული რედაქტორი ლ. ღვინჯა
ლია-ხომერიკი, ტექნიკური რედაქტორი ივ. ხუციშვილი, კორექტო
რი შ. ხუტაშვილი, გამომშვები დ. იამანიძე.

ს. ბ. 1649

გადაეცა წარმოებას 10/III-80 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდა
19/VI-80 წ. საბეჭდი ქაღალდი 70×100¹/₃₂; პირობითი ნაბეჭდ
თაბახი 8,98; სააღრ.-საგამომც. თაბახი 7,8; უე 04044
ტირაჟი 5 000, შეკვ. № 371. ფასი 55 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის 5.

საქართველოს სსრ გამსახკომის თბილისის № 4 სტამბა
380060, მედქალაქის II კორპ.

Тбилисская типография № 4 Госкомиздата
Грузинской ССР. Тбилиси 380060. Медгородок, II корп.

K 65.723
2

პარლამენტის პრეზენტი ბიბლიოთეკა

K 65.723/2